

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

AHMET VEFİK PAŞA'NIN “HİKMET-İ TARİH’İ”
TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

ZEYNEP KILIÇ

Tez Yöneticisi

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

KIRIKKALE 2009

ÖZET

Ahmet Vefik Paşa'nın eseri olan Hikmet-i Tarih, (Tarih Felsefesi) Osmanlı Devleti'nde, tarih felsefesi ve metodolojisi alanında yazılmış ilk eserdir. Ama ne yazık ki bu eser, Ahmet Vefik Paşa'nın en az tanınan kitabıdır. Onun Divan-ı Muhasebat reisi iken, Darü'l Fünûn'da verdiği tarih dersleri, daha sonra 26 Şubat- 9 Nisan 1863 tarihleri arasında, Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde, "Hikmet-i Tarih" adı altında tefrika edilmiştir. Eser, "Fasl-ı Evvel", "Fasl-ı Sâni" ve "Fasl-ı Sâlis" şeklinde üç bölümden oluşmaktadır. "Mukaddemat-ı Tarih" başlığı altında yer alan ve birinci bölüm olan "Fasl-ı Evvel'de Ahmet Vefik Paşa, tarihin, felsefenin ve tarih felsefesinin tanımını yapmış; tarih ilminin ve metodolojisinin öğrenilmesinin öneminden ve gerekliliğinden bahsetmiştir. O, bu bölümün devamında, dünyanın yaşı ile ilgili, İbrani, Katolik, Rum, Hint ve Çin halkının kabul ettiği farklı tarihler ve kullanılmış olan takvimler ile Hicrî ve Miladi takvimlere göre yaratılış hesaplamaları hakkında bilgi vermiştir. Eserinde Ahmet Vefik Paşa, insanlık tarihinde meydana gelen olayları, Hicret'ten önce ve Hicret'ten sonra olmak üzere iki büyük kısma ayırmıştır. O, tarihteki büyük olayları, her devrin olaylarının özelliklerini, birbirleriyle kıyaslayarak, tarih felsefesi konusunda, ilk ve önemli bir eser vücuda getirmiştir. Hicret'ten önceki İlkçağ dönemi ile Hicret'ten sonraki Ortaçağ ve Yeniçağ dönemini de kendi arasında dört kısma ayıran Ahmet Vefik Paşa, tarih ilminin faydaları, kaynakları ve faydalandığı ilim dalları hakkında bilgi vererek, Fasl-ı Evvel bölümünü bitirmiştir.

İkinci bölüm olan "Fıtrat ve Tufan" başlığının yer aldığı "Fasl-ı Sâni'de Ahmet Vefik Paşa, dünyanın, insanoğlunun yaratılışını ve Nuh Tufanı'nı; hem bilimsel kaynaklara, hem de Yahudi ve Hristiyanlar'ın dîni kitaplarına dayanarak açıklamaya çalışmıştır. "Hikmet-i Tarih'te, dünyanın yaratılışını, insanlığın geçirdiği evreleri, tarihsel bilgilere ve neden - sonuç ilişkisine dayanarak anlatan Ahmet Vefik Paşa'nın, kitabının bazı bölümlerindeki açıklamalarını, dini kitaplara dayandırması, onun bazen, Ortaçağ'da dinsel etkilerin görüldüğü klasik tarihçilikten de etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamı ile "Hikmet-i Tarih", bir geçiş özelliği gösterir. Yani; eser, klasik tarihçilik anlayışı ile aydınlanmacı tarihçilik anlayışı arasında kaldığından dolayı, bazı çelişkiler içermektedir. Ahmet Vefik Paşa, bu eseri oluştururken, olayları objektif bir bakış açıy-

la ele almış, tarihi hadiseler konusunda, bu işin ehillerince yapılacak araştırmaların doğru ve güvenilir kaynaklara dayandırılması gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Ona göre, tarihi olayları aydınlatmada, dört türlü kaynak vardır: Semavi kitaplar, ilkçağlarda yazılan rivayet mahiyetindeki eserler, bazı destan ve efsaneler, kazılar sonucu bulunan bazı materyaller... Önemli olan bu kaynakların tarihi yöntem ve teknikler çerçevesinde (metodoloji), olayların sebep ve sonuçlarıyla birlikte, objektif bir bakış açısıyla ele alınmasıdır.

Ahmet Vefik Paşa, eserinde, jeoloji, arkeoloji, antropoloji gibi ilim dallarından faydalanarak, dünyanın, denizlerin, karaların oluşumu gibi konularda bilgiler vermiştir. Yapılan kazılar sonucu bulunan hayvan iskeletlerinin, şimdikilerden farklı olduğunu vurgulayarak, canlılar âleminin geçirmiş olduğu evreler olduğuna dikkat çekmiştir. Ahmet Vefik Paşa, etnoğrafya biliminin ışığında, insan ırklarının fiziki yapıları hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Böylece bu bilim dalını da tanıtmış olmaktadır. Yine bu bölümde anlattığına göre, insanlık, Fırat ile Hint Nehri arasında çoğalmış ve yayılmıştır. İlk medeniyetlerin yaşayış tarzlarına da bu bölümde değinen Ahmet Vefik Paşa'ya göre, insanlık göçebe olarak yaşarken, avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını sürdürüyordu. Zamanla insanların birtakım sapkınlıklarından dolayı, yeryüzünde Nuh Tufanı'nın yaşandığı ve yeryüzünün şeklinin, bitki ve hayvan türlerinin yeniden dünyaya yayıldığı, bu bölümde anlatılanlar arasındadır. Ahmet Vefik Paşa, Hz. Nuh'un atalarını ve silsilesini, doğum ve ölüm tarihlerini, Tevrat'a dayandırarak, bir liste halinde çıkarmıştır.

Eserin son bölümü olan "Fasl-ı Sâlis", "Teşkil-i Milel-i Kadime" başlığı altında yer almıştır. O, bu bölümde, Tevrat'taki söylemlerden faydalanarak yeryüzünde geçmişten günümüze yaşamış olan çeşitli milletlere ait, dinler, diller, ırklar ile bunların (Sam, Ham ve Yafes) kökenleri ve birbirleriyle etkileşimleri konusunda bilgiler vermiştir. Yine, bu bölümde, Türkler'in anayurtlarından ayrılışları ve dünyada yayıldığı bölgelerden de bahseden Ahmet Vefik Paşa'nın eseri, burada yarım kalmıştır.

Ahmet Vefik Paşa'nın savunduğu tarihçilik anlayışı, 18. yüzyıl Aydınlanmacı tarihçilik anlayışdır. Aydınlanmacı filozofların ilerlemeci tarih görüşüne benzer bir tarih görüşünü benimseyen Ahmet Vefik Paşa, insanlık tarihinin iyiye ve mükemmeliyete doğru gittiği görüşünü kabul etmiştir. Bu dönemin yaygın görüşü, tarihte bir ilerleme olduğu inancıdır. İşte, aydınlanma dönemi tarihçiliği, ilerlemeye duyulan derin

inanç ve tarih bilimine duyulan güven duygusu ile beraber, milli bilinci geliştirecek her türlü çabanın gösterildiği ve milli tarih yazıcılığına da özel bir önemin verildiği bir tarihçiliktir. Bu dönemde, eskinin nakilci ve aristokratik tarihçiliği, yerini tarihsel olaylarda, neden-sonuç ilişkisine önem veren bir tarihçilik anlayışına bırakmıştır. 18. yüzyıl, daha önce birbirlerinden ayrı tutulan, felsefe ile tarih kavramlarının, bir araya getirilerek, ilk defa tarih felsefesi teriminin kullanıldığı yüzyıl olmuştur. Bu yeni metodolojik yaklaşım, Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde de etkili olmaya başlamış; tarihçilikte benimsenen vak'anüvislik geleneği, bir kenara bırakılmıştır. Aydınlanmacı tarih görüşü, 18. yüzyılın başlarında, tarihin bilim olarak görülmeyip, doğruluğundan şüphe edildiği, kuşkuyla bakıldığı dönemlerin geride bırakıldığı, hatta tarihe özel bir ilginin verildiği dönemdir. Ahmet Vefik Paşa'ya göre tarihçilikte, pragmatik bir anlayış olmalıdır. Ona göre, tarih sayesinde insanoğlu, geçmiş olaylardan aldığı bilgi, tecrübe ve analiz yeteneği ile gelecekte kendine doğru bir yön belirler. Böylece, insan aklı, karanlıktan aydınlığa doğru olgunlaşarak ilerler. Eser, o zamana göre çok sade bir dille yazılmıştır.

ABSTRACT

Hikmet-i Tarih, (Philosophy of History)the work of Ahmet Vefik Paşa, is the first work written on Philosophy of History and Methodology during Ottoman Empire. But unfortunately this work is the least known one of Ahmet Vefik Paşa. History lessons while he was the principle of Divan-ı Muhasebat, later given between 26 th February, 9 th April 1863, was written in the newspaper Tasvir-i Efkâr as Hikmet-i Tarih. This work consists of three parts as “Fasl-ı Evvel”, “Fasl-ı Sani” and “Fasl-ı Salis”. In “Fasl-ı Evvel” Ahmet Vefik Paşa, defined History, Philosophy and Philosophy of History and also mentioned about the importance of study of history. He also gave details about the age of the universe, dates, calendors used by İbranis, Catholics, İndions and Chinese. Ahmet Vefik Paşa, divided the events in history of human being into two as before emigration and after emigration. He outlined important events and speciality of events by comparing them. Antiquity before emigration Middle age and French revolution after emigration was divided into four groups and he informed public about profits of history science, sources and completed “Fasl-ı Evvel” part.

In the second part called “Fıtrat and Tufan” and “Fasl-ı Sani” Ahmet Vefik Paşa tried to explain the existence of the universe and human being basing on scientific sources and Religious boks of Christions. He wrote about existence of the universe and periods of humanity with the basis of historical information. His confiding explanations religious boks approved his being affected by classical historians. With this meaning his new work took the events into consideration objectively for him there are four types of sources in lightening historical events, religious books, books of rumor, some legends and materials found in excavations. The most important thing is that this sources had to be token in to account objectively.

Ahmet Vefik Paşa, in his work gave information using geology, archeology, antropology about existence of the universe, seas, lands, continents. As the result of excavations made some animal skeletons were found and they were very different from the animals today. He also mentioned about the evolution of living creatwes. Ahmet Vefik Paşa, under the light of etnografic science made explanations about physical

structures of human races. Thus he introduced this science. According to him, humanity increased between the river Fırat and the river İnhia. He mentioned about the life style of first civilizations. For him while humanity lived nomadic survived their life hunting. In the course of time. The flood Nuh occurred because of human's deviants, the shape of landscape, kinds of plants and animals spreaded out. Ahmet Vefik Paşa also listed the ancestors of Hz. Nuh, his relatives, dates of birth and death relying on the holly book the old Testament.

The last part of the work "Fasl-ı Salis" took place under the head of "Teşkil-i Milel-i Kadime." In this part he gave information about different types of nations, languages, races and their roots. And also he mentioned about departure of Turks from their land and places that they conquered but this work was uncompleted.

The Understanding of History that was defended by Ahmet Vefik Paşa in 18. century is called approach of informative historianship. Ahmet Vefik Paşa took over the opinion of informative historianship and he made people accept that human history was going towards better. The common opinion of this term is that there happened development in history. Luminous historianship period is the period that was given importance to the trust to national consciens. In this period the old aristocrat historianship lost, it's importance and the understanding based on cause- result approach. In 18 th century history and philosophy was gathered but before then they were kept seperate. 18 th century was the time historian philosophy term was used for the first time, This new methodologic approach became effective after Tanzimat. In Otoman period " Vak'anüvism" tradition was left luminous historian approach wasn't accepted as a science at the beginning of 18 th century but suspected of it's straightness. According to Ahmet Vefik Paşa in historianship there should be an approach of pragmatic. For him human being finds a new way by the sake of experience gained because of previous events. So human intelligence goes towards light from darkness by being mature. This work was written in a very pure language.

KİŞİSEL KABUL/ AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Ahmet Vefik Paşa ve Eseri Hikmet-i TarihYorumu ve Transkripsiyonu” adlı çalışmamı, ilmi, ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Zeynep KILIÇ

ÖNSÖZ

Çağımızda, bilim ve teknikteki yenilikler, baş döndürücü bir hızla devam etmektedir. Artık, insanoğlu dünyayı uzaydan yönetmektedir. Bütün bu gelişmelere karşın, insanoğlunun, geçmişinden kopması da mümkün değildir. İşte geçmişle gelecek arasındaki bu bağ, tarih ilmidir. Tarih, genel ifadesiyle, geçmişten günümüze kadar, eleştirel ve yorumcu anlayışla bize ulaşan kalıntılardır. Bunun yanında tarih, hatıra, tecrübe ve yorum ilmi olarak da tarif edilir.

Geçmişini bilmeyen bir toplum, hafızasını kaybetmiş birey gibidir. Bütün insanların, geçmişten, ruhsal olarak güç almaya ve geleceğe güvenle bakmaya ihtiyacı vardır. Bu anlamda, tarih sayesinde insanlar, kendilerinden öncekilerin tecrübelerinden istifade ederek, yeni gelişmelere yön verirler. Bunun yanı sıra, bir milletin fertlerini birbirine bağlayan unsurlar da, tarih bilgisi sayesinde kazanılır.

Tarih, içinde insanın olduğu siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel, coğrafi, sanatsal, felsefi bütün olayları konu edinir. Tarihi, bu olayları değerlendirirken, her olayın kendine has özel ve genel koşullarını göz önünde bulundurmalıdır. Tarihi olaylar değerlendirilirken, tek bir unsurun etken olduğu söylenemez. Maddî, ruhî, fiziksel pek çok prensip ve unsurlar, tarihi olayların tahlilinde önemli rol oynar. Bu da, tarihin felsefi yönden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda tarih felsefesi, tarihi olayların seyrinde etkili olan prensiplerin, nedenlerin ve sonuçların derinliğine araştırılarak, ortaya konulduğu bir disiplindir. Geçmişten ders alma ve faydalanma bu noktada, tarih felsefesiyle başlar.

Her türlü gelişmenin ilk çıkış noktası, düşüncedir. İnsanoğlu çağlar boyunca, kâinatta merak ettiği pek çok şeyi, öğrenme arzusunda olmuştur. Bunun için de yaptığı araştırmalarda, ne, neden, niçin, nasıl sorularına yanıt aramıştır. Bu araştırmanın sosyal bilimler alanında olması, tarih felsefesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarih felsefesinin özü, Antikçağ'dan başlayarak değişik mahiyetlerde ortaya çıkmıştır. Teolojik, pozitivist, materyalist tarih felsefeleri gibi...

Ülkemizde ne yazık ki, tarih felsefesinin tanınması, Batı'ya göre daha geç olmuştur. Bizde, tarihi olayları olduğu gibi kaydetmek olarak bilinen vak'anüvislik geleneği vardır. Tarihi olayların mahiyeti, sebep ve sonuçları, uğradıkları değişimler ve etkileri üzerinde durulmamaktadır. Böyle bir tarihçilik anlayışıyla, geleceğimize doğru şekilde yön vermemiz çok zordur. 17. ve 18. yüzyılda, Aydınlanma Çağı Avrupa'sında, tarihçilikte, neden-sonuç ilişkisine dayanan yeni metodolojik yaklaşım, 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde de benimsenmeye başladı. Böylece tarihçilikte vak'anüvis yaklaşımlar, yavaş yavaş bırakıldı. Bu anlamda Hikmet-i Tarih, ilk tarih metodolojisi kitabıdır.

Bizde, tarih felsefesi alanında ilk kitap olan "Hikmet-i Tarih", Ahmet Vefik Paşa'nın, Dar'ül Fünûn'da verdiği tarih derslerinin bir özeti. Daha sonra 1863 yılında, Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde tefrika edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar, siyaset, ilim ve edebiyat alanlarında hizmet vermiş olan Ahmet Vefik Paşa, değerli bir Osmanlı aydınıdır. O, devletin çeşitli kademelerinde diplomat ve bürokrat olarak çalışmış; bunun yanı sıra, Türk tiyatrosuna kazandırdığı tercüme, adaptasyonlar, sözlük ve halk bilimi, dil ve tarih alanındaki eserleri ile önemli bir ilmi kişilik olarak yerini almıştır. Onun bütün eserleri, hazırlanan tez içerisinde, bir başlık altında toplandı. 19. yüzyıl ortalarında kaleme alınan Ahmet Vefik Paşa'nın bu eserinin üzerinde, ne yazık ki pek durulmamıştır. Bu kitapta, dünyanın oluşumu ve gelişimi, insan ırklarının yapısı ve yeryüzüne dağılışı, jeoloji, arkeoloji, fiziki antropoloji ve etnoğrafya gibi çeşitli bilim dallarından da faydalanılarak anlatılmıştır. Ahmet Vefik Paşa, kitabının bazı bölümlerinde, dünyanın oluşumunu, insanın yaratılışını ve yeryüzüne dağılışını, dînî kitaplara dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Kitabın bazı bölümlerinde de, 19. yüzyıl Avrupa tarihçiliğinde hâkim olan aydınlanmacı tarih anlayışından etkilendiği görülmektedir. Bu yönü ile eser, bir geçiş özelliği taşımaktadır.

Eser, "Fasl-ı Evvel", "Fasl-ı Sâni", "Fasl-ı Sâlis" ve "Fasl-ı Râbi" şeklinde, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan "Fasl-ı Evvel" bölümünde, "Mukaddemat-ı Tarih" başlığı yer alır. Bu bölümde Ahmet Vefik Paşa, tarihin, felsefenin ve tarih felsefesinin tanımını yapmış, tarih ilminin öğrenilmesinin öneminden ve gerekliliğinden bahsetmiştir. İkinci bölüm olan "Fasl-ı Sâni'de Ahmet Vefik Paşa, dünyanın ve insanoğlunun yaratılışını, hem bilime, hem de Yahudi, Hristiyan ve İslam kaynaklarına da-

yanarak açıklamaya çalışmıştır. O, bu bölümde insanlık tarihini etkileyen önemli olayların neler olduğunu, hicretten önce ve hicretten sonra olmak üzere, iki büyük bölüme ayırarak vermiştir. “Fasl-ı Sâlis” adı verilen üçüncü bölümde, yeryüzünde geçmişten günümüze yaşamış olan dinler, diller, ırklar ve Tufan hadisesi ile Türk göçlerine yer verilmiştir. Son bölüm olan “Fasl-ı Râbi”yi de kendi arasında dörde ayıran Ahmet Vefik Paşa, bu bölümün önemli olaylarını ise, Yunan Medeniyeti’nin parlak dönemleri ve Olimpiyatlar, İskender Dönemi ve sonrasında Roma Medeniyeti’nin yükseliş ve düşüş dönemleri ile İslam Medeniyeti’nin doğuşu ve yayılması, Haçlı Seferleri, Rönesans-Reform dönemleri, İstanbul’un fethi, Amerika’nın keşfi, Fransa’nın güçlenmesi, Napolyon savaşları, Amerika’nın bağımsızlığı şeklinde sıralamıştır.

Yapılan bu çalışmanın amacı, tarih felsefesi ve metodolojisi alanında ilk eser olan, dünyanın, kara ve denizlerin oluşumu ile geçmişten günümüze yaşamış medeniyetlerin ve Ahmet Vefik Paşa’ya göre tarihe yön veren önemli olayların, Osmanlı vak’anüvisliğinin geleneksel nakilci tarih anlayışı ile değil, neden-sonuç ilişkisine dayanan, metodolojik bir yaklaşımla anlatıldığı “Hikmet-i Tarih”i tanıtmaktır. Bu eser, klasik tarihçilik anlayışının dışına çıkılarak yazılan ve tarih felsefesinin mahiyetinin, tarih bilimine olan katkısının anlatıldığı önemli bir çalışmadır. Bu çalışmada, yaratılış konusuna, dinlerin, felsefenin ve pozitif bilimlerin bakış açısına da yer verilmiştir.

Bu çalışmada, fikir ve kaynak aşamasında bana destek olan ve yapıcı eleştirilerde bulunan değerli hocalarım, Yard.Doç.Dr. Hamit PEHLİVANLI ve Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK’e teşekkürü borç bilirim.

Zeynep KILIÇ

İÇİNDEKİLER

I- ÖZET	2
II. ABSTRACT	5
III.KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA	7
IV.ÖNSÖZ	8
V.İÇİNDEKİLER	11
VI. KISALTMALAR	15

GİRİŞ	16
--------------------	----

1.Ahmet Vefik Paşa'nın Hayatı ve Eserleri.....	16
a) Ahmet Vefik Paşa'nın Resmî Hayatı	16
b) Ahmet Vefik Paşa'nın Başarıları.....	20
c) Ahmet Vefik Paşa'nın Özel Hayatı ve Kişiliği.....	24
d) Ahmet Vefik Paşa İle İlgili Anlatılan Fıkralar.....	27
e) Ahmet Vefik Paşa'nın Eserleri	28
2. Ahmet Vefik Paşa'nın Tarih Anlayışı ve “Hikmet-i Tarih”.....	30

BİRİNCİ BÖLÜM

“MUKADDİME-İ TARİH” (Fasl-ı Evvel)

I- Tarih İlminin ve Tarih Felsefesinin Tanımı İle Tarih Metodolojisi Bilmenin Gerekliliği	36
---	----

II- Yeryüzünün ve Hz. Adem'in Yaratılış Tarihi İle İlgili Çeşitli Söylemler	43
III-İnsanlık Tarihinde Kullanılmış Olan Takvimler	44
IV-İnsanlık Tarihinde Meydana Gelen Önemli Olaylar	44
A-Hicretten Önceki Olaylar (İlkçağ Dönemi)	46
1. M.Ö. 3930-1381 Yılıının Olayları:(İsrailoğulları'nda Peygamberler ve Hükümdarlar Zamanı, Asur Devleti Zamanı, Antik Yunan Medeniyeti, Olimpiyatlar Devri).....	48
2. M.Ö. 1381- 946 Yılıının Olayları (Pişdadiyan Dönemi, Yunan Medeniyeti'nin Yayılması, Roma'nın Kuruluşu, İskender Dönemi / M.Ö. 936-622 Yılıının Olayları Roma İmparatorluğu Dönemi,İskender'in Vefatı)	51
3. Miladi Yıl ve Sonrası Olaylar: (Hz. İsa'nın Doğumu, Roma İmparatorluğu'nun Yıkılışı, Augustus Kayzer Dönemi, Kıptî Tarihi, Persler, Hint ve Çin Tarihleri, Cahiliyye Devri ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği).....	53
B-Hicretten Sonraki Olaylar (Ortaçağ Dönemi)	57
1. Birinci Asır (İslam Medeniyetinin Doğması ve Yayılması).....	58
2. İkinci Asrın Olayları (Kavimler Göçü ve Sonuçları).....	62
3.Üçüncü Asrın Olayları (Papalığın Güçlenmesi, Haçlı Seferleri, Cengiz İmparatorluğu'nun Yayılması, Alman İmparatorluğu'nun Kurulması)	63
4.Dördüncü Asrın Olayları (Alman İmparatorluğu'nun Kurulması, Timur'un Güçlenmesi, Osmanlı Devleti'nin Gelişmesi ve Venedik - Cenevizlilerle İttifakı, İspanya'nın Gelişmesi, Avrupa'da Barut ve Ateşli Silahların Kullanılması, Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi).....	64

C-Türk Göçleri	65
D. Hicretten Sonraki Yeniçağ Dönemi	66
1. Yeniçağda Birinci Bölümün Olayları:(Matbaanın İcadı, İstanbul'un Fethi, Amerika'nın Keşfi).....	67
2. Yeniçağda İkinci Bölümün Olayları: (Doğuda Şii Mezhebinin ve Batıda Protestan Mezhebinin Ortaya Çıkması, Osmanlı Devleti ile İspanya'nın Gelişmesi).....	68
3. Yeniçağda Üçüncü Bölümün Olayları: (Tatarlar'ın Çin'e Girmesi,Hindistan, Fransa ve Hollanda Devletlerinin Güçlenmesi, Rusya'nın Avrupa'ya Yayılması).....	68
4. Yeniçağda Dördüncü Bölümün Olayları :(Fransa Halkı ve Napolyon Bonapart'ın Savaşları, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kurulması, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin Güçlenmesi,Vak'ay-i Hayriye).....	69
V.Tarih İlminin Kaynakları ve Faydalandığı İlim Dalları	70
VI.Tarih İlminin Faydaları	72

İKİNCİ BÖLÜM

“FITRAT VE TUFAN” (Fasl-ı Sâni)

I- Yeryüzünün Oluşumu	74
II.İlk Canlı Varlıkların ve İnsanın Yaratılışı	83
III. Nuh Tufanı	86
IV-Hz. Nuh'un Soy Cetveli	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“TEŞKÎL-İ MİLEL-İ KADÎME” (Fasl-ı Sâlis)

I-Irklar: (Kafkas-Moğolî-Zenci Sınıfları)	92
II- Diller (Sami-Hami-Hint-Cermen).....	94
III-Din ve İnanışlar (Zerdüştlük-Mecûsilik-Sabiilik-Şamanizm-Budizm-Hinduizm)	100
SONUÇ.....	105
BİBLİYOGRAFYA.....	110
TRANSKRİPSİYON.....	115
ÖZGEÇMİŞ.....	133

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.s.	Aleyhisselam
bkz.	bakınız
c.	cilt
c.c.	celle celaluhu
ev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
s.	sayfa
TKAE	Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları
y.y.	yüzyıl

GİRİŞ

1-AHMET VEFİK PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

Türk tarihinde eşine az rastlanılan önemli şahsiyetlerden biri olan Ahmet Vefik Paşa, Tanzimat devrinde yetişen değerli bir devlet adamı ve araştırmacıdır. O, dürüst, zekî, doğu ve batı dillerinin birçoğuna vakıf olan kültürlü bir devlet adamıdır. Vefatı münasebetiyle gazete ve mecmualarda, kendisi ile ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir. Hayatı ve eserleri, önce Sicill-i Osmanî'de, daha sonra torunu Fahrünnisa Hanım'ın kalemiyle Ayine-i Zürefâ'da biraz genişletilerek ele alınmıştır. Fakat resmî hayatını, ilk defa, İbnü'l- Emin Mahmut Kemal İnal, Evkaf-ı Humayûn Nezareti'nin, Tarihçe-i Teşkilatî adlı eserinde yazmıştır. “Son Sadrazamlar” adlı eserinin Ahmet Vefik Paşa bahsinde de bazı ilavelerle, onun resmî hayatını geniş olarak aktarmıştır.¹ Ahmet Vefik Paşa'nın hayatını başlıca dört başlık altında inceleyebiliriz: Bunlardan birincisi, resmi hayatı; ikincisi, başarıları; üçüncüsü, özel hayatı ve kişiliği; dördüncüsü; onun hakkında başkalarının söylediği sözler ve kendisi ile ilgili fıkralar şeklinde sıralayabiliriz.

a) Ahmet Vefik Paşa'nın Resmî Hayatı

Ahmet Vefik Paşa, (1823- 2 Nisan 1891) İstanbul'da doğmuştur. Dedesi, Divan-ı Humayûn'un ilk Müslüman tercümanı olan Yahya Naci Efendi'dir. Babası, Hariciye Nezareti Tercüme Odası'ndan başlayarak, Sefaret Tercümanlığı ve Maslahatgüzarlığı, daha sonra da Bab-ı Serasker-i Tercüme Odası Müdürlüğü gibi memuriyetlerde bulunmuş olan Ruhittin Mehmet Efendi'dir. Ahmet Vefik Paşa, kısa bir süre Sıbyan Mektebi'ne devam ettikten sonra, 1831'de Mühendishane-i Berr-i Humayûn'a kaydolmuştur. Babasının Paris Büyükelçiliği'ne Sefaret Kâtibi olarak atanması üzerine, 1834'te Paris'e gitmiştir. Paris'te Saint-Louis Lisesi'ne başlayan Ahmet Vefik Paşa, üç yıl öğrenim gördükten sonra, 1837'de yurda dönmüştür. O, Paris'te iken Fransızca,

¹ Fevziye Abdullah Tansel, “Ahmet Vefik Paşa”, Belleten, c.XXVIII, TTK, s. 109

İtalyanca, Latince ve Eski Yunanca'yı öğrenmiştir. 1837'de memurluk hayatına atılan Ahmet Vefik Paşa'nın resmî hayatı sırasıyla şöyledir: Tercüme Odası Birinci Sınıf Hulefâlığı, Londra Sefaret Kâtipliği, Yolcu Pasaportlarını Muayene Müdürlüğü, Tercüme Odası Mümeyyizliği, Mütercim-i Evvel'lik, Memleketeyn Fevkalâde Komiserliği, Encümen-i Daniş Âzâlığı, Tahran Büyük Elçiliği, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, aynı meclisin Muhakemat Dairesi Reisliği, Deâvi Nazırlığı, tekrar Meclis-i Vâlâ Âzâlığı, Evkaf Nazırlığı, Divan-ı Muhasebât Reisliği, üçüncü defa olarak Meclis-i Vâlâ Âzâlığı, Anadolu Sağ Kol Müfettişliği gibi çeşitli vazifelerde çalışarak, bu arada bazı mes'eleleri tahkik için Sırbistan'a, İzmir'e, Bağdad ve Belgrad'a gönderilmiştir.²

O, 1847 yılında, Osmanlı Devleti'nin ilk salnamesini hazırlamıştır. Aynı yıl batılı müelliflerin ilgisi sonucu, Fransızca'ya da tercüme edilmiştir. Ahmet Vefik Paşa, 1848 yılında Mütercim-i Evvel rütbesine tayin edilmiştir. 1849 yılında, Memleketeyn (Eflak-Boğdan) Fevkalâde Komiserliği'ne atanmıştır. Burada diplomatik başarısı ile, Rus generalleri ve temsilcileri karşısında, Osmanlı Devleti'nin hukukunu ve çıkarını başarıyla savunduğundan, Ruslar, işgal ettikleri Memleketeyn topraklarından, kısa bir süre sonra çıkmışlardır. Bu görevi esnasında, Romen halkını da, Osmanlı Devleti tarafına çekmeyi başarmıştır. 1851 yılında Tahran Büyükelçiliği'ne atanan Ahmet Vefik Paşa, görevi esnasında, İran Şahı'nın teveccühünü kazanmış, Osmanlı Büyükelçiliği'ne Türk bayrağının çekilmesini sağlamış, protokolde Osmanlı Devleti'nin ağırlığını hissettirmiştir.³

8 Ocak 1855 tarihinde Meclis-i Vâlâ'nın Muhakemat Dairesi Reisliği'ne atanan Ahmet Vefik Paşa, ceza ve muhakemat kanunlarının yeniden yazılması görevini üstlenmiştir. 14 Mart 1857 yılında, Bâlâ rütbesi ile Deavî Nazırlığı'na (Adliye Vekâleti) atanmıştır. Ancak, usulsüz muamelelerde bulunduğu yolundaki şikâyetlerden dolayı görevinden alınmış ve tekrar Meclis-i Vâlâ üyeliği'ne tayin edilmiştir. 23 Ekim 1861'de Evkaf Nazırlığı'na tayin edilen Ahmet Vefik Paşa, vakıflardaki yolsuzluklar üzerine cesurca gitmiş, Süleymaniye Camii'nde sürdürülen tamir ve restorasyon işlerini hızlandırmış ve tekrar ibadete açtığı için de ikinci rütbeden Osmanlı nişanı ile ödüllendirilmiştir. Sırbistan'da çıkan kanlı olayları araştırmak için 20 Haziran 1862 yılında, Belgrad'a gönderilen Ahmet Vefik Paşa, orada kaldığı sürece, bozulan düzeni tekrar sağlamış,

² Sevim Güray; "Ahmet Vefik Paşa", Ankara 1991, s. 10

³ Aynı eser, s. 10- 11

Sırp Bey'i Mihal'i sorumlu tutan raporunu hazırlayarak, Bâb-ı Âli'ye göndermiştir. Dönüşünden sonra, altı ay kadar daha Divan-ı Muhasebât Başkanlığı görevinde bulunan Ahmet Vefik Paşa,⁴ 26 Şubat 1863 yılında Meclis-i Vâlâ üyeliği'ne bir kez daha tayin edildikten sonra, 2 Nisan 1863 yılında, Anadolu Sağ Kol Müfettişliği'ne getirildi. Ahmet Vefik Paşa, bu görevi esnasında özellikle Bursa'nın imar işleriyle ilgilenmiştir. Geniş çaplı imar faaliyetleri yanında, idari bozukluklar ve çeşitli yolsuzlukların üzerine giden Ahmet Vefik Paşa, yaptığı çalışmalar ve teftişlerden dolayı, menfaati bozulan bir kısım memur ve eşrafın, tepkisiyle karşılaşmıştır. Halkı da yanlarına alan bu kişiler, onun hakkında soruşturma açılmasını sağlamışlardır. 2 Ekim 1864'te, bütün müfettişliklerin lağvedilmesi üzerine, Ahmet Vefik Paşa, İstanbul'a gelmiş, ancak kendisine yeni bir görev verilmeyerek, emekliye sevk edilmiştir.⁵

25 Eylül 1871 yılında, sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından kendisine Mecîdi nişanı verilerek, Rüsûmat (gümrük) Eminliği'ne getirilmiştir. Bu yeni görevinde dört ay kalan Ahmet Vefik Paşa, 26 Ocak 1872 yılında, Sadaret Müsteşarlığı'na atanmıştır. Bu görevinde de dört ay kaldıktan sonra, 16 Mayıs 1872'de de Maarif Nazırlığı'na atanmıştır. 5 Aralık 1872 yılında, Şurâ-yı Devlet (günümüzde Danıştay) üyeliği'ne seçilen Ahmet Vefik Paşa, bu görevine dokuz ay kadar devam etmiş, bu görevinden ayrıldıktan sonra, memuriyet hayatının ikinci azil dönemini yaşamıştır. 22 Temmuz 1876 yılında, Osmanlı Devleti'ni temsilen Petersburg Fünun ve Sanayi Sergisi'ne katılmış, 1876 yılının Eylül ayında toplanan Petersburg Orientalistler Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Ayrıca Türk-Tatar komisyonunun da başkanlığını yapmıştır. 5 Şubat 1877'de Osmanlı Meclis-i Meb'usan Başkanı olarak atanan Ahmet Vefik Paşa, bu görevini, bir dönem devam ettirmiştir. Onun Meclis-i Meb'usan Başkanlığı sırasında gösterdiği yönetim, yerli ve yabancı birçok kişi tarafından despotça karşılanmış; onun vekillere karşı sergilediği davranışlar, şaşkınlık yaratmıştır.⁶

Ziya Paşa ve arkadaşlarının kurduğu Hediye-i Askeriye Cemiyeti, Ziya Paşa'nın Suriye Valiliği'ne tayin edilmesinden sonra, başkansız kalmış ve bu cemiyetin başkanlığına 8 Şubat 1877'de Ahmet Vefik Paşa getirilmiştir. Cemiyete üye olan Namık Ke-

⁴ Ahmet Vefik Paşa'nın Divan-ı Muhasebat Başkanlığı'na atanma tezkeresinin sureti için bkz. İbn'ülemin Mahmut Kemal İnal, "Son Sadrazamlar", İstanbul 1955; c.I, s. 661

⁵ Abdurrahman Şeref; "Tarih Söyleşileri", İstanbul, 1980, s. 179

⁶ Oğuzhan Alpaslan; "Ahmet Vefik Paşa ve Kitabı Hikmet-i Tarih", Muhafazakâr Düşünce, Yıl 2, sayı 7, Kış 2006, s. 200- 201

mal, Ebüzziya Tevfik gibi şahıslar, Ahmet Vefik Paşa'nın başkan olması üzerine, cemiyetten ayrılmışlardır. Cemiyet bir süre yaşadktan sonra, yine onun tarafından kapatılmıştır. 24 Ağustos 1877 yılında, Edirne Valiliği'ne atanan Ahmet Vefik Paşa, bu görevinde dört ay kaldıktan sonra, rahatsızlığı dolayısıyla görevinden ayrılmış, iki ay sonra da ikinci çalışma dönemine girmiş olan Âyan Meclisi'ne üye olmuştur. O, 11 Şubat 1878'de ikinci defa Maarif Nazırlığı'na tayin edilmiş; 4 Şubat 1878'de Dâhiliye Nazırlığı da kendi üzerinde olmak üzere, "Başvekil" ünvanı ile hükümet başkanlığına getirilmiştir.⁷

Osmanlı- Rus Harbi'nin ağır yenilgisiyle, ülkenin bitkin düştüğü bir zamanda, hükümet başkanlığına getirilen Ahmet Vefik Paşa, iktidarının ilk günlerinde, Meclis-i Meb'usan vekillerinin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu savaşın hesabını sormak isteyen mebusların muhalefeti, ülkeyi karışıklığa sokmaya başlamış; eleştiriler, Saray'a kadar ulaşmıştır. Mebuslar, Anayasa'da "Başvekâlet" olmadığını ileri sürerek, Ahmet Vefik Paşa'nın hükümetini tanımak istememişlerdir. Meclis'le hükümet arasındaki bu gerginlik, iyice genişleyerek, bir hükümet krizine dönüşmüştür. Başvekilliğinin dokuzuncu günü, 13 Şubat 1878'de Meclis-i Meb'usan'ı, padişahın da arzusunun uyararak, devresinin bitmesine bir ay kala, kapatma kararı almak zorunda kalmıştır. Ertesi gün de Sultan 2. Abdülhamit'in iradesinin tebliğ edilmesiyle, meclis resmen dağılmıştır. Rus askerlerinin İstanbul kapılarına dayandığı, ikiyüzbin muhacirin İstanbul'a geldiği, devlet hazinesinin tamtakır olduğu, azınlıkların kıpırdandığı bir dönemde, Başvekil olan Ahmet Vefik Paşa, zor günlerin adamı olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.⁸

O, Padişahın payitahtı Bursa'ya taşınmasına engel olmuş; İstanbul'a gelen muhacirlerin Anadolu'ya yerleştirilmesini sağlamış; İstanbul'u içinde bulunduğu karışık ve yoksullaşmış ortamdan kurtarmaya çalışmıştır. Ayestefanos görüşmelerinde, Ruslar'ın istediği imparatorluk donanmasına ait zırhlıların verilmesini de önleyen Ahmet Vefik Paşa, bir kısım ileri gelenle işbirliği yapıp, veliaht Reşat Efendi'yi tahta çıkarma tertibinde bulunduğu iddiasıyla, 18 Nisan 1878'de Sultan 2. Abdülhamit tarafından azledilmiştir. İngiliz Büyükelçisi Layard, Ahmet Vefik Paşa'nın Berlin Kongresi'ne Başmurahtas (delege) olarak katılması için girişimlerde bulunmuş, ancak bu girişimler

⁷ Fevziye Abdullah Tansel; "Ahmet Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususî Hayatı ve Muhtelif Karakterleri", Bellekten, Cilt:29, No:113, Ocak 1965, s.121; İbn'ülemin Mahmut Kemal İnal; a.g.e. s.671

⁸ Mahmut Yesari; "Ahmet Vefik Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", Tarih Dünyası, Cilt: 3, Sayı 32, s. 1287

sonuçsuz kalmıştır. Ahmet Vefik Paşa, on aylık bir azil döneminden sonra, 4 Şubat 1879'da, Bursa'ya vali olarak atanmıştır. Fakat o, başına buyruk davranışlarından dolayı, 16 Ekim 1882'de görevinden azledilmiştir. 30 Kasım 1882 yılında ikinci defa Başvekil olan Ahmet Vefik Paşa'nın bu seferki Başvekilliği iki gün sürmüştür. Bu kısa Başvekillik, onun son memuriyeti olmuştur. Vefat ettiği gün olan 1 Nisan 1891'e kadar Rumelihisarı'ndaki harap köşkünde, sade bir hayat sürmüştür. Rumelihisarı'ndaki Kayalar Mezarlığı'na defnedilen Ahmet Vefik Paşa'nın, hangi mezarlığa defnedileceği bile tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde müslümanların resimlerinin gazetelere ve mecmualara konması yasak olmasına rağmen, onun resmi, 9 Nisan 1891'de Servet-i Fünûn'da yayınlanmış, bu sayede, gazete ve mecmualarda resmi yayınlanan ilk müslüman olmuştur.⁹

b) Ahmet Vefik Paşa'nın Başarıları

Ahmet Vefik Paşa'nın başarılarına gelince; onun me'muriyet hayatının ilk yirmiyedi senesinde azil ve istifalarla karşılaşmadığı, 1864'den itibaren ömrünün geri kalan yirmiyedi yılında, beş defa azlolunduğu, çalışmasına sekiz sene imkân verilip, ondokuz yıl açıkta bırakıldığı anlaşılmaktadır. Fakat başarılarının, hakkındaki birçok şikâyetleri gölgede bıraktığını da belirtmek gerekir. 1849'da Macaristan mültecileri mes'elesini halle me'mur olarak Bükreş'e gönderilen Ahmet Vefik Paşa'nın, burada, Almanya sarraflarının Prusya Devleti'nin himayesinde banka kurmayı teklif ettiklerini, bir devletin mülkünde teessüs edecek banka v.b. şeylere diğer hükümetin karışmasından doğacak mahzurları anlatarak, banka nizamnamesinin tercümesini de ekleyip gönderdiği rapor üzerine, Reşid Paşa, Prusya Konsoloshanesi himayesinde bulunacak bankanın açılmasını önlemiştir. Onun bu mes'eleda takip ettiği siyasetten şöyle bahsedilir: "1849 senesinin nihayetinde Baltalimanı Muahedesi'nden birkaç ay sonra Ahmed Vefik Efendi, Fuad'ın yerine Memleketeyn'de Devlet-i Osmaniye Murahhas-ı Mahsusu oldu. Bu me'muriyette geçirdiği onsekiz ay zarfında, mükemmel bir diplomat olduğunu isbat etti. Bâb-ı Âli, Çar ordularının karşısında o zamana kadar, siyasete aşına olmayan bu gencin yaptığı gibi, yüksek ve metin bir lisanla, hukukunu muhafaza etmemiştir. Bükreş'te Ahmet Vefik, vazifelerinden bir derece harice çıkmalarına müsaade etmediği prens ile asilzadelerin umacısı idi. Fesatlarına asla meydan vermediği Moskof murahhası ile general-

⁹ Mehmet Zeki Pakalın; "Son Sadrazamlar ve Başvekiller", c.3, İstanbul 1942, s. 46

leri ise, ellerinden gelse, o Efendi'yi Sibirya'ya göndereceklerdi; bilakis Romanya ahalisi, hukuk ve menafi'i memleketi ne büyük bir gayretle müdafaa ettiğini bildikleri için, ona müteşekkirdiler. En son Moskof orduları, Prut nehrini geçtikten sonra, Ahmet Vefik Efendi de Memleketeyn'i terkeyledi, İstanbul'a döndü. Herkes zannediyordu ki, Hariciye Nezareti'ne tayin olunacaktı; fakat Sefaret'le İran'a gönderildi. Tahran'a tayinini bildiren resmî tezkîrede, tecrübe olunan liyâkat ve dirayetinden, "Acemler'in her haline ve lisanlarına vakıf olduktan başka, elsîne-i sâireye ve ahval-i âleme vukûf-ı kâmilî" bulunduğundan bahsedilir.¹⁰

Tahran'a gelmiş bulunduğunu bildiren 10 Temmuz, 1852 tarihli tahriratında, Şah tarafından o zamana kadar hiçbir büyükelçi'ye gösterilmeyen ihtişamlı bir karşılama töreni yapıldı. Birçok siyasi mücadeleden sonra Türk Sefarethanesi'ne Osmanlı bayrağını çekirtmeyi başarması, Tahran'daki İngiliz ve Rus sefirlerini hayrette bırakmıştı. Buradan ayrılışında, Şah tarafından, kendisine en büyük rütbeden bir nişan verilmiştir. Said Paşa'nın, "*Metanet-i efkârı, Napolyon III.'un zaman-ı saltanatında, Berrü's-Şam mes'elesi için Paris'te mün'akid Kongre azasının ve bizzat Napolyon'un hayret ve tahsinlerini celbetmiş ve kongrede Rusya murahhası Prens Gorcakof'a galibiyet-i kâmile ile galebe etmiştir*" diye bahsettiği Ahmet Vefik Paşa'nın bu elçiliği esnasında, Napolyon'la olan ilişkilerinde, birçok meseleleri, en kısa yoldan halletmedeki ve devletin şerefini korunaktaki başarısı, bazen fıkralara bile konu olmuştur. Dışarıda devleti temsil ederken gösterdiği başarı kadar, içerideki vazifeleri sırasında, eğitim ve imar sahasındaki çalışmaları da oldukça önemlidir.¹¹

Evkaf Nazırlığı'nda, Süleymaniye Camii'ni tamir ettirdiği için birinci rütbe Nişan-ı Osmanî ile taltif edilen Ahmet Vefik Paşa, yedi ay süren ilk Maarif Nazırlığı'nda, Süleymaniye Vakf-ı Şerifi Dairesi'nde bir Darü'l-Muallimin-i Sıbyan açmış; vilayet merkezlerinde birer Meclis-i Maarif kurmuştur. Maarif Nezareti vasıtasıyla neşrettiği kitapları, gittiği yerlerdeki okullara ve halka dağıttırılmış, bir sene zarfında bu kitapların miktarı 9282'yi bulmuştur.¹²

¹⁰ İbn'ülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e. s. 652

¹¹ Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmet Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususî Hayatı ve Muhtelif Karakterleri", Belleten, Cilt:29, No:113, Ocak 1965 s. 127- 128

¹² Mehmet Zeki Pakalın, "Ahmet Vefik Paşa", İstanbul 1942, s. 145

O, Bursa Valisi iken, kız ve erkek sıbyan mekteplerinin sayısında önemli bir artış sağlanmıştı. Bunun yanısıra, pek çok imar çalışmaları onun sayesinde yapılmıştır. 1864'te müfettiş olarak Bursa'da bulunduğu sırada, bir konağı satın alarak tamir ettirmiş, önündeki caddeleri genişlettirmiş ve burada bir hastahane inşa ettirmiştir. Ayrıca, pek çok cami tamiri yaptırmış, çeşitli semtlere giden yeni caddeler açtırmıştır. Onun Bursa'da yaptırdığı imar işleri, Tasvir-i Efkar'da çıkan makalelerde de yer almıştır. Ahmet Vefik Paşa, yine müfettişliği sırasında, adli ve malî işlerle de yakından ilgilenmiştir. Onun altı gün içinde 4000'den çok dava ile ilgilendiği, Tercüman-ı Ahval gazetesinde yer almıştır.¹³

Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa Valisi iken yaptırdığı daha pek çok şey vardır: Bursa yolunun iki tarafına ağaç diktirmesini Mudanya Kaymakamı'na emretmişti. Fidanlar, fazla gelince, kaymakam farklı yerlere de ağaç diktirdi. Paşa, bunu görünce, fazla fidanların hepsini söktürttü. Sebebini soran yardımcısına ise: "Kaymakam verdiğim emri bu defa fazla yaptı. Yarın da eksik icra edebilir. Tamamını yapmağa alışmalıdır" cevabını verdi. Çıkmaz sokakları çok olan Bursa'da, Ahmet Vefik Paşa, hemen her gün arabasına biniyor, şehri dolaşıyordu. Girdikleri çıkmaz sokakta arabası durunca, "Valinin arabası durmaz!" diyerek amelelere emir verip, sokağı açtırıyordu. O, Bursa'da geçirdiği üç yıl boyunca, şehrin gerek mimari açıdan, gerekse kültürel açıdan çehresini değiştirmiştir. Ayrıca Bursa'ya bir de tiyatro binası yaptıran Ahmet Vefik Paşa, bu tiyatrodan İstanbul'dan getirttiği sanatçılara, çoğu kendisi tarafından çevirisi yapılan oyunları oynatmıştır. Halka tiyatro sevgisi ve alışkanlığı kazandırmak isteyen Ahmet Vefik Paşa, bir dönem devlet memurlarının tiyatroya gitmelerini zorunlu hale getirmiştir.¹⁴

XIX. asrın tanınmış devlet ve fikir adamlarımızdan Ahmet Vefik Paşa'nın, güzel bir kütüphaneye sahip olduğu bilirse de, kendisi hakkında neşrolunan biyografilerde, bu husus üzerinde pek durulmamıştır. Onun vefatından (1891) sonra, bu kütüphane, Rumelehisarı'ndaki evinin odasında, bir müddet olduğu şekilde muhafaza edildikten sonra satılığa çıkarılmıştır. 1893 yılında kütüphaneyi, kocası ile birlikte ziyaret eden Mrs. Max Müller, bir Amerikalının bu kütüphane ve içindeki eşyalar için büyük bir fiyat teklif ettiğini fakat varislerin bu meblağı kabul etmediğini; sonradan gerek kütüphane gerek içindeki kıymetli eşyaların, Amerikalının verdiği paradan daha azına satıldığını, bu

¹³ Fevziye Abdullah Tansel, Belleten, c. XXVIII, sayı, 109- 112, s. 132- 133

¹⁴ Mahmut Yesari, a.g.m. s.1288

arada İstanbul'daki İngiliz sefaretî memurlarından olan oğullarının kıymetli bir kitabı, gayet ucuza aldığını yazmaktadır.¹⁵

Ahmet Vefik Paşa'nın vefatından sonra, kitapların değeriyle satılabilmesini temin için; kitap isimleri hem Arap harfleriyle hem de Fransızca olarak yazılmak üzere, varislerce gayet muntazam bir fihrist hazırlattırılmıştır. Fihriste göre, Ahmet Vefik Paşa'nın kütüphanesi, isimleri itibariyle 3851 tane kitap, risale veya mecmuayı ihtiva ediyordu. Ancak bir kitabın ve bilhassa birçok mecmuanın, çeşitli ciltlerinin, tek bir numara altında zikredildiğini gözönünde tutarsak, bu kütüphanenin, altı bin ciltten aşağı olmadığı söylenebilir. Ahmet Vefik Paşa'ya ait fihristte, Türkçe kitapların adedi 814 olup, bunlar da din ve fıkıh kitapları, Akaid kitapları, Kavanin kitapları, Edebiyat-ı manzume, Edebiyat, tasavvuf kitapları, Matematik, Kimya, Tıp, Tarih, Coğrafya, Musikiye ait kitapları da sayabiliriz.¹⁶

Batı medeniyetinden alınan unsurların, millî kültürümüzle kaynaştırıldıktan sonra, bir hazırlık devresinden geçirilerek, topluma yavaş yavaş sindirilmesi gerektiğini savunan Ahmet Vefik Paşa, doğu-batı sentezi fikrini savunan kişi olmuştur. Uzun yıllar Anadolu'da görev yapan Ahmet Vefik Paşa, bu görevleri sırasında, kendisini halktan soyutlamamış, her zaman halkın içinde yer almıştır. Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Türkler'in gerek ticarete, gerek yönetimde, gerekse eğitimde ön plana çıkmaları gerektiğini söyleyen Ahmet Vefik Paşa, eserlerinde ve icraatlerinde Türklüğü ve Türk unsurunu ön plana çıkarmaya çalışmış ve Türkler'in bilinçlenmesi için elinden geleni yapmıştır. Türkçülük hareketinin öncüsü kabul edilen Ahmet Vefik Paşa, aynı zamanda ilk halkçılarımızdandır. Dönemin Osmanlı ileri gelenleri başta olmak üzere, devlet kademesinde görev alanlara, Türklüğü, Türk Dili'ni, Türk Tarihi'ni, kısacası Türk dünyasını tanıtmak isteyen Ahmet Vefik Paşa, bu amaçla Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarından da faydalanarak, yeni fikirler ve yeni bilgiler ihtiva eden eserler ortaya çıkarmıştır. Onun eserlerinde ortaya attığı fikirlerin büyük kısmı, kendisinden sonraki araştırmacılara yol göstermiş ve Türkiye'deki ilmî Türkçülüğün başlamasına neden olmuştur.¹⁷

¹⁵ Orhan Fuat Köprülü, "Ahmet Vefik Paşa Kütüphanesinin Kataloğu Hakkında" Türk Kültürü Dergisi, sayı, 97- 108 Yıl, IX, 1970- 1971, s. 306

¹⁶ a.g.m. s. 309- 310

¹⁷ H. Fethi Gözler, "Büyük Türkçü ve Devlet Adamı Ahmet Vefik Paşa ve Hususiyetleri", Türk Yurdu Dergisi, c. 9, Mayıs 1988, s. 46

O, güçlü bir Türk ve Türkçü olarak, Türk Milleti'nin büyük ve soylu bir millet olduğuna, zengin bir dil ve tarihe sahip bulunduğuna inanıyordu. Türkçe'nin zengin bir dil olduğunu ispatlamak için "Lehçe-i Osmanî"yi yazmış, Türk Tarihi'nin zenginliğini ortaya koymak için de "Şecere-i Türk", "Tarih-î Hikmet", "Fezleke-î Tarih-î Osmanî" gibi eserler kaleme almış ve dilimize çevirmiştir. Ahmet Vefik Paşa, dil, tarih ve tiyatro alanlarında, çağında ve sonraki yıllarda, geniş etkisi olan bir şahsiyettir. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre Ahmet Mithat Efendi, ondan etkilendiği için Letâif-i Rivayat'ı yazmıştır.¹⁸ Ahmet Vefik Paşa'nın etkisinin en verimli dönemi Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi yazarların katıldığı "Milli Edebiyat" akımı yıllarında görülür. Ziya Gökalp, bu etkiyi açıkça belirtmektedir. "...Daha on beş yaşında iken Ahmet Vefik Paşa'nın, Lehçe-i Osmanî'si ile Süleyman Paşa'nın Tarih-i Âlem'i bende Türkçülük temayüllerini doğurmuştur." Yine Ziya Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?" adlı makalesinde, Türkçülüğün doğmasında en etkin düşünür olarak, Ahmet Vefik Paşa'yı saymaktadır.¹⁹ Dil, tarih, tiyatro konularındaki verimli ve etkili çalışmaları günümüze kadar gelen Ahmet Vefik Paşa, çevirmenliği, yöneticiliği, halkı tiyatro bakımından eğitmesiyle, ülkede farklı bir gelenek başlatmıştır. Sonuç olarak, Türk dilinin ve tiyatrosunun bugün ulaştığı düzeyin temeli, Ahmet Vefik Paşa'nın çalışmaları sayesinde olmuştur.²⁰

c) Ahmet Vefik Paşa'nın Özel Hayatı ve Kişiliği

Ahmet Vefik Paşa'nın özel hayatı ve kişiliği ile ilgili en geniş bilgi, onun çok samimi arkadaşı Sir Austen Henry Layard'ın eserinde yer alır. 1817'de Paris'te doğan ve ondan altı yaş büyük olan bu İngiliz, o sırada "Morning Chronicle"ın muhabiri olarak İstanbul'da bulunuyordu. Sir A. Henry Layard, "Autobiography and Letters" adlı eserinde, onun hakkında pek çok bilgiyi, aile ve arkadaş çevresini, gençlik çağlarında kimlerin hangi eserlerini okuduğunu, ne gibi mes'elelerle ilgilendiğini, daha birçok özelliklerini anlatır. Ona göre Ahmet Vefik Paşa, pek çok dil bilen, Fransızca'yı çok iyi konuşan, vakur görünüşlü, sarık ve elbisesiyle mükemmel bir Türk centilmeni idi. Her zaman yaramazlığa hazır olan o, Müslüman arkadaşları arasında nasıl uslu, ağırbaşlı, vakur ise, Avrupalı arkadaşlarıyla olan toplantılarda, bu tavırlarını bırakıyordu. Avrupalı yenilikleri

¹⁸ Sevim Güray, a.g.e. s. 73; Ahmet Hamdi Tanpınar, "XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi", İstanbul 1956, s. 256

¹⁹ Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları", İstanbul 1963, s.10

²⁰ Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmet Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakterleri", Belleten c. XXIX, sayı, 113- 116, s. 143

tatbik için (yalnız askerlik sahasında değil) Avrupa medeniyetini, eski Türk politika sistemine adapte etme düşüncesindeydi. Yetiştığı çevre, gördüğü tahsil ve terbiye, yabancı dilleri çok iyi bilmesi sebebiyle, Ahmet Vefik Paşa'nın yabancılarla münasebeti, sonraları da devam etmiştir.

Ahmet Vefik Paşa'nın karakteri hakkında varılan ortak hüküm, kimseye benzemeyen, nev'i şahsına münhasır bir şahsiyet olduğudur. Ona isnad edilen fıkralar, kararlarındaki çabukluk ve kesinliği, resmen tayin olunan memurları maiyetine kabul etmeyerek iade ettiğini, kanuna aykırı olmakla beraber vicdanen adilane hükümler verdiğini, birçok mes'ele ve davaları bu görüşle haklının lehine hallettiğini, titizliğini, yardım severliğini, kindarlığını ve nüktedanlığını anlatır. Ali Fuad Bey, "*şekli mehib, kıyafeti acib, ahlak-u etvarı garib, tab'ı şedid idi. Esmer renkli, iri yüzlü, iri gözlü, vücudu şişman, karnı büyük, kameti mütevassıt idi. Uzun mai püsküllü büyük bir Tunus fesi, harmoni şeklinde geniş bir sako, bol bir pantolon iksa eder, murabba'ü'ş-şekil tek gözlük kullanırdı*" diyor. Yalnız Garb değil, Şark adet ve ananelerini de çok iyi bilen Ahmet Vefik Paşa, tanınmış yabancı dostlarına evinde, eski tarz yer sofrasında, sini üstünde, Şark'a mahsus yemekler ikram eder, suyu bardak kullanmayarak, yanında duran testiden içerdi. Herkesle samimi olmaz, dostluğu ancak kendi istediği ahbablarından seçerdi. Akraba ve dostları, ona karşı hürmetle karışık bir korku duyarlardı; hiddetlenince onları azarlardı. Ahmet Vefik Paşa'nın kendine mahsus bir ev kıyafeti vardır. Yazın Trabzon keteni, kışın pamuk ipliğinden dokunmuş, göğsüne, kollarına, yakasına beyaz keten çevrilmiş gömlek üzerine, mevsimine göre yerli malı ipek alacasından veya ketenden bir entari giyerdi. Beline bir kuşak sarar, bir cübbe veya kürk, çok ince dikişli bir takke, siyah abadan yapılmış, arkaları basık terlikler, ince, siyah bir bükmeğe bağlı olarak boynuna taktığı tek gözlük... Ziyaretine gelenleri, yerli ve yabancı önemli şahsiyetler de dâhil bu ev kıyafeti ile kabul ederdi. Yemeğini ekseriya yalnız başına yer, yemek esnasında da kitap okurdu. Kahve ve sigara içer, nargile çeker, içki kullanmazdı. Babasından sıkı bir terbiye alan Ahmet Vefik Paşa, yirmi yaşında iken evlendirilmiştir; çok sert, fakat çok müşfik bir aile reisi idi. Hiddetli olması yüzünden çok düşman kazanmıştır.²¹

Milliyetperver, âlim ve sanatkâr olan Ahmet Vefik Paşa, sık sık azledilmesi dolayısıyla hayatı, bilhassa son yılları, maddi sıkıntılar içinde geçmiştir. Bu son yıllarında

²¹ Fevziye Abdullah Tansel, Belleten, c. XXIX, sayı 113- 116, Ankara 1965, s. 130- 131

onu birkaç ayda bir ziyaret eden Abdurrahman Şeref Bey, “Tarih Muhasebeleri”nde, her ay düzenli çıkmayan maaşından başka geliri olmadığını, bunun, evinin ihtiyaçlarına bile yetmediğini, eşyasının eskimiş, hatta minder örtülerinin yamalı olduğunu kaydeder. Buna rağmen onun hiçbir zaman maaşına zam istemediğini belirtir. Yine vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi, onun hakkında şöyle devam eder: “...Hiçbir müşkülün karşısında acz göstermeyip, bilmediği meseleler hakkında bile hükümler uydurur, sonra da bir kahkaha salıverirdi...”²² Ahmet Vefik Paşa’nın ahlaki özellikleri hakkında, bir süre maiyyetinde çalışan Abdurrahman Şeref Bey’in verdiği bilgi dikkate değerdir. Onu, dürüst ve bilgili, vatanperver, inatçı, sabırlı, abartıya meyilli bir şahsiyet olarak canlandırır.²³

Fuat Paşa’ya göre “Ahmet Vefik Paşa, binek taşı büyüklüğünde bir pırlantadır; ne ziyinet olarak işe yarar, ne de kaldırılma konur” demiştir.²⁴ İbnü’l-emin’in aktardığı bilgilere göre, Ahmet Vefik Paşa’nın torunu Fahrünnisa Hanım, onun hiddetli bir yapısı olması ile ilgili şunları söyler:“ ...Tabında itidali muhafaza eyleyemediği iki kuvvet vardı; hiddet ve gadab. İt’am ve ihsan. İşte bu ahvalde daima derece-i ifrata gider idi ki, birisiyle pek çok düşman peyda eylemiş, diğeri ile de düyun-ı kesireye giriftar olmuş idi...”Arab, Fars, Fransız, Latin, İtalyan lisanlarını mükemmelen okuyub yazar ve şive-i telaffuza fevkalade merakı olduğu cihetle bunlardan herhangiisini talaffuz etse samiine bu lisanı, kendi lisanı mader zadı olduğu zannını ilka eder, Rus, Alman, İngiliz ve lisan-ı atiki Yunaniyi mükemmelen okuyub anlar idi...”²⁵

Mehmet Zeki Pakalın’a göre Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Vefik Paşa’nın adapte-lerini son derece başarılı bulur ve “bu tarz için birer şaheser” olduğu kanaatindedir. Faruk Nafiz Çamlıbel’e göre, Molire’in eserlerini, aslındaki bütün incelikleri muhafaza ederek dilimize nakil ve tercüme eden Ahmet Vefik Paşa, tiyatro edebiyatımız için sağlam bir temel atmıştır. Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Vefik Paşa’yı Türk tiyatrosunun hakiki pîri ve patronu kabul eder.²⁶

²² Mahmut Yesari, a.g.m. s. 1287

²³ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m. s. 131- 132

²⁴ Reşat Ekrem Koçu, “Ahmet Vefik Paşa’nın Portresi”, Tarih Dünyası Dergisi, Yıl 1, sayı 3, 15 Mayıs 1950, s. 115

²⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e. s. 716

²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e. s. 251

d) Ahmet Vefik Paşa İle İlgili Anlatılan Fıkralar

Zeki, hazırcevap, atak, cesur, olaylar karşısında çabuk karar veren, karışık durumlarda kendine özgü çözüm yolları bulan Ahmet Vefik Paşa ilginç bir kişidir. Geneleneklere, alışkanlıklara genellikle uymayan davranışlarına ilişkin olaylar, fıkra olarak yıllarca dillerde yaşamış; kitaplara geçmiştir. İbn-ül Emin Mahmut Kemal, “Osmanlı Devri'nde Son Sadrazamlar”adlı eserinde bir örneği aktararak yapar: " *Vefik Paşa'nın doğru bir zat olduğu halde, mübalâğaya, mizah ve istihzâ ile karışık söylediği sözleri ciddi zannedip, mübalâğacı, hâttâ yalancı olduğuna kanaât ettiler... Bursa şehrini kızak üstüne alıp da, geriye çektiğini anlatmasına kendi güldüğü gibi, Ziya Paşa'nın da güldüğüne şüphe yoktur. Meclis-i Vâlâ (Yüce Meclis) azasından iken, ziraat işlerine dair mecliste cereyan eden müzakere esnasında: - Ben bahçemdeki ağaçları topraktan çıkardım, köklerini yukarı kaldırıp dallarını gömdüm. O kadar çok meyve oldu ki, yemekle bitmedi! Demesiyle herkes birbirinin yüzüne bakakaldı. "*

Yeniçağ'ın Nasrettin Hoca'sı diyebileceğimiz Ahmet Vefik Paşa'nın özelliklerini belirten fıkralardan birkaçı şöyledir: Üçüncü Napolyon çok tantanalı bir araba ile dolaşmış. Bir gün Paris sokaklarında bu arabanın bir eşi daha görülmüştü. Bu, Türk elçisinin arabasıdır. Fransız Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Dışişlerine yazarak halkın bu yüzden hükümdarla elçiyi karıştırdığını bildirmiş, Türk elçisinin bu araba ile dolaşmamasını istemiştir. İstanbul Hükümeti, Paris elçimize bu araba ile çıkmamasını ivedilikle bildirmiştir. Ahmet Vefik Efendi “*İstanbul'daki Fransız Sefiri Padişaha mahsus saltanat kayığının tam benzerini yaptırdı. Fransa Hariciye Nazırı, kendi sefirlerinin Boğaziçi'nde bindiği kayığı görmüyor da, Osmanlı sefirinin Paris'te gezdiği arabayı mı görüyor? Sefir, o kayığı ortadan kaldırırsa, bu araba kendiliğinden kalkar*” deyince elçi kayığı kaldırmış; Ahmet Vefik Paşa da, arabasını siyaha boyatmış.²⁷

Ahmet Vefik Paşa, Rüsumat Emîni (gümrük) Balıkhane müdürünü çağırıp balık vergisi miktarını sorar. Müdür, üç yıldır dikkat ve verimli çalışması sonucunda verginin eskiye oranla iki kat arttığını söyler ve beğenileceğini umarken “*ben biliyorum o ne tutar! Seni hırsız herif seni, çık dışarı!*” sözleriyle kovulur. Meğer müdür, Ahmet Vefik

²⁷ Sevim Güray, a.g.e. s. 27- 28

Paşa'nın defterinin, kötüler bölümünde yazılıymış.²⁸

Bursa'da vali iken bir gün, bir köylü kadın gelerek, saatini yitirdiğini; Vali Paşa tek gözlüğünü takarsa, yitik her şeyin yerini görebileceğini; bunun için köyünden Bursa'ya geldiğini anlatır. Ahmet Vefik Paşa, kadının hangi köyden olduğunu, saati ne kadar süre kullandığını, ne zaman yitirdiğini sorar ve beklemesini söyler. Çarşıya bir adam gönderip uygun bir saat aldırır. Tek gözlüğünü takarak kadını çağırıp *“hanım ben gaip-leri bulurum amma taze iken bulurum, sen vaktini geçirmişsin, şimdi saati al kullan, bir daha gaibin olursa kırk sekiz saati geçirmeden müracaat et”* demiş. Ahmet Vefik Paşa'nın Paris Elçisi iken elçiliğe gelen ziyaretçilere iyi davranmadığı Bab-ı Âli'ye duyurulmuş. Sorulunca, Paşa şöyle karşılık vermiş: *“Jurnalcılardan aç kalan, bizim sefarete hücum etmekte olub, sefaret ise imaret olmadığından yüz verilmek mümkün olmuyor.”*

29

Ahmet Vefik Paşa'nın zengin kitaplığına giren bir kişi, çoktandır arayıp bulamadığı bir kitabı görerek *“Bir gece için ihsan buyurunuz, okuyup iade ederim”* deyince, Paşa kitabı elinden alıp yerine koymuş *“Ben bu kütüphaneyi bir gece için şundan bundan aldığım kitaplarla vücuda getirdim”* karşılığını vermiştir. Ahmet Vefik Paşa görev yerine uşaksız gidip gelirmiş. 0 aşamadaki devlet büyüklerinin arkalarında, ya da arabalarının üstünde bir uşak bulundurmaları şartmış. Bu durum hatırlatılınca, o da uşakla gitmeye başlar. Uşaksızken kendisine aldırmayan nöbetçi askerler, bu kez kendisini saygıyla selamlar. Ahmet Vefik Paşa, uşağın eteğini sallayarak karşılık verir. Uşağa da *“Beni değil seni selamlıyorlar; sen de onlara selam ver!”* der.³⁰

e) Ahmet Vefik Paşa'nın Eserleri

Kültür ve edebiyatta öncü olan Ahmet Vefik Paşa'nın ilk eseri, 1847 yılında Ahmet Cevdet Paşa ve Hayrullah Efendi ile beraber hazırladığı ilk Osmanlı salnamesidir. Salname geleneğinin başlatıcısı olan Paşa'nın bu eseri, daha sonraki salname çalışmaları için bir örnek teşkil etmiştir. Salname, Osmanlı Devleti me'murlarını, Avrupa devletleri ve ileri gelenlerini, yortu günleri de dâhil takvimleri, yabancı devletlerin gelir ve gideri-

²⁸ Reşat Ekrem Koçu, a.g.m. s. 115

²⁹ Sevim Güray, a.g.e. s. 30- 31

³⁰ Aynı eser, s. 34; ayrıca Ahmet Vefik Paşa'ya dair daha fazla fıkra için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m. s. 146

ni ve bunun Osmanlı sikkelerine göre karşılığını, kara ve deniz yolları tarifelerini içine alır. Onun kütüphanesine ait katalogdan anlaşıldığına göre, Ahmet Vefik Paşa, zengin bir salname koleksiyonuna sahiptir. Bunlardan en önemlisi, 1846- 1847 yılına ait Salname-i Devlet -i Osmaniye'dir.³¹

Onun en çok bilinen eserleri, Moliere'den yaptığı tercümeleri ve adapteleri olmuştur. Moliere'nin 29 eserinden 16'sını Türkçe'ye tercüme veya adapte eden Ahmet Vefik Paşa, özellikle adapte eserlerinde oldukça başarılıdır. Bu başarının nedeni, eserlerin isabetli seçimidir. Başarısındaki ikinci neden ise, yabancı hayatına dair olayların, Türk yaşayış ve geleneklerine uydurulması, isim ve karakterlerin büyük ustalıkla yerleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesidir. Ahmet Vefik Paşa, Türk toplum yapısına, derinden nüfuz edebilme yeteneğine sahiptir.³²

Batı dillerinin pek çoğuna vakıf olan Ahmet Vefik Paşa, Batı'da yapılmakta olan Türkoloji çalışmalarını yakından takip etmiştir. 1875'te Petersburg'da yapılan uluslar arası Türkoloji Kongresi'ne katılan Ahmet Vefik Paşa, yurda dönüşünde birçok yönden ilkleri taşıyan "Lehçe-i Osmanî" isimli lûgatının ilk kısmını yayınlamıştır. Türk dilinin Osmanlıca dışında Uygur, Çağatay, Kıpçak lehçeleri gibi kolları olduğunu söyleyen Ahmet Vefik Paşa, Bernard Lewis'in tabiri ile Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar bir harita çıkarmış, ilk defa Türk dünyasının bütünü ele almıştır. Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Türki" adlı eserinin bazı bölümlerini, Osmanlı Türkçesi'ne aktaran Ahmet Vefik Paşa, bu çalışması ile çağdaşı Osmanlı aydınlarına, Türkler'in tarihinin sırf Selçuklu ve Osmanlı ile sınırlı olmadığını göstermek istemiştir. Türk Dili ve tarihine olduğu kadar, Türk folklorüne de ilgisi olan Ahmet Vefik Paşa, Şinasi gibi Türk atasözlerini toplamak istemiş, 1871 yılında "Atalar Sözü-Türkî Durûb-i Emsâl" isimli eserinde, beş bine yakın atasözünü ve deyimini bir araya getirmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih"dışındaki bir diğer tarih çalışması da, "Fezleke-i Tarih-i Osmanî"dir. Paşa, askeri rüşdiyeler için kaleme aldığı bu eserinde, Osmanlı tarihini kuruluş, yükselme, büyüme, gerileme, bozulma ve ıslahat çağları olmak üzere altı bölümde ele almıştır.

³¹ Fevziye Abdullah Tansel, Belleten, c. XXVIII, sayı 109- 112, s. 134- 135

³² Oğuzhan Alpaslan, a.g.m. s. 208; ayrıca bkz. Mahmut Yesari, a.g.m. s. 1288- 1289

Ahmet Vefik Paşa'nın bu taksimi, kendisinden sonra Osmanlı tarihi yazarlarına örnek teşkil etmiştir.³³ Ahmet Vefik Paşa'nın eserlerine gelince;

* **Hikmet-i Tarih** (Tarih Felsefesi): Paşa'nın ilk eseri, 1863 yılında Tasvir-i Ef-kâr'da tefrika ettiği ve Darü'l Fünûn ders notları olan eseridir. Hikmet-i Tarih, İbn-i Haldun mukaddimesinden sonra, geniş bir tarih anlayışı üzerinde, batılı fikir adamların-dan da faydalanılarak yazılmış değerli bir eserdir. Fakat bu eser, tamamlanmadan, kitap halinde tabedilmiştir. (Yayını -1863, tefrika, İstanbul Tasvir-i Efkâr Gazetesi, sayı: 70-83) Ahmet Vefik Paşa, Divan-ı Muhasebat Reisi iken, yeni açılan Darü'l-Fünûn'da ilk tarih dersini, 17 Şubat, 1863 (27 Şaban, 1279) 'da vermiş, bunlar "Hikmet-i Tarih" adıyla tefrika edilmiştir. Kitap sahifesi şeklinde neşolunan tefrika, aynı sene, "*Atûfetlu Ahmed Vefik Hazretleri'nin Darü'l-Fünûn'da verdiği Hikmet-i Tarih dersinin hulasasıdır*" açıklamasıyla kırkdört sayfalık bir kitap halinde tab'olunmuştur. Üç fasıldan ibaret "Hikmet-i Tarih" in "Mukaddemat- ı Tarih" başlıklı birinci kısmında; tarih ilminin ta'rifinden sonra Olimpiyad, Zülkarneyn, Hicri ve Miladi tarihlerle; İlk, Orta ve Yeni-çağlar, tarih ilminin kaynakları hakkında bilgi verilmiş; ikinci fasıl "Fıtrat ve Tufan"; üçüncü fasıl "Milel-i Kadime" şeklinde ayrılmıştır. Hikmet-i Tarih, o zamana göre çok sade bir dille yazılmıştır.³⁴ Onun diğer eserleri; Şecere-i Tarih-i Osmanî, Şecere-i Evşâl-i Türkiye, Tarih-i Osmanî, Fezleke-i Tarih-i Osmanî, Koçi Bey Risalesi, Lehçe-i Osma-nî, Müntahabat-ı Durûb-ı Emsal-i Türkiye, Telemaque, Yorgaki Dandini, Zor Nikâh, Zoraki Tabip, GilBlas Micromegas, Mahbub ul-Kulüb³⁵

2-AHMET VEFİK PAŞA'NIN TARİH ANLAYIŞI VE "HİKMET-İ TARİH"

Ahmet Vefik Paşa'nın savunduğu 18. yüzyıl Aydınlanmacı tarihçilik anlayışıdır. Aydınlanmacı filozofların ilerlemeci tarih görüşüne benzer bir tarih görüşünü benimse-yen Ahmet Vefik Paşa, insanlık tarihinin iyiye ve mükemmeliyete doğru gittiği görüşü-nü, tıpkı aydınlanmacı filozoflarda olduğu gibi kabul etmiştir. Bu dönemin yaygın görü-

³³ Oğuzhan Alpaslan, a.g.m. s. 209- 210

³⁴ Fevziye Abdullah Tansel, Belleten, c. XXVIII, sayı, 109- 112, s. 136- 137

³⁵ Ahmet Vefik Paşa'nın eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, Belleten, c. XXVIII, sayı 109- 112, s. 134- 139, Fevziye Abdullah Tansel, Belleten, c. XXIX, sayı 113- 116, s. 142- 145

şü, tarihte bir ilerleme olduğu inancıdır. İşte, aydınlanma dönemi tarihçiliği, ilerlemeye duyulan derin inanç ve tarih bilimine duyulan güven duygusu ile beraber, milli bilinci geliştirecek her türlü çabanın gösterildiği ve milli tarih yazıcılığına da özel bir önemin verildiği bir tarihçiliktir. Bu dönemde, eskinin nakilci ve aristokratik tarihçiliği, yerini tarihsel olaylarda, neden-sonuç ilişkisine önem veren bir tarihçilik anlayışına bırakmıştır. 18. yüzyıl, daha önce birbirlerinden ayrı tutulan, felsefe ile tarih kavramlarının, bir araya getirilerek, ilk defa tarih felsefesi teriminin kullanıldığı yüzyıl olmuştur.³⁶

Aydınlanmacı tarih görüşü, 18. yüzyılın başlarında, tarihin bilim olarak görülme-
yip, doğruluğundan şüphe edildiği, kuşkuyla bakıldığı dönemlerin geride bırakıldığı,
dönemdir. Aydınlanmacı insan, gelenekle gelen yanlış tarihsel bilgilerden arınmak ve
ön yargıların kaynağını bulmak için, yine tarihten yararlanır. Aydınlanmacı insan, kişi-
sel deneyimlerini, başkalarının ve toplumun deneyimlerini, tarih ile karşılaştırır. Tarihin
anlam ve işlevi, pragmatik açıdan değerlendirilir. Bu dönemde tarihçilik, devlet hizme-
tinde olan yöneticileri ve memurları, sosyal ve kültürel açıdan geliştirmeleri için, geçerli
bir tercihtir.³⁷ Tarihte bir ilerleme var mıdır? Bu soru 16. ve 17. yüzyıllarda doğa bilim-
lerindeki büyük gelişmelerin ve teknik yeniliklerin insan yaşamına sağladığı kolaylıklar
bakımından, özellikle 17. ve 18. yüzyıl Avrupa toplumunda ilerlemekte oldukları inan-
cıyla birlikte ortaya atılmış bir sorudur. Bilimin ve buna bağlı olarak toplumun bir iler-
leme içinde olduğu inancı, tarihte de bir ilerleme olduğu inancına yol açmıştır.³⁸

Ahmet Vefik Paşa, tarihçilikte, pragmatik bir anlayışı savunur. Ona göre, tarih
sayesinde insanoğlu, geçmiş olaylardan aldığı bilgi, tecrübe ve analiz yeteneği ile gele-
cekte kendine doğru bir yön belirler. Böylece, insan aklı, karanlıktan aydınlığa doğru
olgunlaşarak ilerler. Bu da, insanlığın, daha mutlu, daha tecrübeli ve erdemli olmasını
sağlar. Ayrıca bu tecrübeler, kuşaktan kuşağa aktarılarak; toplumda milli bilincin ve
kültürün gelişmesini sağlar.³⁹

Aydınlanmacı tarihçilik anlayışında görülen tarihte karanlık dönemlerden ay-
dınlık ve yükseliş dönemlerine doğru ilerlemelerin olduğu fikri, “Hikmet-i Tarih”te de

³⁶ Doğan Özlem, “Tarih Felsefesi” İstanbul 1994, s.45

³⁷ Macit Gökberk, “Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları”, İstanbul 1948, s.72- 73

³⁸ Heinz Heimsoeth, “Kant’ın Felsefesi” İstanbul 1986, s. 189

³⁹ Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih” s. 28- 29

vardır. Burada anlatılanları incelersek, şöyle bir yorumda bulunabiliriz: Eserde, Roma Medeniyeti'nin en parlak zamanlarının ardından, tekrar düşüşe ve yok oluşa doğru gitmesinden; Arap kavimlerinin cahiliye dönemi karanlığından sonra, İslamiyet'in medeniyet ışığı ile yeryüzünü aydınlatmasından bahsedilmektedir. Ahmet Vefik Paşa'ya göre tarihi süreçlerde, iyi ve kötü dönemler yaşanabilir; önemli olan tarihi yazarken, olayları gerçek nedenleriyle objektif bir bakış açısıyla ortaya koyabilmektir. Bunun için insan aklı özgür olmalıdır. Ona göre Hint ve Çin halkı gibi bazı milletler, kendi geçmişleriyle çok eskilere dayanan ve doğru olmayan bazı bilgiler vermektedir. Ona göre, geçmiş doğru olarak bilmek, her şeyden önemlidir. Önemli olan ikinci adım da, tarihi, öğüt veren ya da olayları nakleden bir bilim olmaktan kurtarmaktır. Bunun için de tarihi olayların nedenlerini derinlemesine inceleyerek, neden-sonuç ilişkisi kurmak gerekir. Osmanlı tarih yazıcılığında Tanzimatla başlayan bu felsefi yaklaşımın ilk temsilcisi, Ahmet Vefik Paşa'dır. Ona göre tarihsel olayları felsefi yaklaşımla değerlendirmek, insanlığın tarihten pragmatik anlamda faydalanarak, geçmişte yapılan hataların tekrarlanmamasını, gelecekte daha sağlam devletler ve toplumların yapılandırılmasını sağlayacaktır. Bir bilim olarak tarihin faydası bu yönde olmalıdır. Aksi takdirde, zihinde anlamlandırılmadan yapılan nakilci bir anlayışın, insanlığa bir faydası yoktur.

Ahmet Vefik Paşa, hayatı boyunca siyaset, kültür ve medeniyet konusunda, milli bilinci geliştirmek için çok çaba sarf etmiş ve Türk unsurunu her zaman ön planda tutmuştur. Örneğin, 1851'de Tahran Büyükelçiliğine atanan Ahmet Vefik Paşa, ilk defa Osmanlı Büyükelçiliği'ne, Türk bayrağının çekilmesini sağlamıştır. Aydınlanmacı tarihçilik anlayışında görülen kendi dil, kültür ve tarihlerini araştırmaya yönelik millî bilinç, onun bu eserinde de açık olarak görülebilmektedir. Tarihte, Türkçülüğü savunan Ahmet Vefik Paşa, dilde ve edebiyatta da Türkçe'nin kullanılmasına büyük önem vermiştir. Türk tarihinin öğrenilmesinin de çok önemli olduğunu vurgulayan Ahmet Vefik Paşa, Türk Tarihi'nin Orta Asya'ya kadar dayandığını, bununla ilgili kaynakların araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, eserinde kuzey sülalesinden olan Türk kavimlerinin göç ettiği yerler ile ilgili bilgiler vermiştir. Burada onun, geleneksel tarih anlayışından ayrıldığını görüyoruz. Ona göre tarih yazabilmenin en önemli basamağı, geçmiş doğru bilme ve tarihsel kaynakları iyi seçebilmektir.⁴⁰

⁴⁰ Mükrimin Halil Yınanç, "Tanzimat," İstanbul 1940, s. 577

Ahmet Vefik Paşa'nın, ilk bilimsel çalışmaları, tarih alanındadır. Bu konuda eserlerinden daha da çok, Türk tarihini anlayışı ve ele alışı önemlidir. Tanzimat dönemine kadar tarihçiler, genellikle Osmanlı ve İslam tarihlerini inceler, bu konularda bilgi verirlerdi. Türk tarihini İslamiyet öncesi dönemlere götürmek ve başka devletlerle ilişkilerini belirtmek, Tanzimat'la başlar.⁴¹

Önceleri, tarih yazıcılığının önemli unsurları olan hayal, içgüdüler, mübalağalar ve maceraları içeren İsrailiyat Kıssaları'nın, tarihi malzeme olarak sunduğu bilgiler, sosyal ilimler ve sanat eserleri yanında, son derece cılız kalmıştır. Fakat eserinin bazı bölümlerinde, kendisi de İsrailiyat kıssalarından faydalanmıştır. Örneğin dünyanın yaşı, yaratılışı ve Nuh Tufanı hakkında bu kıssalardan faydalandığını görüyoruz.⁴² Ahmet Vefik Paşa, bu eserinde tarihi yazanların destan, hikâye ve bir takım safsatalara dalmalarını gerektiğini belirtmiş; olayları zihinde bir takım ilmi yöntem ve teknikler doğrultusunda, sağlam kaynaklara dayanarak tarihi olayları değerlendirmelerinin doğru olacağını ifade etmiştir.⁴³

Aydınlanmacı tarihçilikte görülen, tarihi olayların sebep ve sonuçlarını derinlemesine araştırma ve yorumlama, Ahmet Vefik Paşa'nın ilk Tarih Metodolojisi kitabı sayılan, "Hikmet-i Tarih"te mevcuttur. Hikmet-i Tarih'te, dünyanın yaratılışını, insanlığın geçirdiği evreleri, tarihsel bilgilere ve neden - sonuç ilişkisine dayanarak anlatan Ahmet Vefik Paşa, kitabının bazı bölümlerindeki açıklamalarını, dini kitaplara dayandırması, onun bazen klasik tarihçilikten de etkilendiğini ortaya koymaktadır. O, bu eseri oluştururken, olayları objektif bir bakış açısıyla ele almış, tarihi hadiseler konusunda, bu işin ehillerince yapılacak araştırmaların doğru ve güvenilir kaynaklara dayandırılması gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Ona göre dört türlü kaynak vardır: Semavi kitaplar, ilkçağlarda yazılan rivayet mahiyetindeki eserler, bazı destan ve efsaneler, kazılar sonucu bulunan bazı materyaller... Ayrıca Ahmet Vefik Paşa, eserinde, jeoloji, arkeoloji, antropoloji gibi ilim dallarından faydalanarak, dünyanın, denizlerin, karaların oluşumu gibi konularda bilgiler vermiştir. Yapılan kazılar sonucu bulunan hayvan iskeletlerinin, şimdikilerden farklı olduğunu vurgulayarak, canlılar âleminin geçirmiş olduğu evreler olduğuna dikkat çekmiştir. Yine Ahmet Vefik Paşa, etnoğrafya biliminin ışığında,

⁴¹ Sevim Güray, a.g.e. s. 36

⁴² Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 15- 16

⁴³ Aynı eser, s. 26- 28

insan ırklarının fiziki yapıları hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Böylece bu bilim dalını da tanıtmış olmaktadır. O, Tevrat'taki söylemlerden faydalanarak, bazı eski milletler, bu milletlere ait diller, dinler, kökenleri ve birbirleriyle etkileşimleri konusunda da bilgiler vermiştir. Tarihteki büyük olayları Hicret'ten önce ve Hicret'ten sonra diye ayırmış, her devrin olaylarının özelliklerini, birbirleriyle kıyaslayarak, tarih felsefesi konusunda, ilk ve önemli bir eser vücuda getirmiştir.⁴⁴

Daha önce de belirtildiği gibi, Ahmet Vefik Paşa'nın, Divan-ı Muhasebat reisi iken, Darü'l Fünûn'da verdiği tarih dersleri, daha sonra 26 Şubat- 9 Nisan 1863 tarihleri arasında, Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde, "Hikmet-i Tarih" adı altında tefrika edilmiştir.⁴⁵ Eser, "Fasl-ı Evvel", "Fasl-ı Sâni", "Fasl-ı Sâlis" şeklinde üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan "Fasl-ı Evvel" bölümünde, "Mukaddime-i Tarih" başlığı yer alır. Bu bölümde Ahmet Vefik Paşa, tarihin, felsefenin ve tarih felsefesinin tanımını yapmış, tarih ilminin öğrenilmesinin öneminden ve gerekliliğinden bahsetmiştir. O, eserinde tarih felsefesi sayesinde tarihi olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak, insanlık tarihinde belirli bir ilerleme ve olgunlaşmanın olacağına altını çizmiştir. Bunu yaparken olayların zihinde belli bir düzen ve ölçü içersinde değerlendirmenin öneminden bahsetmiştir.⁴⁶ Eser, tarih felsefesi alanında yazılmış ilk eserdir. Bunun yanısıra, dünyada kullanılan takvimler ile Hicrî ve Miladi takvimlere göre yaratılış hesaplamaları hakkında bilgi vermiştir.⁴⁷ İlk Orta ve Yeniçağ'ın önemli olayları ile tarih ilminin kaynakları da bu bölümde yer alır. Bu bölümün önemli olayları, Yunan Medeniyeti'nin parlak dönemleri ve Olimpiyatlar, İskender Dönemi ve sonrasında Roma Medeniyeti'nin yükseliş ve düşüş dönemleri ile İslam Medeniyeti'nin doğuşu ve yayılması, Haçlı Seferleri, Rönesans-Reform dönemleri, İstanbul'un fethi, Amerika'nın keşfi, Fransa'nın güçlenmesi, Napolyon savaşları, Amerika'nın bağımsızlığı şeklinde sıralamıştır. İkinci bölüm olan "Fasl-ı Sâni'de Ahmet Vefik Paşa, dünyanın ve insanoğlunun yaratılışını, tufan hadisesini, hem bilime, hem de Yahudi, Hristiyan ve İslam kaynaklarına dayanarak açıklamaya çalışmıştır.⁴⁸ "Fasl-ı Sâlis" adı verilen üçüncü bölümde, yeryüzünde geç-

⁴⁴ Oğuzhan Alpaslan, a.g.m. s. 210

⁴⁵ Fevziye Abdullah. Tansel, Belleten, c. XXVIII, sayı 109- 112, s. 136

⁴⁶ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 2- 3

⁴⁷ Aynı eser, s. 4- 5

⁴⁸ Aynı eser, .s.15

mişten günümüze yaşamış olan dinler, diller ve ırklar ile Türk göçlerine yer verilmiştir.

49

Eserde, dünyanın yaşı ve yaratılışı ile ilgili İbrani, Katolik, Rum, Hint ve Çin halkının farklı söylemlerine yer verilmektedir. Ona göre semavi kitaplar, rivayet mahiyetindeki eserler ile bazı destan ve efsaneler, tarihi olayları aydınlatmada, kaynak teşkil eder. Önemli olan bu kaynakların tarihi yöntem ve teknikler çerçevesinde (metodoloji), olayların sebep ve sonuçlarıyla birlikte, objektif bir bakış açısıyla ele alınmasıdır.

O, “Fasl-ı Sâni” bölümünde, yapılan kazılarda bulunan hayvan iskeletlerinin, mevcut olanlardan farklı olmasının nedeni olarak da, dünyanın çok fazla değişim geçirdiğini göstermiştir. Yine bu bölümde anlattığına göre, insanlık, Fırat ile Hint Nehri arasında çoğalmış ve yayılmıştır. İlk medeniyetlerin yaşayış tarzlarına da bu bölümde değinen Ahmet Vefik Paşa’ya göre, insanlık göçebe olarak yaşarken, avcılık ve toplayıcıkla hayatlarını sürdürüyordu. Zamanla insanların birtakım sapkınlıklarından dolayı, yeryüzünde Nuh Tufanı’nın yaşandığı ve yeryüzünün şeklinin, bitki ve hayvan türlerinin yeniden dünyaya yayıldığı, bu bölümde anlatılanlar arasındadır. O, Hz. Nuh’un atalarını ve silsilesini, doğum ve ölüm tarihlerini, Tevrat’a dayandırarak, bir liste halinde çıkarmıştır.

Eserin son bölümü olan “Fasl-ı Sâlis”te, çeşitli milletler, dil, din ve ırklardan (Sam, Ham ve Yafes) söz etmiştir. Bu bölümde Türkler’in anayurtlarından ayrılışları ve dünyada yayıldığı bölgelerden de bahseden Ahmet Vefik Paşa’ya göre, Türkler’in Yafes soyundan geldiğinin söylenmesi, kaynakların incelikle taranmamasından dolayı ortaya atılmış ve doğruluğu kesin olmayan bir düşüncedir.

⁴⁹ Aynı eser, s. 29

BİRİNCİ BÖLÜM

“MUKADDİME-İ TARİH” (Fasl-ı Evvel)

I- Tarih İlminin ve Tarih Felsefesinin Tanımı ile Tarih Metodolojisi Bilmenin Gerekliliği

Ahmet Vefik Paşa'nın Hikmet-i Tarih'te yer verdiği “tarih” tanımına geçmeden önce, genel anlamda tarih kavramının geçmişten günümüze değişerek gelişmesi ile ilgili kısaca bilgi verecek olursak; kelime itibariyle tarih, İbranice ‘vrh’ kökünden gelmekte olup, hikâye etmek, nakletmek, anlatmak anlamlarına gelir. Buradan, bütün doğu dillerine, Arapça'ya ve oradan da Türkçe'ye geçmiştir. Çoğulu, tevarihtir. Tarih, insan topluluklarının geçmişte meydana getirdikleri olayları yer ve zaman göstererek, neden-sonuç prensibi dâhilinde, ifade eden bir bilim dalıdır.⁵⁰ Eski Yunan'dan beri tarih kelimesinin içeriğinde, benzersiz vakaların hikâyesi, anlamı ile ilgili olarak, “İstoria/ Theoria”, tarih ve teori zıddiyeti vardır. Tarih (Historia) sözcüğü, İon lehçesinde bildirme, haber alma yoluyla bilgi edinme anlamlarında kullanılmıştır.⁵¹ Bütün ilim dallarında olduğu gibi, ciddi bir eser meydana getirilebilmesi için, ilmî araştırma usûllerinin, yani metodolojinin bilinmesi gerekir. Araştırılacak konu ile ilgili, yazılı, sözlü, sesli ve görüntülü kaynakların tasnifi, kaynakların tenkiti, bibliyografyanın oluşturulması, eserin basımındaki dizinin hazırlanmasına kadar, yapılacak bütün işlemler, bir yöntem ve teknik çerçevesinde yapılmalıdır.⁵²

Ahmet Vefik Paşa, tarih ilmini, “dünyada meydana gelen olayların, zamanın bilgi ve tecrübesiyle bilinmesi” olarak tanımlamıştır. Ona göre hikmet (felsefe) ise, insan aklının çalışması sonucu meydana gelen zihinsel faaliyetlerin bir ürünü olan hususi ilimdir. Onun tarih felsefesine getirdiği tanım, özetle şöyledir: İnsan aklında meydana

⁵⁰ Mustafa Öztürk, “Tarih Felsefesi”, Ankara 1999, s.1

⁵¹ Suat Parlar, “Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet”, İstanbul 1997, s. 161

⁵² Şahin Uçar, “Tarih Felsefesi Meseleleri”, İstanbul 1997, s. 38- 39

gelen zihinsel faaliyetlerin bir ürünü olan hususi ilime felsefe denir. İnsanın iyi düşünüp, kıyaslamalar yaparak bulduğu bilgi, dışarıdan elde edeceği tarih bilgisi ile harmanlanmış olarak, olayların sebeplerini ve sonuçlarını, birbiriyle bağlantı kurulup geliştirilerek meydana getirilen ilim, tarih felsefesidir. Yani Ahmet Vefik Paşa, tarih felsefesini, insanlığın ilerlemesi ve olgunlaşması üzerine düşünmek, bunu yaparken de tarihi olaylar arasında, sebep ve sonuç ilişkisi kurmak olarak tanımlamıştır. Tarihi bir ilim olarak kabul eden ve öğrenilmesinin gerekli olduğunu vurgulayan Ahmet Vefik Paşa, bu ilmin amacının öznel olayları tek tek aktarmak olmadığını, her öznel olaydan doğan ortak nesnel noktaları bulmak ve bu ortak nesnelere birleştirilerek, toplumlar üzerinde meydana getirdiği değişimleri ve etkileşimleri incelemek olduğunu söylemiştir. Ona göre, tarih ilmi için eğitim almak zorunludur. Bununla beraber, her olayın kendine has etkisinden oluşan anlamların, toplanıp, kıyas edilmesi ve bu bilgiler doğrultusunda, tarihi olayların doğru şekilde değerlendirilmesi, tarih felsefesi sayesinde olmaktadır. Ona göre, “hafızada birikmiş olan olaylar, karşılaştırma yapılarak, düşünce ateşiyle piştikten sonra, ruha gıda olur.” İnsan, olayların gidişatını kontrol altına alma gücüne sahiptir. Ancak bunda esas olan, kaynakların iyi seçiminin gereğidir. İnsanlığın hafızasında biriken olayların, insanlık tarihini yorumlamaya yaradığını söyleyen ve tarihi olayları değerlendirmede, metodoloji bilmenin öneminden bahseden Ahmet Vefik Paşa, ilmin ölçüleri içerisinde, kaynakların değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. O, bu fikirleri ile objektif tarihçiliğin bir örneği olmuştur. Ona göre, kaynakların güvenilir olması son derece önemlidir.⁵³(Örneğin, halk ağzında söylenegelen efsaneler, hikâyeler ve destanlar, güvenilir kaynaklar olmaktan uzaktır.)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, tarih felsefesi, geçmişte yaşanmış olan tarihi olayları, sebep ve sonuçları ile doğru şekilde değerlendirmemizi sağlar. Ona göre, tarih felsefesi, geçmişte yaşamış uygarlıkların, önce büyük bir medeniyete kavuşarak ilerlemeleri, daha sonra da, yapılan hatalar sonucu, bu medeniyetlerin tekrar yok olmalarının neden ve sonuçları hakkında kafa yorarak fikir sahibi olmamızı, geçmiş zamanların tecrübesi ile de gelecek zamanların varlığında, deneme, keşif ve tahmin gücünü kazanmamızı sağlar. Bu anlamda tarih felsefesi gerekli ve yararlıdır.⁵⁴

⁵³ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 2- 3

⁵⁴ Aynı eser, s. 26- 27

Aslında bütün bilimlerde meydana gelen gelişmelerin ilk sebebi düşüncedir. Her şey onunla başlamış ve onunla gelişmiştir. Düşünce boyutu olmayan hiçbir bilimin gelişmesi mümkün değildir. Bilimsel araştırmalarda, neden, niçin, nasıl, acaba gibi sorulara cevap aranmadan, yapılan çalışmalarda, yenilik olması beklenilemez. Bu düşünce, bilimlerin felsefesini oluşturur. Tarih felsefesi, insanlığın oluşumunun, geçirmiş olduğu evrelerin, yaşanmış olayların bir sistem içinde izah edilmesi, tarihi hadiselerin seyrinde, hangi kanunların, hangi neden ve sonuçların hâkim olduğunun ortaya konulması çabasıdır.⁵⁵ Tarih felsefesi, tarih biliminden farklı olarak, geçmişte olup bitenlerin nedenlerini araştırır. Tarihin anlamı ve amacı, tarih felsefesidir. Ahmet Vefik Paşa'nın da ifade ettiği gibi, tarih felsefesi olmadan tarihten faydalanma veya yeni bir sentez yapma imkânı yoktur. Aksi halde tarih, geleneksellikten, rivayetçilikten, nakilcilikten ve ezbercilikten kurtulamaz. Bunun yanında, bilgi ve belge olmadan da, tarihin felsefesini yapmak mümkün değildir. O halde, tarih felsefesi için de tarihi bilgi şarttır. Bu bilgilerin neler olduğu, kaynakların tenkiti, araştırma usulleri ile ilgili çalışmaları kapsayan tarih metodolojisi, aynı zamanda tarih ilminin felsefesi anlamına gelir.

İbn-i Haldun'un, Mukaddime adlı eserinde de belirttiği gibi, "umran ilmi" adıyla yeni bir tarih eleştirisi ve tarih felsefesi geliştirmiştir. Umran, toplumsal yaşama biçimlerini ifade eden bir terimdir. Bugünkü sosyolojinin de temelidir. İbn-i Haldun, olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri, tümevarımcı/nedenselci bilim anlayışıyla ortaya koymuştur. Ona göre, tarihçiler, tarihsel olayları aktarırken, nedensel bir ilişki kurma çabasına girmeden aktarmaktadırlar. Oysa nasıl doğa olayları arasında nedensel bir ilişki varsa, toplumsal tarih olayları arasında da nedensel bir ilişki vardır. Eğer bu ilişki kurulmazsa, tarihsel olayların doğruluğunu ve yanlışlığını denetlemek mümkün değildir. Benzer bir çalışma, 18. yüzyılda Batı felsefesinde, Vico tarafından sürdürülmüştür.⁵⁶

Yeniçağda ortaya çıkan Hümanizma anlayışı ile Hıristiyan din dogmaları bir kenara bırakılmış, insanın niteliğinin bağımsızca, kendi düşünce ve eğilimleri ile ele alınması düşüncesi gelişmiştir. Ortaçağ'daki evrensel-dinsel devlet anlayışı yerine, birey olma isteği doğrultusunda, ulusal devlet anlayışı ağır basmıştır. Bu anlayış, 18. yüzyılda, Aydınlanma felsefesiyle daha da gelişmiştir. Tarih yazıcılığının ahlak öğretisi ol-

⁵⁵ Mustafa Öztürk, a.g.e. s. 5- 6

⁵⁶ Doğan Özlem, a.g.e. s. 27- 29

maktan çıkıp, gerçek nedenleriyle anlatılması gerektiğini ilk kez öne süren kişi, Machiavelli'dir. Ona göre, devletler arasındaki düşmanlıkları, gerçek nedenleriyle anlatan politik tarih yazıcılığı, devlet adamlarına da pragmatik bir hizmet sunar.⁵⁷ Daha önce de belirtildiği gibi, Ahmet Vefik Paşa da, ulusal devlet anlayışını benimser. Nitekim o, Türk Tarihi'nin kökenleri ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır.

Ahmet Vefik Paşa'nın da benimsediği 18. yüzyıl aydınlanmacı tarih görüşüne göre tarihi olaylar, sürekli ilerleyen bir süreç olarak görülür. Bu yüzyılın önemli filozofları Herder ve Kant'dır. Onlara göre, tarih felsefesi, insanın kendi yaratıcı düşüncesi açısından, tarihi anlamaya çalışan bir etkinlik olabilir.⁵⁸

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, tarihi bilgiler, tarihçiler tarafından, seçip-ayırma ölçüğünün incelikleri ile (metodoloji), akıl ölçüsü ve karşılaştırmaya başvurularak, efsaneye ve safsataya aldırılmadan, her devrin gidiş tarzı ile ilgili bilgiler, inceden inceye araştırılmalı, ona göre sonuçlandırılmalıdır. Ahmet Vefik Paşa, bu konuda bazı örnekler de verir: "...*Firaune-i Mısır ve kavm-i 'amalika ile keşf Amerika ve Eflatun ve İbn-i Sinâ hikmetiyle sihr ve nucûm ve simya hezeyanlarını...*"⁵⁹ Ona göre, Mısır firavunu ve Amalika kavmi ile Amerika'nın keşfi'nin, Eflatun ve İbn-i Sina'nın vermiş olduğu bilgilerle; sihir, yıldızlar ve kimya gibi bazı efsane ve hurafeler, birbirleriyle karşılaştırılmalıdır.⁶⁰ Bu yararlı bilgilerin manevi sonuçları, zihinde bir köşeye yerleştirilmelidir. Devirler ve sırasıyla gelen asırlardan, her birinin durumunu ve kendine has özelliklerini bilmek, her meselenin ortaya çıkan durum ve hükümlerini, karşılaştırma ve uygulama yeteneğinde olmak, ihtimal ve sakıncaları kavramak, son derece önemli ve yararlıdır. Bilinen milletlerle ilgili çalışmalar yapıлып, fikirler ortaya konulması veya ortaya bir eser çıkarılması, zamanla başka yerlerde neler meydana geldiğini, her milletin ortaya çıkıp, gelişmesinin ve sona ermesinin, olayların geneline ne biçimde tesir ettiği, bazı kitaplar-

⁵⁷ Doğan Özlem, a.g.e. s. 36- 37

⁵⁸ Kant ve Schiller'in tarih felsefesi için bkz. D.Özlem, a.g.e. s. 60- 73, Macit Gökberk, a.g.e. s. 128- 130, Heinz Heimsoeth, a.g.e. s. 88- 103

⁵⁹ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s.27- 28

⁶⁰ Amalika kavmi: Tufandan sonra Hicaz, Mekke ve Medine'de yerleşmişlerdir. Bu kavim Filistin'de İsrailoğulları ile savaşmıştır. Amalika ordusu dağılınca, İsrailoğulları, Hz. Davut'un yönetimi altında hüküm sürdü. (İslam Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul 1984, s.288)

da, kabul edilmiş bilgilerdir. Bu yüzden cin, hayat, yılan ve Zihakyan destanlarının içeriğine önem verilmemektedir.⁶¹

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, her şeyin manasını, iyice düşünmek gerekir.⁶² “Örneğin İstanbul'un üçüncü kurucusu denilen Yanko bin Madyan'ın kim olduğu ve Hz. Süleyman ile aynı devirde yaşamış olmalarının ne anlama geldiği iyi kavranmalıdır.⁶³ Yunanlı İskender'in Tanrılık davası ettiği bilinir ancak, peygamberliğinden söz edilmesi mümkün değildir. Zülkarneyn Humeyri, batıdan getirilemez.⁶⁴ İlim adamlarının başı sayılan Eflatun'un, Konya'da bilgi eğitimi görmesi, ya da gelmeyip Eflatun'un eğitiminden, kimlerin ne aldığı ve hangi milletleri, farklı bir yola sevk ettiği bilinmelidir.”⁶⁵

Ona göre tarihin faydası, ortaya çıkarılan, elde edilenlerin ve olayların, yalnızca isimlerinin yazılmasından ibaret değildir.⁶⁶ Bazı kitaplarda, hazır bilgi bulunmayacağına göre, beden ve zihin gücü kullanılarak, matematik ile kuvvetlendirilmelidir. Akıl, düşünmeyle doğru yolu bulacaktır. İşledikçe ışıldayan taşlar gibi, büyük olaylar için, zihnin bir yerinde, karşılaştırma yapılmalıdır. İnsanı harekete geçiren anlamları, gerçekleri ve incelikleri meydana çıkarmalıdır. İnsan aklı, düzgün çalıştığında, tarih ilminden beklenen amaçların ve yararların ne olduğu, herkesin öğrenme ve anlama derecesine göre ilerleyecektir. Mükemmellik ise, Allah'ın bilgisinin ve ezeli ilahinin mucize kanunlarıdır. Ahmet Vefik Paşa'ya göre, tarihte, her olayın kendine has özellikleri vardır. Tarihçi, tıpkı bir filozof gibi, olayların derinine inerek düşünmeli, sorgulamalı ve bir takım sonuçlar çıkarmalıdır. Bunun yöntemi ve tekniği için de, tarih metodolojisinden fayda-

⁶¹ Zihakyan (Sahakyan) Destanı: Kırgız sözlü edebiyatının ilk örneklerindedir. İnsanın diğer insanlarla, tabiatla ve hayvanlarla olan ilişkilerini, davranışlarını ve düşüncelerini hikâyeleştirerek anlatır. (Bahattin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1971, s.141)

⁶² Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 28

⁶³ Yanko Bin Madyan: Stefanos Yerasimos'un “Türk Metinlerinde Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri” adlı yapıtında, (çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993) Yanko Bin Madyan adında bir kişi, İstanbul'un kurucusu olarak gösterilmektedir. İmparator Jüstinien, Ayasofya Kilisesi Yanko Bin Madyan'a yaptırarak, Hz. Davut'un oğlu Hz. Süleyman'ın Kudüs'te yaptırdığı muhteşem yapı ile (Mescid-i Aksa) yarışmıştır. Hz. Süleyman, zenginliğin, gücün ve üstün ilmin; Yanko Bin Madyan da İstanbul'un timsali olmuştur. (Murat Belge, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul 1995, s.116)

⁶⁴ Makedonya kralı İskender'e karşı doğuda Zülkarneyn ismi ile karşılaşılır. Çok tanrılı Grek dinine ve Aristo felsefesine bağlı olan İskender ile Allah'ın salih kulu Zülkarneyn (A.S.) aynı kişiler değildir. İskender'e Zülkarneyn lakabının verilmesi, onun Anadolu ve Fars ülkelerini istilasından dolayı olabilir. (İskender Pala, “Türklük Bilgisi Araştırması”, sayı 14, 1990, s. 387)

⁶⁵ Eflatun, antik Yunan filozofudur. Eflatun batı felsefesinin ilk önemli filozofudur. Ondan önce filozoflar, materyalist görüşler üretirken, o, idealist (düşünceci) felsefeyi doruk noktaya çıkarmıştır. Görüşleri Ortaçağ'da, İslam filozofları tarafından korunmuş ve İslam düşünce dünyasında, Yeni Eflatunculuk akımını başlatmıştır. (Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, İstanbul 1990, s. 60- 61)

⁶⁶ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 28- 29

lanmalıdır. Metodoloji, tarihin kaynaklarına ulaşmada, tasnif ve tenkit etmede tarihçiye yön verir.

Yeterince mantık ve felsefe bilgisine sahip olmayan bir takım tarihçiler, tarihi hadiseleri, kendilerine göre izah eder; bazı hadiselerin meydana gelişini, daha önceki hadiselere göre anlatmaya çalışır. Tarihin konusu geçmiş olaylar olduğu için, tarihçiler, tarihi yorumlamadan yapamaz; tarihi bilgilerden hareketle, içinde bulunduğumuz zaman ve gelecek hakkında konuşsalar bile, geçmişe bakış sınırını aşarak, tarih felsefesi yapmış olurlar. Bu anlamda düşünülünce, tarihin bir metodolojisi ve sınırı olmalıdır. Tarih metodolojisini iyi bilmeden, tarih felsefesi yapmak doğru bir davranış değildir. Çünkü tarih felsefesi yapmakla, geçmişten gelen kültürel mirasın ve hadiselerin anlaşılması mümkün olur ki; bu da oldukça zor ve ihtiyaç duyulan bir durumdur. Tarih felsefesinin olmazsa olmazı, metodolojidir.⁶⁷

Tarihi olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerinin, belirli metodlarla yapılması gerektiği ve her olayın kendine has özelliklerinin olduğu düşüncesini savunan Ahmet Vefik Paşa'nın bu anlayışı, İbn-i Haldun'da da vardır. İbn-i Haldun öncesi İslâm tarih metodolojisinin, kendine has bir bakış açısı vardı. Tarih ilminin bu dönemde, iki farklı algılanış şekli mevcuttu. Bunlardan birincisine göre tarih ilmi, İslâm ilimlerinin oluşum süreci içinde, başta hadis olmak üzere diğer ilimlerin bir yan kolu olarak ortaya çıkmış ve zamanla ayrı bir disiplin haline dönüşmüştür. İkinci algılayış tarzına göre ise tarih, bir ilim değil edebî bir türdür. Yine bu süreçte tarih, ne matematik veya geometri gibi akli ilimlere ait bir disiplindir; ne de tefsir, hadis gibi nakli ilimler sahasına aittir. Bunların ikisi arasında bir işleve sahip olan İslâm tarih yazıcılığının bu döneminde, siyer, megazi, biyografi türlerinin yanı sıra, dünya tarihi gibi çeşitli eserlere de rastlamak mümkündür.⁶⁸ Ona göre, akli bir bilim dalı haline gelmesi zorunlu olan tarih, hadisin bir kolu veya edebiyatın bir türü değildir. Tarih, kendisine ait ilkeleri ve kriterleri olan

⁶⁷ 19. yüzyıla kadar olan ilk evrede, tarih bir olaylar dizisi olarak görülmüş ve geçmişte neler olduğunun bilinmesi ve bunların gelecek nesillere aktarılması, tarihle uğraşmanın asıl amacını oluşturmuştu. 19. yüzyılla birlikte başlayan ikinci evrede, tarihçiler, tarihi olgularla çalışmayı genellikle doyurucu bulmuş ancak, olgular üzerine sorular sorma ve bunlara cevap aramanın, gereksiz hatta kötü bir şey olduğunu düşünmüşlerdi. (19. Yüzyıl Tarih Kavramı için bkz. D. Özlem, a.g.e. s. 60- 118) 20. yüzyıla gelindiğinde, "tarihteki anlam"ın, tarih felsefesi yoluyla kavranılabileceğine inanan bir kısım tarihçiler, tarih ve tarihçinin yaptığı işi temelinden sorgulamaya başladılar. (Edward Hallet Carr, "Tarih Nedir?" çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul 1980, s. 11- 41)

⁶⁸ Tarih ilminin yorumlanması ile ilgili bkz. Yahya Akyüz, "Türk Eğitim Tarihi (başlangıçtan 1997'ye)", İstanbul 1997, s. 176- 179

aklî, felsefî bir bilime dönüştürülmelidir.⁶⁹ İslâm tarihçilerini her şeyden önce sebep-sonuç ilişkisine önem vermemekle suçlayan İbn-i Haldun'a göre, olaylar aktarılırken, aralarındaki bağlantılar açıklanmamaktadır. Bu büyük bir eksikliktir. Aktarılan olayların makul ve kabul edilebilir olması yönünden araştırılmasını savunmakla birlikte, rivayet zincirinin güvenilirliğinin sorgulanmasını da zorunlu görür. Metin eleştirisinin hangi kriterler üzerine yapılacağını ise, yeni geliştirdiği umran ilmi ile izah eder. Umran ilminin gayesi, toplumları dinî, siyasî, ekonomik, kültürel, coğrafi ve antropolojik olarak, kısacası her yönüyle tanıtmaktır.⁷⁰

Tarihi olayları doğru tahlil edebilmek için, tarihin diğer sosyal bilimlerle (coğrafya, siyaset, iktisat, sosyoloji v.b.) olan ilişkisinin de iyi bilinmesi gerekir. Her ilim dalının, kendine has bakış açısı vardır. Bu bakış açısının kapsadığı alan ve bu alana uygun olabilecek usuller hakkında, net bir bilgi sahibi olmak, oldukça önemlidir. Yani, tarih araştırmalarında, mantıklı bir analize ve metotlu çalışmaya ihtiyaç vardır. Tarihçi, kendisini doğru bilgilere götürecektir yolları bulmaya çalışırken, aklın ve mantığın çizgisini takip etmelidir. Yakın dönemin verileri çok ve çeşitli olduğundan, güvenilirlikleri konusunda tereddütler vardır. Bu durumda yakın dönem tarihçisinin takip edeceği metot, tek bir kaynağa bağlı kalmamak, diğer kaynaklarla karşılaştırma yapmaktır. Bu dönem tarihinin konusunun, diğer sosyal bilimlerle, özellikle de siyaset bilimleri ile ortak olan pek çok noktaları vardır. Bu durumda yakın dönem tarihi, mutlaka disiplinlerarası işbirliği ile çalışılmalıdır.⁷¹

Klasik tarihçilik anlayışında, bir takım belgelerden öğrenilen bilgiler, bir çeşit tasnife tabi tutularak sunulurdu. Bu tarzda eserlerin, pek faydalı olamayacağı düşünülürse, tarih hakkında, "bir kâtibin başka bir kâtibe söylediğinden biraz daha fazla bir şey" benzetmesi yapılırdı. Bu yorum, tarihçilerin, olayları kendince bir tasnife tabi tut-

⁶⁹ İbn-i Haldun'un tarih anlayışı için bkz. Doğan Özlem, a.g.e. s. 27- 33; İmadüddin Halil, "İslam'ın Tarih Yorumu", İstanbul 1988, s. 66- 68

⁷⁰ O, bu ilme "İlm-i Tabiat-ul-Umrân" adını vermiştir. İnsanların cemiyetler hâlinde birbiriyle yardımlaşarak memleketlerini imâr etmelerini ve yaşayışları için gereken geçinme vâsıtalarını, sebepleri ve âletleri hazırlamalarını "umrân" kelimesiyle ifade etmiştir. (D.Özlem, a.g.e. s. 28)

⁷¹ Fernand Braudel, "Tarih Üzerine Yazılar", (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1992 s. 318; ayrıca Tarih Metodolojisi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Tarih Araştırmalarında Usul", İstanbul 1991, s.34- 35

masından ve bazı olayların meydana gelişini, daha önceki olaylara göre izah etmeye çalışmasından ibarettir.⁷²

Tarih filozofu olmak iddiasında olmayan tarihçilerin bile, farkında olmadan yorum yapmaktan kaçınamaması bize gösteriyor ki, tarih felsefesi yapılmadığı takdirde, tarihi olaylar hakkındaki bilgi yığını, işe yaramaz bir karmaşaya dönüşür. Tarih metodolojisini iyi bilmeden de, tarih felsefesi yapmak doğru değildir. Aslında her tarih filozofu, kendi metodolojisini geliştirmelidir. Tarih felsefesi yapmak zor bir iştir, ancak bu yapılmazsa, geçmişten gelen kültürel miras ve olayların anlaşılması mümkün değildir.⁷³

II- Yeryüzünün ve Hz. Âdem'in Yaratılış Tarihi İle İlgili Çeşitli Söylemler

Ahmet Vefik Paşa, tarih ilmi ve tarih felsefesini yaptıktan sonra, dünyanın ve insanoglunun yaratılış tarihi ile ilgili kullandığı takvimleri tanıtmış, bu takvimlerden yıl hesaplarının nasıl yapıldığını açıklamıştır. Ona göre, Yaratılış tarihinin belirlenmesi ile ilgili, milletler arasında genellikle söylenen, Hint ve Çin halkının, tarihlerini kırk-elli bin yıla çıkarmalarıdır. Türkistan'ın güneyinde olan milletler, her bir hayvanın ismiyle isimlendirilen on iki hayvanlı takvimi kullanmışlar ve dünyanın yaşını, zamanımıza gelinceye kadar dört yüz bin yıl olarak hesaplamışlardır. Bazı milletler ise, dünyanın yaşını öyle yüzbinlere çıkarmışlardır ki; kendi milletlerinin başka milletlerden daha önce var olduğunu ispata kalkmışlardır. Ahmet Vefik Paşa, Tevrat'tan hareketle, Hz. Âdem'in yaratılış tarihi ile ilgili İbraniler, Samiri ve Yunanlılar'da farklı kayıtlar olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Âdem'in yaratılış tarihini Yahudiler, İslam'ın doğuşuna kadar 4382 yıl; Katolikler 4626 yıl; Rumlar 6131 yıl; Kâtip Çelebi'ye göre ise bazı Rumlar 6216 yıl olarak kabul etmişlerdir. Ahmet Vefik Paşa'ya göre, en çok itibar edilen ve güvenilen kitaplarda, Yaratılış Tarihi, Hicret'ten 5585 yıl önce olduğu kabul edilmiş ve Yaratılış'tan Hicret'e kadar 5585, güneş yılı olarak hesaplanmıştır. Peygamberimiz zamanında ve peygamberimizden sonra, ay yılına dönülmesi uygun görülmüştür. Bu bahisle Ahmet Vefik Paşa, hicri tarihle diğer tarihlerin karşılaştırmalarını yapmıştır. Ona

⁷² Şahin Uçar, a.g.e. s. 38- 39

⁷³ Aynı eser, s. 44- 45

göre yeryüzünün yaratılışı ve dünyanın yaşı ile ilgili bilinen kaynaklar, aslında güvenilir kaynaklar değildir. ⁷⁴

III-İnsanlık Tarihinde Kullanılmış Olan Takvimler

Asırları ve asırların çerçevesi içinde bulunan olayları oluş sırasına göre sıralayabilmek için, bir başlangıca ihtiyaç vardı. Fakat bu başlangıç, her millet için aynı değildi. Bütün milletler, tarihte kendi siyasî ve içtimaî hayatında derin izler bırakan en mühim olayları, kendileri için başlangıç yapmıştı. Bu yüzden, tarihte takvim başları pek çoktu ve bu âdet çok eskiydi. Takvim değişik şekillerde,6000 yıldan fazla bir zamandan beri, insanlar tarafından kullanılmaktadır. İnsanlar geçmişlerini, yaşadıkları anı ve geleceklerini değerlendirmek için bir düzen kurmuşlar, astronomik gözlemlerle ay ve güneşin hareketlerini inceleyerek, zaman hesaplaması yapmışlardır. Bu hesaplamalarla hazırlanan cetveller olan takvimler sayesinde, olayların kronolojik olarak incelenmesi mümkün olmaktadır.⁷⁵ Ahmet Vefik Paşa insanlık tarihi kadar eski olan takvimler ile ilgili, genel bir bilgi vermiştir.⁷⁶ O, eserinde, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nden de bahseder: "...*Türkistan caniplerinde olan akvâm her biri bir hayvanın ismiyle mevsûm ...*"⁷⁷ Ortaasya'da Türkler, her biri oniki hayvan adıyla anılan takvimi kullanmışlardır.⁷⁸

IV- İnsanlık Tarihinde Meydana Gelen Önemli Olaylar

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Yaratılış tarihinden başka, değişik milletlere arasında yapılan önemli tarihi olaylardan başlıcaları şöyle sayılabilir: "*Birincisi Yunanistan'da (Olimpus) panayırının kurulmasında dört senede bir kere yapılmasından dolayı, her biri*

⁷⁴ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 4 -5

⁷⁵ Zaman ölçülerine göre takvimler ve takvim sistemleri hakkında bilgi için bkz. Yücel Dağlı- Cumhur Üçer, "Tarih Çevirme Kılavuzu", C. I, Ankara 1997, s. 14- 23

⁷⁶ Her milletin kendilerine özgü takvimlerinde, kendi hayatlarını en çok etkileyen olaylar, başlangıç olarak alınmıştır. (Daha geniş bilgi için bkz. Afet İnan, "Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti", Ankara 1987, s. 28- 29; Aydın Sayılı, "Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp", Ankara 1991, s. 78, Necati Akgür; "Bilim Tarihi, Tarih Boyunca Türklerin Kullanmış Oldukları Takvimler, Eski Mısır Takvimi ile Bundan Alınan Kıptî Takvimi Eski Fars ya da Yezdicürd Takvimi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1991, Sayı: 74, s. 157)

⁷⁷ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e s. 4

⁷⁸ Bu takvimde oniki yıl bir devreyi, her beş devre de bir çağı oluşturmaktadır. Bu oniki yılın her biri, bir hayvan adıyla anılmıştı. 12 yılın 5 katı olan 60 yıllık devreleri ile Gök Türkler'de, Uygur Türkleri'nde, Tuna-Bulgar Türkleri'nde, İtil-Bulgar Türkleri'nde ve daha önceleri de Hun Türkleri'nde kullanılmıştır. (Osman Fikri Sertkaya, "Göktürk Tarihinin Meseleleri", Ankara 1995, s. 76- 98)

dört seneden oluşan ve (Olimpiyat) ismiyle adlandırılan devirdir ki; peygamberimiz zamanından 1398 yıl önce başlanmış ve yedi yüz seneden fazla devam etmiştir. İkincisi, Selefiye hükümdarları tarihidir ve hicri tarihte, 934 senesi başlangıç kabul edilmiştir. İkincisi mulûk-i selefkiyân târihi ki ba‘de zülkarneyn târihi didikleri hisâb olub târih-i hicretten 934 sene mukaddem kullanılmış... Üçüncüsü, Yaratılış’ın 4963 yılından, yani hicri tarihten 622 yıl önce kabul edilerek, İstanbul’da peygamberimizin zamanına yakın zamanda başlayan miladi tarihtir. “...fıtratın 4963 senesinden ya‘ni târih-i hicretten 622 yıl mukaddem bili‘tibâr kostantiniyyede zemân-ı sa‘âdete karîb ‘ahidde bed’ olunan târih-i milâddır...” Romalılar, önceleri Roma şehrinin kuruluşu olan MÖ 753 yılını kabul etmişlerdir. Daha sonra Hıristiyanlar, Hz. İsa’nın doğumunu esas alarak, Milat başlangıcını, Hz.İsa’dan sekiz asır sonra Hıristiyan Avrupa’da kullanmaya başladılar. “Dördüncüsü Hicretten 338 önce (Diokletianus) Kayzer’in zamanında başlayan Kıpti Tarihi; yani Hristiyanlar’ın deyişine göre Şehitler Tarihidir ki; Mısır’da geçmiştir “...hicretten 338 sene mukaddem (Diokletianus) Kayzer’in vaktinde bedi’ eyleyen târih-i kıbtî ya‘ni nasâranın ta‘birine göre târih-i şühedâdır ki Mısırdâ vaz‘ kılınmışdır...” Ona göre Kıpti Tarihi’nin başlangıcı Diokletianus’un tahta geçtiği tarih kabul edilir.⁷⁹

Ahmet Vefik Paşa’nın başlangıç kabul ettiği beşinci önemli olay da Pers Tarihi’nde, Sasaniler’in yıkılışının kabul edildiği, Yezdicerd dönemidir. “... Beşincisi parsilerdir ya‘ni kebirler beyninde yezdicerd ahir-i sâsânî helâkinde ittihâz olunan târih velhâsıl bâlâda zıkr olunduğı üzre fıtradın 5585 senesi târih-i hicrete ibtidâ kılınmışdır. Bunlardan başka her yerde vakit vakit daha nice târihler vaz‘olunup ba‘de isti‘mâlden kalmışdır. Sırası geldikçe zirde ânlar ve Çin ve Hind vesâire târihleri zıkr olunur inşâallâh...”⁸⁰

⁷⁹ Roma İmparatoru Diokletianus’u (M.S. 284- 305)tahta çıkış tarihi olan 29 Ağustos, Kıptî / Diokletianus tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, .Takvimü’l- Edvar”adlı eserinde Kıptî takvimi ile ilgili olarak; “Milattan 284 ve Selevkos(İskender)dan 595 sene sonra Mısır ahali zorbalığa kalkıştıklarından Dakyanûs (Dioklatianus)adlı Roma İmparatoru, onların terbiyesine niyet etmiş ve bizzat Mısır üzerine hareket ettiği zaman, bir takvim oluşturulmuştur. Buna Kıptî Takvimi denilir.(Ahmet Cevdet Paşa, Takvimü’l- Edvar, Ankara 1996, s. 58)

⁸⁰ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s.5–6

A-Hicretten Önceki Olaylar (İlkçağ Dönemi)

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te geçmişten günümüze insanlık tarihini etkileyen önemli olayları, ikiye ayırmıştır: ⁸¹ 1- Yaratılıştan Hicrete Kadar Olan Ellialtı Asır 2- Hicretten Bugüne Kadar olan Onüç Asır (İlk ve Son Çağlar) Ona göre insanlık tarihinde meydana gelen hicretten önceki önemli olaylar; (İlkçağ’ın olayları)Tufan sonrasında Asur Devleti dönemi; gelişmesi ve çökmesi, Yunan Medeniyeti’nin gelişmesi ve İskender’le Asya’ya kadar yayılması şeklinde sıralanmıştır. Özetle, Ahmet Vefik Paşa, dünya tarihinde önemli gördüğü bazı olayları, şu şekilde sıralamıştır: Birincisi, Yunanistan’daki Olimpiyatlar, ikincisi Selefiye Hükümdarları Tarihi, (Zülkarneyn tarihi) üçüncüsü İstanbul’da başlayan Miladi tarih, dördüncüsü, Augustus Kayzer zamanındaki Kıpti Tarihi, (Hristiyanlar’a göre Şehitler Tarihi) beşincisi Persler, (Yezidcürd) Çin ve Hint tarihleridir. Ona göre insanlık tarihinde meydana gelen en önemli olay, dünya kavimlerinin özellikle de Arap kavimlerinin perişan olduğu bir zamanda, Hz. Muhammed’in peygamber olmasıdır.

Ona göre, hicretten önceki ve sonraki olaylar, zaman zaman büyük olayların anlatılmasıyla, dünya kitaplarında ve milletlerin resmi kayıtlarında, birkaç kere değiştiğinden, daha farklı devirlere ayrılmıştır. Ahmet Vefik Paşa eserinde, insanlık tarihini etkileyen önemli olayları anlatmaya şöyle devam eder:

“İlk çağlarda, Hazreti Âdem’den sonra yeryüzünde çoğalan insanoğlu, tufanda, ölüm cezasıyla tamamen yok olduktan sonra, Hazreti Nuh’un ailesi, dünyanın çeşitli yerlerine dağılarak, çeşitli milletler oluşturarak, ihtiyaç duyulan bazı sanat dallarını ve yazıyı bulmuştu. Yunanistan’da yeni şairler ve hekimler ortaya çıkmış, ticaret ve bilgi yayılmıştı. Tarih kayıtlarına yeni başlanmakta iken, bir taraftan da İsrailoğulları’nın peygamber ve hükümdarlar zamanı yaşanmış, Asur devletinin dünyada imparatorluk halini almaya başlamış olması ve sonra da yavaş yavaş çökmeye doğru gitmesi tam bir devir kabul edilmişti. Eski çağlara ait bazı iz ve delillerden çıkarılan (birinci kısım) ve bilinmeyen çağların ilk günleri kabul edilen hesaba göre, Yaratılış’tan 1655 sene sonra meydana gelen tufanda,(yani 3930 senesinden sonra) Asur Devleti’ne kadar, yani 1381 yıllarına kadar olan 2550 yılının olaylarını içine alır. Daha sonra bilim ilerlemiş ve Yu-

⁸¹ Aynı eser, s. 7- 8

nanistan'da üç parlak yükseliş yaşanmış ve merkezi devlet giderek Asya'yı kaplayıp, yine imparatorluk derecesine yaklaşmıştı.⁸²

“Avrupa'ya saldırılarda bulunan İskender'in, üstün gelerek, güçlenmesi, tam devir kabul edilmediğinden; eski çağlarda (bu ikinci kısım) ve parlak zamanda hüküm süren Pişdadyan'dan (Pers Tarihi'nde hükümdarlar sülalesi)) yani (1381) senesinden ve Roma'nın kuruluş tarihinden, (1385) İskender'e kadar, (sene 946) 440 yıl kadar zamanın olaylarını kapsadığı gösterilen devir, (yükselme döneminde bazı aşamalar) şüphelidir. İskender'den Hz.İsa'nın doğumuna kadar, bir tarafta küçük devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, diğer tarafta Roma halkı çok güçlenmiş, dünyanın genellikle bilinen memleketlerini ele geçirip, hükümdarlığını Asya'dan Avrupa'ya doğru genişletmişti. İskender'in vefatından (936), Hz. İsa'nın doğumuna (622) ve Agustus Kayzer'e kadar geçen 324 sene; eski çağların ayrıntılarıyla bilinen bu devri, şanlı ve büyük günler sayılarak, üçüncü kısım kabul edilmiştir. Daha sonra milat tarihi ile beraber, Roma kanunlarının bozularak halk idaresinin ihlal edilmesi sonucunda, imparatorluk da tehlikeye düşmüştü. Medeni milletlerin doğu ve kuzey tarafları, vahşi insan kalabalıklarınca yağma edilmiş, yoksulluğun ve cahilliğin sıkıntısı dünyayı kaplamış, Hıristiyan âlemi bir takım sapıklıklara yönelmişti. Miladi tarihten hicret tarihine kadar geçen 622 seneye, cahiliye devri denilerek ilk çağların yükselişinin son günleri ve dördüncü kısmın sonu olarak kabul edilmiştir.”

Ahmet Vefik Paşa, insanlık tarihini Hicret'ten önce ve Hicret'ten sonra diye ikiye ayırmasına karşın, yeryüzünde zaman zaman büyük olayların vuku bulduğunu, bu nedenle de bu dönemleri ikinci bir kez yaşanan büyük olaylara göre tekrar bölümlendirdiğini ifade etmiştir. Hicret'ten önceki dönemi dörde ayıran Ahmet Vefik Paşa, bu bölümlendirmelerinde, Asuriye Devleti'nin sonunu, İskender'in ölümünü, Hz. İsa'nın doğumunu göz önüne alarak bazı ayrımlara gitmiştir.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, ilkçağlarda insanoğlu, yaptığı hatalarının sonucunda, Nuh Tufanı'nı yaşamış ve tufandan sonra da medeniyetler, yeniden doğmuştur. Ona göre, tufandan başlayıp, Asur Devleti'nin yıkılışına kadar olan devir, tam bir devir kabul edilmiş ve birinci kısım olarak belirtilmiştir. (3930- 1381 yıllarını içine alan 2550

⁸² Aynı eser, s. 9

yılın olayları) Çıkarılan kalıntı ve delillere göre, eskiçağın önemli medeniyetlerinden olan Yunan Medeniyeti sayesinde, bilimde, kültürde, sanatta, eğitimde ve ticarete önemli gelişmeler olmuştur. Daha sonra Makedonyalı İskender, Yunan Medeniyeti'ne hâkim olarak, Helen kültürünü ortaya çıkarmıştır. Roma'nın kurulup, güçlenmesi ve Asya'dan Avrupa'ya kadar genişlemesi İskender dönemi olaylarını, Ahmet Vefik Paşa, ikinci kısım olarak nitelemiştir. (1385- 946 yıllarını içine alan 440 yılın olayları) Ona göre, İskender'in vefatından itibaren, Hz. İsa'nın doğumu, üçüncü kısım olarak kabul edilmiştir. (936- 622 yıllarını içine alan 324 yılın olayları) Ahmet Vefik Paşa'ya göre, daha sonra milat tarihinden itibaren, Augustus Kayzer dönemi, Kıpti Tarihi, Roma Medeniyeti'nin çökmesi ile beraber, Hıristiyan dünyasında, yoksulluğun, vahşetin ve cehaletin hüküm sürmeye başlaması, Pers Tarihi (Yezidcürd), Çin ve Hint tarihleri, hicrete kadar geçen dönem "cahiliyye devri" ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği, dördüncü kısmın sonu olarak kabul edilmiştir.(0- 622 yıllarını içine alan olaylar)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre tarihte çağ meselesi de önemlidir. İçinde yaşadığımız andan, çok uzak geçmişe kadar olan dönemlerin, daha iyi incelenebilmesi için, bazı tarihler esas alınarak, çağ ayrımı yapılmıştır. Ancak, bu ayrımı Avrupalılar, kendi tarihi gelişmelerini dikkate alarak yapmışlardır. Ahmet Vefik Paşa'ya göre, bilim adamları, tarih kitaplarının değişik anlatımlarını bir araya getirip, eski çağları birkaç şekilde ayırmışlardır. "...*erbâb-ı fenn kurûn-u maziyyeyi birkaç dürlü taksîm ve kütüb-i tevârihi üslûb-i mütenevvi 'üzre tedvîn itmişler...*"⁸³ Ona göre, bu ayrımın yapılmasında genellikle, en eski medeniyet merkezleri olan Mezopotamya, Mısır, İran gibi Akdeniz havzasında kurulan medeniyetlerin ortaya çıkarılan kalıntılarından yararlanılmıştır.

1. M.Ö. 3930- 1381 Yılıın Olayları:(İsrailoğulları'nda Peygamberler ve Hükümdarlar Zamanı, Asur Devleti Zamanı, Antik Yunan Medeniyeti, Olimpiyatlar Devri)

Ahmet Vefik Paşa, eserinde, İsrailoğullarına gönderilen peygamberler ve hükümdarlar dönemini, önemli bir zaman dilimi olarak nitelemiştir. Hz. Musa'nın ölümü sonrası İsrail oğullarının yönetimi, Beni İsrail peygamberlerinden 'Hakim' denen kişilerin eline geçti. O nedenle bu devire 'Hükümdarlar Devri denir ki; dört yüz doksan üç yıl sürmüştür. Bilinen hâkimlerin sayısı on dört kadardır. Birincileri Yuşâ (a.s.), sonuncula-

⁸³ Aynı eser, s. 7

rı İsmûil (a.s.)'dir. İsrail oğulları on iki kola bölünerek her biri ayrı yönetime girmiş ise de düşman gücüne karşı tek yürekliklerini korumak için bu idarecilerin yönetiminde birleştiklerinden, manevi bağları kopmamıştı.(Bu dönemi şöyle sıralayabiliriz; Hz. Yakup ve İsrail Oğulları, Hz. Yusuf ve Hikâyesi, Hz. Şuayb, Yahudiliğin Doğuşu, Hz. Musa ve Hz. Harun, Sina Dağı ve İsrail Oğullarının Hak Yoldan Çıkışı, Hz. Yuşa ve Ken'an Topraklarının Fethi, Hükümdarlar Devri, Komutanlar Devri, Talut, Calut ve Davud'un Hikâyesi, Hz. Davud, Hz. Süleyman, İsrail Oğullarının Bölünmesi, Hz. İlyas ve Hz. Elyesa, Hz. Şu'ya ve Hz. Ermiya, Hz. Üzeyr ve Tevrat'ın yeniden yazılması, Yahudiler ve Kudüs, Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahya, Kudüs'te Roma Vahşeti, Yahudilerin Son Dönemleri)⁸⁴

Ahmet Vefik Paşa'ya göre ilkçağın önemli olaylarından birinci bölüm olarak kabul ettiği zaman diliminde, tufan sonrasında Mezopotamya'da kurulan Asur Devleti'nin kurulması, gelişmesi ve çökmesi olayları yer alır.⁸⁵ Onun, Hicret'ten önceki dönemde, önemli olay olarak nitelediği Asuriye Devleti, Yukarı Mezopotamya'da kurulmuştur. M.Ö. 2000 yıllarından itibaren, kurmuş oldukları ticaret kolonileri ile zengin olmuşlar, Anadolu'da da ticaretin gelişmesini ve yazılı devirlerin başlatılmasını sağlamışlardır. Mezopotamya'da en geniş sınırlara ulaşarak, büyük bir medeniyet kuran Asuriye Devleti, M.Ö. 7. yüzyılda, Medler ve Babiller'in saldırılarıyla ortadan kaldırılmışlardır. Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Asuriye Devleti'nin sona ermesi, insanlık tarihini etkileyen hicretten önceki büyük olaylardan biridir. Fırat ve Dicle ırmaklarının hayat verdiği Mezopotamya'da, Paleolitik çağdan itibaren insanlar medeniyetlerini kurmuşlar; binlerce yıl öncesinden bitki ve hayvan türlerini çoğaltarak, yerleşik hayata geçmişlerdir. İnsanlık tarihi için önemli olan yazı, tekerlek, takvim, ticaret, hukuk, din, sanat, bilim ve kültüre dair ilk örnekler, Mezopotamya Medeniyeti'nde yer alır. Bu anlamda, insanlık tarihi için Mezopotamya Medeniyeti, son derece önemlidir.⁸⁶

Ahmet Vefik Paşa'nın yine bu bölümde önemli olarak kabul ettiği olaylar, antik Yunan Medeniyeti dönemidir.⁸⁷ Antik Yunan Medeniyeti, bugünkü Yunanistan toprakları ve çevresinde yaklaşık 1000 yıl süren ve Hristiyanlığın güç kazanmaya başlaması

⁸⁴ İslam Ansiklopedisi, c.2, İstanbul 1984 s. 141

⁸⁵ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 8- 9

⁸⁶ Kemalettin Köroğlu, "Eski Mezopotamya Tarihi" İstanbul 2006, s. 116

⁸⁷ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 9

sonucu ışıltısını kaybetmeye başlayan tarihî bir dönemdir. Balkanlar'a göç eden Yunan kabilelerin kurmuş olduğu Yunan şehir devletleri, demokrasinin ilk temellerinin atıldığı yerlerdir. Eshilos, Aristofanes, Evripides, Sofokles, Aristo, Eflatun, Sokrates, Herodot ve Ksenofon gibi büyük filozofların yetiştiği Atina, Sparta, Tebai ve Nakşa gibi büyük şehirler, gerek birbirleriyle gerek o dönemin en önemli güçlerinden biri olan Persler ile üstünlük mücadelelerine girmişlerdir. Antik Yunan uygarlığının zirveye çıktığı, en çok geliştiği dönemler, İskender yönetiminde olmuştur. Yunan kültürü içinde bir eğitim almış olan İskender, babası Filip'in ölmeden önce hazırlamış olduğu ortamı kaybetmemiş; Antik Yunan kültürünü batıda Makedonya'dan doğuda Hindistan'a, kuzeyde Fergana'dan güneyde Mısır çöllerine kadar yaymıştır. Çok tanrılı din inancının hâkim olduğu, toplumun sınıflara ayrıldığı, tiyatro ve mimarinin o dönemdeki en büyük eserlerinin verildiği Antik Yunan medeniyetinin gelişimi, Augustus Caesar'ın M.Ö. 27 yılında, Yunanistan'ı Achaea eyaleti olarak Roma İmparatorluğu'na bağlaması ile durmuştur. Fakat yine de Antik Yunan kültürü, batı medeniyetlerinin temeli olarak kabul edilir. Yunan kültür ve uygarlığı, Avrupa'nın birçok yerinde hüküm sürüp kendinden izler bırakmış olan Roma İmparatorluğu üzerinde, çok büyük etkisi vardır. 14. ve 16. yüzyıllar arasında Avrupa'yı etkisi altına alan Rönesans hareketinin ve Neo-Klasik canlanmanın üzerinde, Antik Yunan medeniyetinin büyük izleri görülür. Yunan medeniyetinin başlangıcı ve bitişi hakkında, kesin olarak kabul görmüş herhangi bir görüş yoktur. Genel olarak Roma İmparatorluğu'ndan önceki dönemler, Antik Yunan tarihi olarak değerlendirilir. Geleneksel olarak, Antik Yunan döneminin başlangıcı, M.Ö. 776'da ilk Olimpiyat Oyunları'nın yapılması olarak alınır. Ama birçok tarihçi, Yunan Kültürü'nün geçmişini, M.Ö. 1000'lere kadar yayar. Fakat çoğunlukla kabul gören bitiş tarihi, M.Ö. 323'te Büyük İskender'in ölümüdür. Bir sonraki dönem ise, Romalıların ülkeyi ele geçirmesiyle başlayan uyum dönemidir. Fakat bu konuda da tartışmalar vardır. Bazı tarihçiler, Yunan kültürünün 3. yüzyıl'da, Hıristiyanlık'ın çıkışına kadar, ufak değişimlerle devam ettiğini öne sürerler.⁸⁸

Ahmet Vefik Paşa'ya göre Yunan Medeniyeti'nin simgesi olan olimpiyatların, insanlık tarihinde önemli bir yeri vardır.⁸⁹ Onun eserinde bahsettiği olimpiyatlar, Yunanistan'da her dört yılda bir, Olympus panayırında yapılırdı. "Hikmet-i Tarih"e göre

⁸⁸ Antik Yunan Medeniyeti ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. "Anadolu Medeniyetleri", c.2, Yunan, Roma, Bizans, İstanbul,1983. s.5, Arif Müfit Mansel, "Ege ve Yunan Tarihi", Ankara,1983, s.97

⁸⁹ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 5- 6

olimpiyatlara, Peygamberimiz zamanından 1398 yıl önce başlanmış ve 700 seneden fazla devam etmiştir. Eski Yunan'da olimpiyatlar, sadece Yunanlı olanlara açıktı. O dönemde kadınlar, seyirci olarak dahi oyunların gerçekleştirildiği sahaya alınmazlardı. Görevlilerin dikkatlerinden kaçarak sahaya giren kadın, yüksek bir tepeden aşağı atılarak ölümle cezalandırılırdı. Roma'nın Yunan topraklarını işgal etmesinden sonra, imparatorluk sınırları içindeki herkesin, yarışmalara katılması sağlanmıştı. M.Ö. 776 yılında başlayan ve her dört yılda bir yapılan olimpiyatlar adını, yapıldığı Yunanistan'daki Olimpia yöresinden almış ve 12 asır devam etmiştir.⁹⁰

2. M.Ö. 1381- 946 Yılıının Olayları (Pişdadiyan Dönemi, Yunan Medeniyeti'nin Yayılması, Roma'nın Kuruluşu, İskender Dönemi / M.Ö. 936-622 Yılıının Olayları, Roma İmparatorluğu Dönemi, İskender'in Vefatı)

Eski İran tarihinde yer alan rivayetlere göre İran'da, devletin en kuvvetli zamanı Pişdadyan sülalesinin devletin başında bulunduğu zamandır. Özellikle IV. Hükümdar Cemşid Şah döneminde, devletin toprakları oldukça genişlemiştir.⁹¹

Antik Yunan uygarlığının zirveye çıktığı dönemler, İskender döneminde olmuştur. Antik Yunan kültürü, batıda Makedonya'dan doğuda Hindistan'a, kuzeyde Fergana'dan, güneyde Mısır çöllerine kadar yayılmıştır. Yunan kültürü, Avrupa medeniyetinin temeli olarak kabul edilir.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, insanlık tarihinde etkili olan medeniyet, Yunan Medeniyeti'nin ardından, Roma Medeniyeti'dir.⁹² Bu medeniyet, krallık, cumhuriyet ve imparatorluk olmak üzere üç dönemde incelenir. Roma, MÖ 3.yy'da İtalya'da siyasi birliği sağlayan Latinler tarafından kuruldu. Roma şehri, rivayetlere göre MÖ 753 yılında Romulus tarafından kurulmuştur. Böylece krallık devri başlamıştır. MÖ 508 yılında son kralın kovulmasıyla Cumhuriyet devri başlamıştır. Cumhuriyet döneminde fetih

⁹⁰ Her dört yılda yapılan bu oyunlar arasındaki dört yıl "Olimpias" diye adlandırılır. Eski Yunan'da, olimpiyat şampiyonun başlı başına bir yeri vardı. Onbinlerce seyircinin ayakta seyrettiği oyunlar sırasında, zamanın tanınmış filozof, düşünür, şair ve hatta tarihçileri de gelir, konuşmalar yapar ve olimpiyatları seyrederdiler. Olimpiyatlar süresince Yunan topraklarında savaş yapılmazdı. Küçükü büyüklü kent-devletler, olimpiyatlar sırasında da savaşlarına devam ederler ama olimpiyatlara giden-gelen sporcu ve seyirci kabilelerine kolaylık gösterirdiler. (Oğuz Tekin, "Eski Yunan Tarihi", s. 88- 89)

⁹¹ Eski İran Tarihi ile ilgili daha geniş bir bilgi için bkz. Şemsettin Günaltay, "İran Tarihi", Ankara 1948, s. 77

⁹² Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 9

hareketleri başladı. Sırasıyla İspanya, Yunanistan, Anadolu ve cumhuriyetin sonlarına doğru ise Mısır, Roma topraklarına katıldı. Sezar'ın öldürülmesinden sonra İmparatorluk devri başladı (MÖ.27)İmparatorluk devrinde fetihler büyük ölçüde durmuştur. İç sükûnet sağlanarak yollar yapılmış ve halkın refah seviyesi yükseltilmeye çalışılmıştır. Roma medeniyetinin hâkim olduğu yerlerde, hipodromlar, yollar, stadyum, tiyatro salonları, belediye binaları, hamamlar, kütüphaneler, agoralar yapıldı.⁹³

Ahmet Vefik Paşa'nın ilkçağ tarihinde ikinci bölüm olarak nitelediği olaylardan biri, Makedonya kralı İskender dönemidir.⁹⁴ İskender, babası Filip'in yarım kalmış plânlarını uygulamak için 20 yaşında yola çıktı. Atina'nın düştüğünü görünce, Atina geleneklerini geri getirmek için Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak istedi. Daha sonra Yunan şehirlerinin kendine liderleri olarak kabul ettiği Korint'e gitti ve ardından güç toplamak için kuzeye ilerledi. İskender'in ordusunun çekirdeği, sağlam Makedon dağ-savaşçılarıydı. İskender, ordusuna her türlü desteği sağladı ve Yunanistan'ın her köşesinde gördüğü, Tebai'deki süvarilerden Sparta'daki gerilla taktiğine kadar, savaş taktiklerini değiştirdi. Her şeyini Yunan kökenine uygun hâle getirdi. Büyük İskender'in ölümünün ardından kurduğu imparatorluk yıkıldı ama yapmış olduğu fetihler, Yunan dünyasını tamamen değiştirdi. Binlerce Yunan, onunla veya ondan sonra almış olduğu topraklara yerleşti. Başta İskenderiye olmak üzere kurduğu şehirler, önemli merkezler hâline geldi. Mısır'da, Suriye'de, İran'da, Yunanca konuşulan krallıklar kuruldu. M.Ö. 337'de tahta geçen İskender, Yunanistan'daki bütün şehir devletlerini ve daha sonra da Anadolu, İran, Irak, Suriye ve Mısır'da Persler'e ait pek çok yeri, kendine bağlamayı başarmıştı. İskender, Hindistan'a kadar gitmeyip, geri döndüğü sırada yolda hastalanarak vefat etmiş, öldükten sonra ele geçirmiş olduğu topraklar, yeniden bağımsız olmuşlardır. Bu durum bölgede Roma İmparatorluğu kurulana kadar devam etmiştir. İskender, ele geçirdiği geniş topraklarda doğu ve batı kültürlerini birleştirmek için uğraşmıştır. Bunun için, 100'ün üzerinde yeni şehirler kurmuş, doğu ve batı kültürlerinin kaynaşmasıyla da Hellenizm kültürünün doğmasına öncülük etmiştir. Helen kültürü, M.Ö. 330-30 yılları arasında devam etmiştir. Ayrıca İskender, Babil ve İskenderiye'de, dünyanın en büyük kütüphanelerini kurdurmuştur. Doğu'nun devlet teşkilatından etkilenmiş ve bu teşkilatı, Batı'ya taşımıştır. Helen kültüründe, Yunan, Anadolu, Mısır, Mezopotamya

⁹³ Roma Tarihi ile ilgili bkz. Titus Livius, "Roma Tarihi", Ankara 2002, s.58

⁹⁴ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 8-9

medeniyetlerinin izleri vardır. Bu dönemde en çok, pozitif bilimlerde ilerlemeler görülmüştür. Tarih, felsefe, matematik, astronomi, coğrafya, tabiat bilimlerinde önemli aşamalar kaydedilmiştir. Mimaride büyük ve görkemli yapılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemin en önemli mimari eseri, İskenderiye Feneri'dir. Bu dönemde heykeltraşlık sanatı da gelişmiştir. Bergama Zeus sunağının İskender lahdi, buna örnek verilebilir.

Ahmet Vefik Paşa'nın önemli olaylar olarak işaret ettiği olaylardan diğeri de, Selefiye Hükümdarları tarihi ki; bundan daha sonra Zülkarneyn Tarihi diye bahsedilmiş ve hicri tarihte bu dönem, 934 senesi başlangıç sayılmıştır.⁹⁵ Zülkarneyn ne bir nebi, ne de bir kraldı. Fakat Allah'ın salih bir kulu idi.⁹⁶

3. Miladi Yıl ve Sonrası Olaylar: (Hz. İsa'nın Doğumu, Roma İmparatorluğunun Yıkılışı, Augustus Kayzer Dönemi, Kıpti Tarihi, Persler, Hint ve Çin tarihleri, Cahiliyye Devri ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre üçüncü bölüm olarak nitelediği olayların ilki Hz. İsa'nın doğumudur. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerden Hz. İsa, batılı tarihçilere göre, miladi yıldan dört veya beş sene kadar önce doğmuştur. Hz. İsa, Allah'ın dilemesiyle, babasız olarak mucizevî bir şekilde dünyaya gelmiştir. Ayet-i Kerime'de bu durum şu şekilde izah edilir: "Gerçekten İsa'nın babasız dünyaya geliş hâli de Allah katında Âdem'in hâli gibidir. Allah, Âdem'i topraktan yarattı, sonra da ona ol dedi; o da hemen (insan) oluverdi." (Âli imrân, 3/59) Hristiyanların Hz. İsa'nın doğum günü dolayısıyla Noel Bayramı olarak kutlanır. Bu bayram, Miladi takvime göre, Ocak ayının birinci gününün gecesidir.

Eserde bahsedilen diğeri önemli olay; Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıdır.⁹⁷ M.Ö. III. y.y da Roma İmparatorluğu, gücünü kaybetmeye başladı. Merkezin zayıflama-

⁹⁵ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 6; Daha çok bir kelim ilmi terimi olarak kullanılan selefiyye kelimesi, Selef'in mezhebi ve görüşü anlamına gelir. Akaid (inanç) konu ve meselelerinde Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer alan hususları, olduğu gibi kabul edip, benzetme ve cisimlendirmeye düşmemekle birlikte, yoruma da başvurmayan Ehl-i Sünnet-i Hassa'ya selefiyye denmiştir. Bunlar, Hz. Peygamber ile Sahabenin akaid (inanç) hususlarında takip ettikleri yolu olduğu gibi izleyenler diye bilinir. (İsmail Hakkı İzmirli, "Yeni İlm-i Kelam", Ankara 1981,s. 98)

⁹⁶ Allah, Hazret-i Zülkarneyn'e ilim ve kudret verdi. Çok geçmeden memleketi genişledi ve devleti güçlendi. Allahü Teâlâ'nın emir ve yasaklarını bütün dünyâya yaydı. (Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, Ankara 2007, s. 179)

⁹⁷ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s.10- 11

sı, eyaletlerin kuvvetlenmesi, kavimler göçü sonucu sınır boylarındaki savaşların uzun sürmesi, Hıristiyanlık'ın yayılmasıyla çıkan iç karışıklıklar, imparatorluğun zayıflamasına yol açtı. Augustus liderliğinde M.Ö. 1.yy.'da yeniden örgütlenmesiyle kurulan antik Roma devleti, uzun yıllar Akdeniz çevresinde hüküm sürmüştü, Kavimler Göçü'yle başlayan karışıklıklardan sonra, M.S 395 tarihinde, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı kısmı (Batı Roma İmparatorluğu) 476 yılında Kavimler Göçü ile Avrupa'ya gelen barbar kavimlerin saldırılarına dayanamayarak yıkılmış; doğu kısmı da, varlığını Doğu Roma İmparatorluğu veya Bizans İmparatorluğu olarak, 1453'de Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesine kadar sürdürmüştür.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Augustus Kayzer dönemi de önemli bir zaman dilimidir. Roma İmparatoru Augustus'un otokrasiden yüzyıllar önce Roma,(Roma Kralığı ve Roma Cumhuriyeti) zaten İtalyan Yarımadası'nı aşmış, önemli rakiplerini yenilgiye uğratmıştı. Augustus'un reformları, Roma devletini bir imparatorluğa çevirmişti. Augustus'un saltanatı, Roma İmparatorluğu'nun kesin olarak sona ereceği zamana kadar, yüzlerce yıl sürecek bir rejimin kuruluşunun başlangıcıdır. Aldığı soyadı Caesar(Sezar) ve ünvanı, Augustus'un ölümünden sonra on dört yüzyıl boyunca, Roma ve Bizans tahtına oturan imparatorların, kalıcı unvanları haline gelmiştir. Birçok dilde “caesar” ünvanını, tıpkı Almanca Kayzer ve Rusça Çar unvanlarında olduğu gibi, imparator sözcüğünün karşılığıdır.⁹⁸ Başarılarının bir kısmı, (Res Gestae Divi Augusti) Mozole'sinin önüne bronz üzerine yazılmıştır. Bu metnin kopyaları, ölümünün ardından imparatorluğun hemen her yerine yazılmıştır. Latince yazıtlar, Yunanca çevirisiyle birlikte, Ankara'da bulunan ve Theodor Mommsen tarafından “yazıtların kraliçesi” olarak tanımlanan “Monumentum Ancyranum” (Ankara Augustus Tapınağı) örneğinde olduğu gibi, büyük kamu binalarına kazınmıştır. Augustus tarafından yazıldığı bilinen birkaç yazıt ise, günümüze ulaşmamıştır. Augustus, Roma'nın en büyük imparatorudur ve politikaları imparatorluğun hayatta kalma süresini uzatmıştır. Roma şehri, Augustus zamanında tamamen değişmiş ve Roma'nın polis gücü, itfaiye teşkilatı ve belediye başkanlığı kurumsallaştırılarak, kalıcı bir makam haline getirilmiştir. İtalyan şehirleri arasında geliştirilen iletişim ağının yanında, İtalya boyunca inşa ettirdiği yaygın yol sistemi, Roma orduları

⁹⁸ Roma imparatoru Caesar Divi Filius Augustus'un onuruna, sonraki pek çok Roma imparatoru, isimlerinin başına bunu bir unvan olarak eklediler. Tıpkı Jül Sezar'ın (Julius Caesar) isminin 2.000 yıl boyunca “Kayzer” unvanına esin kaynağı olması gibi, “Augustus” ismi de bir unvana dönüşmüştür. Bu nedenle çoğu Roma imparatorunun isminin önünde “Imperator Caesar Augustus” tamlaması görülür. “Augustus”, zamanla Latince'de "Majesteleri" anlamını kazanmış bir kelimedir.

nın daha hızlı hareket etmesine ve ülkeyi bir uçtan diğer uca görülmemiş bir hızda geçmelerine olanak vermiştir. Augustus, İmparatorluğun geleceğini, sağlam yollar, cepheye ya da cephe yakınlarına konuşlanmış kalıcı profesyonel ordular, İmparatorluk veraseti için sık sık kullanılan hanedan ilkeleri ve başkentini kişisel harcamaları ile süslenmesi sayesinde şekillendirmiştir. Augustus'un en büyük mirası, bizzat kendisi tarafından kurulan sistemin bir ürünü olan ve imparatorluğun çok sevdiği iki yüzyıllık barış ve başarı dönemidir.⁹⁹

Ahmet Vefik Paşa'ya göre insanlık tarihini önemli derecede etkileyen bazı milletlerin tarihleri vardır: O, bunları Kıpti, Pers, Hint ve Çin tarihleri olarak sıralamıştır.¹⁰⁰ Bunlardan Kıpti Tarihi, kökleri çok eskiye uzanan eski Mısır tarihidir.¹⁰¹ Persler ise, İran'a hâkim olan Ari ırkına mensup, Hint-Avrupalı eski bir kavimdir. M.Ö. 2000 yılında, kuzeyden gelip, Orta İran'a yerleştiler. Persler, M.Ö.533'te Medler'in, İran'daki hâkimiyetine son vererek, İmparatorluklarını kurdu. İlk Pers imparatoru Büyük Keyhüsrev, İran ve Anadolu'ya hâkim olup, hudutlarını Balkanlardan Orta Asya ve Hindistan'a, Kafkaslar'dan Hint Okyanusu'na kadar genişletti.¹⁰² Pers İmparatorluğu, çok güçlü bir imparatorluk iken, Büyük İskender'in seferi ile yenilmiş ve imparatorluk sona ermiştir. Bütün Önasya ve Mısır'ı kapsayan çok geniş bir alanda, uygarlığın geliştirilmesi, bu bölgeye Helenistik kültürün yerleşmesini kolaylaştırmıştır.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Hint ve Çin tarihleri de, insanlık tarihi için önemlidir. İndus ve Ganj nehirlerinin hayat verdiği bölgede kurulan Hint Medeniyeti, en eski

⁹⁹ Titus Livius, "Roma Tarihi", Ankara 2002, s. 186- 187

¹⁰⁰ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 6

¹⁰⁴ Eski Mısır tarihi ile ilgili bkz. Jean Vercoutter, "Eski Mısır", Ankara, 2003; Altay Gündüz, "Mezopotamya ve Eski Mısır Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür" İstanbul, 2003, s.126; Kıptiler, İskender'in Mısır'ı alması ve İskenderiye şehrini kurması ile beraber Helenistik bir kültür ile etkileşime geçmişlerdir. Roma devrinde ağır vergiler altında ezilen Kıpti halkı, M.S. 46'da Hristiyanlık'a geçer. Bu seferde Romalılar din baskısı yapmaya başlar. Bu baskı, Bizans döneminde, Hristiyanlık serbest bırakılınca kadar devam eder. M. S. 416'da yapılan 4. Ekümenik Konsülünde Hristiyanlık'ın temel meseleleri hakkında anlaşmazlık çıkar ve Hristiyan cemaatinden dışlanırlar. Haçlı seferleri başladığı zaman Araplar'dan zulüm görmeye, Haçlılar'dan da, sapkın oldukları ileri sürülerek kıyım görmeye başlarlar. Osmanlı zamanında kendi hallerine bırakılıp sadece vergileri fazla tutulur. Mehmet Ali Paşa zamanında devlette, yüksek kademelere kadar çıkarlar. Şu anda Mısır'da 7 milyon civarında Kıpti vardır. (Mahmut Esat, "İslam Tarihi", İstanbul 1995, s. 188)

¹⁰² Keyhüsrev fetih hareketlerinde Babil, Fenike gibi zengin yerleri fethedip ülkeyi zengin bir krallık haline getirmiştir. Ermenistan'dan Lidya'ya kadar tüm Anadolu'yu hâkimiyeti altında birleştirmiştir. Anadolu'yu ele geçirdikten sonra Babil üzerine saldırmış ve orayı da fethedip kendini Babil kralı ilan etmiştir. Bundan sonra ise Mısır'a saldırma hazırlıklarına başlamış, kuzeydoğuyu sağlamlaştırmak için iki kabileyle savaş yapmış ve bu savaşlarda Keyhüsrev, hayatını kaybetmiştir.

medeniyetlerdendir. Bu bölgede tarih boyunca güçlü devletler kurulamamış, bunun yerine birçok prenslikler kurulmuştur. Çin'in tarihi ise, Yontma Taş Devri'ne kadar uzanır. Şensi ve Kansu'da Türk kültürünün izleri görülür. Tunguz, Moğol, Türk ve Tibet kültürleri, Çin'de etkili olmuştur. Çin Medeniyeti'nin insanlık tarihine önemli katkıları olmuştur.(Örneğin, M.Ö. Çinliler, XI. yy'da mürekkep kullandılar. M.Ö. 105'li yıllarda kâğıdı icat ettiler. M.S. 650'de matbaayı kullandılar.)

Ahmet Vefik Paşa, eserinde, İslamiyet öncesinde yaşanan karanlık dönemlere değinir:¹⁰³ Arabistan'da İslâmiyet'in yayılmasından önceki dönemde, daha dar anlamı ile Hz. İsa'dan sonra, peygamberimizin gelmesine kadar olan dönemde yaşayan insanlar, Allah'a isyan etmiş, onun hükümlerine sırt çevirmiş bir toplum olarak, son derece ilkel ve cahil bir hayat sürmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim'de: "*Onlar hâlâ Cahiliyye devri hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği bilen bir millet için Allah'dan daha iyi hüküm veren kim var?*" (el-Mâide, 5/50) buyrulur. Bu dönemde, insanlardan bazıları, Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber, bir kısmı da, putlara taparlardı. Onlar, putlarının Allah katında kendilerine şefaathane olacaklarına inanırlar ve: *Biz onlara ancak, bizi daha çok Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz*" (ez-Zümer, 39/3) derlerdi.

Bazıları da, Allah'ın varlığına, hiç inanmazdı. Fuhuş, çok yaygındı. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa işaretle: "*İffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın*" (en-Nûr, 24/33) buyrulur. Kadına değer vermezler, kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Şairleri, her zaman içki ziyafetinden bahseder, bu ziyafetler, edebiyatlarının büyük bir kısmını teşkil ederdi. Cahiliyye çağında, kumar da çok yaygındı. Tefecilik, almış yürümüştü. Para ve benzeri şeyleri birbirlerine borç verirler, kat kat faiz alırlardı. Tefecilik ve faizin her çeşidini haram kılan Allah, özellikle Araplar'ın bu kötü âdetlerine dikkati çekerek "*Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin.*" (Âli İmrân,3/130) buyurmuştur. "*Allah alış-verişi helâl, faizi ise haram kılmıştır.*" (el-Bakarâ, 2/275) buyrulmuştur. Bütün bunlara bakıldığında, cahiliye devrinde Arap toplumunun, İslâm dışı bir yaşayış biçimini benimsediği görülür. Doğru yolun, ilmin ve insanlık değerlerinin zıddı olan cahiliye dönemi, İslamiyet'in doğuşuna kadar, bu bölgede hüküm sürmüştür. İnsanlığı hakka ve hakikata sevkedip, dünya ve ahiret saadetlerini sağlamak üzere Allah

¹⁰³ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 11

Teâlâ, peygamberlerin sonuncusu ve âlemlerin rahmeti olan Peygamber Efendimiz'i göndermiştir.¹⁰⁴

B-Hicretten Sonraki Olaylar (Ortaçağ Dönemi)

İnsanlık tarihinin Hicret'ten sonraki dönemini kapsayan, Ortaçağ'ın önemli olaylarını da kendi içinde dörde ayıran Ahmet Vefik Paşa'nın, bu dönemlendirmelerinde ise, ilk bölüm olarak nitelediği birinci asrın olayları olarak, İslam medeniyetinin doğması ve Orta doğu ile Akdeniz dünyasının güney kısmını kaplaması yer alır.

Ona göre, Ortaçağ'ın önemli olaylarından birincisi; İslam Medeniyeti'nin Türkistan, Hindistan ve Fransa'ya kadar, bütün dünyanın yarısını kuşatmasıdır. Doğuda İslam Medeniyeti ile beraber, insani değerler, en yüksek dereceye ulaşmıştır. Doğudaki milletler, bu medeniyetin ışığı ile bilimde, kültürde, sanatta büyük ilerlemeler kaydederken, batı dünyası olan Avrupa'da, cehaletin ve vahşetin kol gezdiği karanlık ortaçağ dönemi yaşıyordu. Ayrıca, Asya'dan Avrupa'ya doğru, barbar kavimlerce yapılan göçler sonucunda Avrupa, bu kavimler tarafından ele geçirilmişti. Tarihte Kavimler Göçü olarak bilinen bu olay, Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Ortaçağ'ın ikinci kısmının olayları olarak yer alır. İkinci asır, Kavimler Göçü'nün ardından, Roma İmparatorluğu'nun doğu-batı olarak ikiye ayrılmasını ve doğuda pek çok küçük devletin kurulması olayını da kapsar. Ahmet Vefik Paşa'ya göre, üçüncü asrın önemli olayları da, Avrupa'da Papaların kudret kazanması ile beraber, Avrupa'da Haçlı seferlerinin düzenlenmesi, sonrasında Haçlı ordularının Kudüs'ten çekilmeleri, doğuda Cengiz İmparatorluğu'nun Asya ve Doğu Avrupa'ya yayılarak, dünyada tekrar vahşetin ve cehaletin artması ve Avrupa'da imparatorluk tacının Almanya'ya geçerek, Almanya'nın güçlenmesidir. Ona göre, dördüncü asrın önemli olayları ise, Timur'un Ön-Asya'da karışıklıklara sebep olması ve güç kazanması, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi ve Venedik ve Cenevizlilerle ittifakı, İspanya'nın gelişmesi, bilimin Araplar'dan Avrupa'ya geçmesi, pusula, barut ve

¹⁰⁴ Cahiliye Devri ve Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili bkz. Mehmed Şemseddin Günaltay, "İslam Öncesi Arap Tarihi", Ankara 2006, s.83

ateşli silahların kullanılması, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlaması olarak sıralanmıştır.¹⁰⁵

1.Birinci Asır (İslam Medeniyeti'nin Doğması ve Yayılması)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Hicret'ten sonraki önemli olaylardan birincisi, Hz. Muhammed'in peygamberliği ile beraber, İslam Medeniyeti'nin doğması ve yayılmasıdır. İslamiyet'ten önceki Arap Yarımadası'nda, edebiyatın dışında bilim ve kültür alanında, kayda değer gelişmeler pek olmamıştır. Fakat fetihlerin gelişmesi ve yeni kültürlerle kaynaşılması sonucu, İslam kültür ve medeniyetinde önemli gelişmeler sağlanmış, kalıcı teşkilatlar oluşturulmuştur. Örneğin devlet yönetiminde Abbasiler döneminde vezirlik makamı ile adalet, askeriye, yazı işleri ve maliye gibi birçok devlet işinin yürütülmesi için, yeni divanlar oluşturulmuştur. Ekonomik alanda, Mekke-Şam ticaret yolu, yeni fetihler sonucu, yeni ticaret yolları ile buluşmuştur. Müslüman tüccarlar, Kafkaslar'dan Çin'e kadar uzanan geniş coğrafyada, ticaret yapma imkânı bulmuşlardır. Bunun yanı sıra, askeri alanda yapılan yeniliklerle fetihler artmış, İslam Medeniyeti'nin sınırları sürekli genişlemiştir. Özellikle Abbasi halifesi Harun Reşid zamanında, ordu komutanlıklarında, üstün savaşçılık yeteneği ile bilinen Türkler'e önemli görevler verilmiştir.¹⁰⁶

Fetihler'in gelişmesi sonucu, İslam medeniyeti her konuda gelişmiştir. Buna İslami ve pozitif ilimleri de dâhil edebiliriz. Matematik, astronomi, coğrafya, felsefe gibi pek çok alanda büyük İslam âlimleri yetişmiştir. İslam mimarisi Emeviler döneminde kendine has büyük eserler ortaya çıkmıştır. Süsleme sanatı, hat, seramik, dokuma, çinicilik, nakkaşlık, oymacılık ve kakmacılık sanatında oldukça ileri gidilmiştir. Kısacası İslam Medeniyeti, günümüz uygarlığının oluşmasında çok önemli bir yere sahiptir. Müslüman ve Çin orduları arasında yapılan Talas Savaşı'ndan sonra İslamiyet, Türkler arasında da büyük bir hızla yayılmaya başlamış ve bu durum, İslam Medeniyeti'ne yepyeni bir soluk getirmiştir. Türkler'in İslam dünyasına yeni bir güç kazandırmasıyla, Türk-İslam Tarihi başlamıştır.

Ahmet Vefik Paşa eserinde, İslamiyet'in doğuşu ve yayılmasıyla beraber, dünyada hüküm süren zulüm ve haksızlıkların sona erdiğini, insanlık değerlerinin, bu me-

¹⁰⁵ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e s. 11

¹⁰⁶ İslam Tarihi ve Medeniyeti ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Faruk Yılmaz, "Büyük İslam Tarihi" (6 Cilt) İstanbul, 2005, s.122

deniyet ateşiyle, tekrar yüceltildiğini belirtir. ¹⁰⁷ Ona göre; Yaratılış'tan bu zamana kadar, yeryüzünde meydana gelen olayların en büyük ve en şerefli Hz. Mustafa (a.s.)'ın peygamber olarak gönderilmesidir. Çünkü yalnız Çin dışında, yeryüzünün her yerine yayılan güçlü milletler, İslamiyet'in yayılmaya başladığı zamanlarda, gücünü kaybetmişti. Bilim, kültür ve güzelsanatlarla ilgili kitap, belge ve eserler, vahşi kavimlerce tamamen yok edilmişti. O sırada zayıf, yoksul ve göçebe bir kavim olan Arap kavmi, sağlam bir din olan İslamiyet ile canlanmış, çok kısa bir zamanda dünyanın her tarafını ele geçirip, kendilerine bağlamışlardı. İlim ve Fen ile dünyanın her bölümünü yeniden aydınlatmışlardır. Yeryüzü, İslamiyet'in ışığı ile yeniden hayat bulmuştur. ¹⁰⁸

O, eserinde şu izahlara da yer vermiştir: Roma kanunlarının zayıflayarak bozulması, halk idaresinin ihlal edilmesi sonucunda, İmparatorluk tehlikeye girmişti. Medeniyete alışmış milletlerin doğu ve kuzey tarafları, vahşi kavimlerce yağma edilmiş; yoksulluğun ve cahilliğin sıkıntısı dünyayı kaplamış; Hıristiyan âlemi bir takım sapıklıklara yönelmişti. Miladi tarihten hicret tarihine kadar geçen 622 seneye, "cahiliye devri" denilerek ilk çağların yükselişinin son günleri olan dördüncü kısmın sonu şeklinde kabul edilmiştir. "...roma kıyasirasının daire-i usul-i kanuniyeden çıkması..."

Ona göre, Yaratılış Tarihi'nin 56. asrında (5585), İslamiyet'in doğuşuyla, parçalanmış Arap kabileleri, güçlü bir millet olup, otuz kırk sene içinde, dinin ilmi her tarafı etkilemiş ve insanlar, büyük kitleler halinde değişerek, Müslüman olmuşlardır. İslamiyet'le birlikte insanlık tekrar yükselmeye başlamıştır. Dünya'nın kötü gidişatı yerini, ilim dünyasına bırakmıştır. Eserde sonraki çağlar olarak adlandırılan bölümde,(yeni birinci kısım) İslamiyet'tin Türkistan, Hindistan ve Fransa'ya kadar, dünyanın yarısını kuşatmasıyla, medeniyetin, doğuda en yüksek dereceye kadar çıkması anlatılmaktadır.

Bütün bu tarihi gerçekler bize, İslam ahlakının, modern dünyanın inşasında öncü rol üstlendiğini göstermektedir. İslam, Hz. Muhammed'e vahyedildiği andan itibaren, insanlığı doğruya, gerçeğe, güzele götüren en parlak ışık olmuştur. Kur'an-ı Kerim ah-lâkıyla Müslümanlar, gittikleri her yere hoşgörü, akıl, bilim, sanat, estetik, temizlik ve refah götürmüşlerdir. Avrupa, koyu bir bağnazlık ve barbarlık içinde iken, İslam dünya-

¹⁰⁷ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 7

¹⁰⁸ Aynı eser, s. 10- 11

sı, dünyanın en modern ve en çağdaş uygarlığı olmuştur. Sonradan gelişecek olan Avrupa Medeniyeti'nin temelinde ise, İslam dünyasından öğrendikleri bu değerlerin, büyük bir rolü vardır. Ortaçağ boyunca gelişip büyüyen İslam Medeniyeti sayesinde Müslümanlar, Cebel-i Tarık Boğazı'ndan Çin Seddi'ne kadar olan geniş sahaya yayıldılar. Burada yaşayan halka, şefkat ve merhamet gösterdiler. Bir müddet sonra Müslümanlar, fen, ilim, sanat, iktisat, tıp, edebiyat, felsefe gibi ilimlerde, en büyük medeniyeti kurdular. İslam Medeniyeti, Asya, Afrika ve Avrupa'nın önemli bir kısmını içine almakla kalmamış, aynı zamanda günümüz Avrupa'sının medeniyeti olarak bilinen Batı Medeniyeti'nin gelişmesinde de önemli rol oynamıştır.

Tefekkür ve ilimle uğraşmayı, nafile ibadetlerden daha üstün tutan, böylece ilme teşvik eden ve âlimin mürekkebinin, şehidin kanından üstün tutan bir din, elbetteki ilminin ışığı ile dünyayı aydınlatacak, medeniyetlerin gelişmesine yardımcı olacaktır. Batı, ilim, akıl, fen ve teknik imkânların geliştiği İslam Medeniyeti ile karşı karşıya geldiği zaman, kendini çok zayıf ve güçsüz gördü. Bu sebeple eksikliğini gidermek ve en azından insanca bir hayat sürmek için, Müslümanlardan istifade yollarını aradı. Tarihte, Haçlı seferlerinin sonuçlarına bakıldığında, Batı Medeniyeti'nin temelinde, İslam Medeniyeti olduğunu görürüz.

Çeşitli medeniyetlerden herhangi birisinin yayılma sahasına bakıldığı zaman, içine aldığı kavimlerin çokluğuna, ırk, renk ve dil değişikliklerine rağmen, bazı ortak tarafların bulunduğu görülür. Bu benzeş, yalnız görünüşle de kalmaz; hayatın içine, insanların ruhi hallerine, düşünce tarzlarına ve zihniyetlerine kadar varır. Çeşitli toplumları kültür bakımından ayırt eden şey, onların kullandıkları alet ve vasıtalarla ziyade, bu alet ve vasıtaların gerisindeki zihniyet veya manevi değerlerdir.¹⁰⁹ İslam Medeniyeti'nin kuruluş ve gelişmesinde, Araplar, İranlılar ve Türkler'in büyük payları olduğu bir gerçektir. Nitekim W. Barthold'un da işaret ettiği gibi, İslam Medeniyeti'ni meydana getiren Müslümanlar, sadece Araplar olmadığı gibi, yakın Asya ve kısmen Afrika halklarının tamamı, Arap dili vasıtasıyla yakınlaşmışlardır.¹¹⁰

İslam dünyasının, özellikle manevi alandaki olağanüstü gelişmesi, İslam'ın ruhundaki medeniyet kabiliyeti ile ve bu medeniyetin öncülüğünü yapmış olan Arap -

¹⁰⁹ Ahmet Ağaoğlu, "Üç Medeniyet", İstanbul 1972, s. 4- 5

¹¹⁰ Mehmet Fuat Köprülü – W. Barthold, "İslam Medeniyeti Tarihi", Ankara 1973, s. 3

Arap olmayan milletlerin, parlak düşünce ve sanat yetenekleri, bunun yanısıra da, İslam'ın ilme verdiği değer ile açıklanabilir.¹¹¹ İslam'ı manevi saha ile sınırlandırmak mümkün değildir. İslam âleminde, ilimlerin hemen her dalı ile uğraşmıştır. Kur'an-ı Kerim, Sünnet, Fıkıh, Kelam gibi tercümeğe ihtiyaç duymayan dini ilimlerin yanında, Tarih, Coğrafya, Astronomi, Tıp, Felsefe, Matematik, Mimari, İktisat, Sosyoloji vs. gibi ilimler de, onların çalışma sahalarına giriyordu. Böylece kısmen unutulmuş, kısmen de terk edilmiş bulunan birçok ilim dalının gelişmesi, müslümanlar sayesinde olmuştur.¹¹² Müslüman âlimlerin bu çalışmaları, yavaş yavaş günümüz Batı âlemi tarafından da anlaşılmaktadır.¹¹³

Müslümanların kayda değer başarılarından biri de, hastanelerin organizasyonudur. Tıp tarihçisi Neuburger, İslam memleketlerinde, akıl hastalarının itina ve sevgi ile tedavi gördüklerini, Batı'da ise, onların uzun zaman birer cani gibi görüldüklerini söyler. Avrupa'da ilk akıl hastanesinin, 1410 senesinde İspanya'da, dini cemaat tarafından yapımından 700 sene önce, 765 yılında Bağdad'ta, devlet tarafından hizmet vermekteydi.¹¹⁴ Batı dünyasındaki hastaneler bu durumda iken, İslam dünyasındaki hastaneler, saraylarda yaşatıyormuş gibi rahat ve huzur içinde hizmet veriyorlardı.

Dinler, toplumların düşünce, anlayış, hareket ve davranışlarının şekillenmesinde büyük rol oynarlar. İslam Medeniyeti'nin de doğuşunu, gelişmesini ve şekillenmesini sağlayan en büyük etken, İslam dininin ilme verdiği değerdir. İslam Medeniyeti'nin sınırları, Batı dünyasının kapılarını Emeviler'den sonra devamlı zorlamış, Türkler'in İslamiyet'i kabullerinden sonra ise, bu durum daha da yaygınlaşmıştır. Eski Doğu Me-

¹¹¹ Haydar Bammat, "İslam'ın Çehresi"(çev. Osman Fehmi Giritli) İstanbul 1975,s. 93- 94

¹¹² Ziya Kazıcı, "İslam Kültür ve Medeniyeti", İstanbul 1996,s. 185- 186

¹¹³ Montgomery Watt, hem bu durumu hem de Batı âleminin İslam dünyasına karşı beslediği kötü düşünceye temas ederek, şunları söylemektedir: "... Biz Avrupalıların kör gözü, İslam kültürüne olan borcumuzu görmeye manidir. Geçmişten gelen mirasımıza İslam'ın yaptığı tesirin, kıymet ve kadrini bazen küçümsüyor, bazen de tamamen görmezlikten geliyoruz."; (Montgomery Watt, "İslam'ın Avrupa'ya Tesiri", çev. Hulusi Yavuz, İstanbul 1986, s. 11); Benzer bir tespit de Sigrid Hunke tarafından bize şöyle nakledilir:"Dini taassup yüzünden, objektif ve adalete uygun bir şekilde yargılamaktan kaçındığımız ve üstün başarılarını sistemli bir şekilde küçültmeye çalıştığımız, kültürümüzün temeli olan eserlerini örttükümüz ve adını bile anmaktan çekindiğimiz bir milletin hakkını vermenin zamanı artık gelmemiş midir? (Sigrid Hunke, "Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde", çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1975, s. 8) "Tarihte ilk eczacılık okulunun ilk kurucuları ve eczacılık hakkındaki eserlerin ilk yazarları müslümanlardır. Çiçek ve kızamık hastalıklarına karşı müslüman hekimler, geliştirdikleri tedavi şekline, bugün bile eklenecek fazla bir şey yoktur. Müslüman hekimler, ameliyatlarda solunum yolu ile anestezi yapıyor ve bu maksatla derin bir uyku veren haşhaş ve ona benzer başka bitkilerden faydalanıyorlardı." (Will Durant, "İslam Medeniyeti" Ankara 2004, s. 105- 111)

¹¹⁴ Ahmet Gürkan, "İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi", Ankara 1969,s. 226- 227

deniyeti'nin ve antik devir ilimlerinin Batı'ya aktarılmasında müslümanlar, aracı olarak önemli bir role sahiptir. Uzakdoğu menşeli ilimleri yerinde öğrenen müslümanlar, bu ilimlere önemli ölçüde katkıda bulunarak Batı'ya aktardılar. ¹¹⁵

2. İkinci Asrın Olayları (Kavimler Göçü ve Sonuçları)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre Ortaçağ'ın önemli olaylarından biri de Kavimler Göçü'dür. "...garbda kabâyil-i vahşiyenin bütün avrupa'yı istilaya iktihâm idub bittedrîc memâlikin çoğı bir ile girerek Roma imparatorluğunun yenilmesi zemânı olan fakat iki 'asrı ve (fasl-ı sâni-i nümüvvi) devlet-i hulefa ikiye bölünerek..." ¹¹⁶ (M.S. 3. Yüzyıl) Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra Hunlar dağılarak, bir bölümü Balkaş gölü ile Aral gölü arasındaki topraklarda yaşamaya devam etti. Bir süre sonra buradaki Hunlar, diğer Türk boylarının da onlara katılmasıyla yeniden güçlendi. Balamir zamanında Türkler, Hazar Gölü'nün kuzeyinden batıya doğru ilerlemeye başladılar. Türkler'in bu ilerleyişinde, Çin baskısı ve iklimde meydana gelen kuraklığın da etkisi vardır. Bu hareketlilikten sonra, Avrupa'da bütün kavimler birbirine baskı yaparak yer değiştirdiler. Avrupa'nın siyasi haritasının değişmesine neden olan ve toplumları etkileyen bu olaya tarihte, "Kavimler Göçü" denir. Kavimler Göçü sonucunda, Roma İmparatorluğu Batı ve doğu Roma olmak üzere ikiye ayrıldı. Daha sonra, Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır. Tuna nehri boylarına kadar gelen Hunlar burada, Avrupa Hun Devleti'ni (Batı Hun Devleti) kurdular. Avrupa'da yeni milletler ortaya çıkmış ve yeni devletler kurulmuştur. Böylece, Avrupa'nın günümüze kadar gelen etnik yapısı oluşmuştur. Kavimler Göçü, İlkçağ'ın sonu Ortaçağ'ın başlangıcı kabul edilmiştir. Avrupa'da Feodalite rejimi ortaya çıkmıştır. Ayrıca Hristiyanlık, barbar kavimler arasında yayılmıştır. Ahmet Vefik Paşa'ya göre de, Kavimler Göçü, dünya tarihini değiştiren, çağ atlatan önemli bir olaydır.

¹¹⁵ Otto Spies, "Doğu Kültürünün Avrupa Üzerindeki Tesirleri" adlı makale çev. Neşet Ersoy (Ateş Dergisi, No: 8, Ankara 1974, s. 6); İslam Medeniyeti ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. Ziya Kazıcı, "İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi", İstanbul 2003, s.95

¹¹⁶ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e s. 12

3. Üçüncü Asrın Olayları (Papalığın Güçlenmesi, Haçlı Seferleri, Cengiz İmparatorluğu'nun Yayılması, Alman İmparatorluğu'nun Kurulması)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Hicret'ten sonraki önemli olaylardan biri de, Avrupa'da Papalık'ın güçlenmesi ve yapılan Haçlı Seferleri'dir. "...*garbda vahşetin numüvvi hengâmında imparatorluğun zillete düçar olmasıyla papaların kesb-i kudret eylemesini...*" "...*papaların galebe-i kuvvet-i cebriyesi milel-i 'İseviyyeye ihtilâl virdiğini*..."¹¹⁷

Ortaçağ boyunca Hristiyan dünyası, iki büyük mezhebin etkisi altındaydı. Katolikler'in başında Papa; Ortodokslar'ın başında ise Patrik bulunuyordu. Papalar halkı kendi düşünceleri doğrultusunda yönetmeye çalışıyorlardı. Elleri aforoz yetkileri vardı. Aforoz edilen bir Hristiyan, toplumdan dışlanıyordu. Papa, enterdi ilan ettiğinde ise, Hristiyanlık'a ait bütün dini törenler durdurulurdu. Hristiyan din adamlarının etkisiyle Avrupa'da skolâstik düşünce doğmuş, kilise ise oldukça zenginleşmiş ve geniş yetkilerle donatılmıştı. "Hikmet-i Tarih"te bahsi geçen Haçlı Seferleri, Papalar'ın elinde bulundurduğu nüfuzu sayesinde yapılabilmıştır. Büyük bir din mücadelesi olan Haçlı Seferleri, Türkler'in Anadolu'ya girmesiyle başlamış ve iki yüz yıla yakın bir süre devam etmiştir. Türkler'in mücadeleleri sonucunda Haçlılar, büyük oranda başarıya ulaşmamıştır. Doğu'da büyük zararlara yol açan seferlerin, ekonomik, siyasi, dini ve teknik sonuçları olmuştur.

Ahmet Vefik Paşa'nın da belirttiği gibi, Haçlı Seferleri insanlık tarihinde, Doğu ve Batı dünyasında çok etkili sonuçları olan, Ortaçağ'ın önemli olaylarından biridir. Asya'nın büyük bölümü ile doğu Avrupa'da etkili olan Cengiz İmparatorluğu'nun (Moğollar) ortaya çıkması, Ahmet Vefik Paşa'ya göre de büyük olaylardan biridir.¹¹⁸ Bu devlet, 13. yüzyılda Moğolistan'da Cengiz Han tarafından kurulmuştur. Cengiz Han zamanında devletin sınırları doğuda Mançurya'dan Kırım ve Doğu Anadolu'ya, güneyde Tibet, Hindistan ve Basra Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Görüldüğü gibi Hikmet-i Tarih'te insanlığı derinden etkileyen büyük olayların neler olduğu, halen tarih kitaplarındaki şekliyle geçerliliğini korumaktadır.

¹¹⁷ Aynı eser, s. 12- 13

¹¹⁸ Aynı eser, s. 12

4. Dördüncü Asrın Olayları (Alman İmparatorluğu'nun Kurulması, Timur'un Güçlenmesi, Osmanlı Devleti'nin Gelişmesi ve Venedik - Cenevizlilerle İttifakı, İspanya'nın Gelişmesi, Avrupa'da Barut ve Ateşli Silahların Kullanılması, Avrupa Medeniyeti'nin Gelişmesi)

Ahmet Vefik Paşa eserinde, Ortaçağ'ın son döneminin önemli olaylarını şöyle sıralar: "...imparatorluğun Alamanyaya intikâlini ya'ni ikiyüz seneyi ve (fasl-ı râbi' inhitâtı) dahi hurûc-ı Timur Asya'yı ve lulaya virdikden sonra devlet-i 'Osmâniyye ve bir tarafda ceneviz ile venedik cumhûrları tevsî'-i dâire-i nufûz itmekte iken henüz ve ma'ârifin 'arabdan garba intişârıyla halkın nikâb-ı sehâb-ı huşûnetinden çıkmasını ve barut ve alât-ı nâriye gibi ihtirâ'ları ve Protestanlığın hudûsunu ve avrupada vahşetin indifâ'ıyla medeniyetin zuhûrını ya'ni kezâlik iki 'asrı hâvidir. Ba'zı tevârihde işbu dört faslın muhtevî bulunduğu müddete ezmine-i mütevassıta dinub bundan sonrası hâssa-i ezmine-i cedide ve muahhara 'add olunur...." ¹¹⁹ Ahmet Vefik Paşa'nın eserinde bahsettiği husus, 15. ve 16. yüzyılda güçlenen Alman İmparatorluğu'dur. Ortaçağ Avrupa'sının en güçlü devleti olan (Kutsal Roma-Germen) Almanya, Yeniçağ'da, birçok feodal devletten meydana gelen imparatorluktu. Eserde bahsedilen diğer önemli olay, Timur Devleti'nin güçlenmesidir. Moğol Devleti'nin yıkılmasından sonra 14.yüzyılın sonları ile 16. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettiren Timur İmparatorluğu'nun kurucusu olan Timur, Çağatay Hanlığı topraklarında hâkimiyet kurmuştur. Merkezi Semerkant olan bu devletin sınırları, Kuzey Hindistan, İran, Irak ve Anadolu'ya ulaşmıştır. Onun en büyük hedefi, Çin'e sefer yapmak ve bu topraklara hâkim olmaktı. Fakat buna ömrü yetmemiştir. Timur'dan sonra devlet, onun soyundan gelen hükümdarlar tarafından, yüzyıl daha devam etmiştir.

Ahmet Vefik Paşa eserinde, Osmanlı Devleti'nin Venedik ve Cenevizliler ittifakı, barut ve ateşli silahların icadı, Avrupa'da medeniyetin ortaya çıkması gibi olayları sıralamıştır. ¹²⁰ Venedik ve Cenevizliler, denizde oldukça güçlü iki devletti. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra, buna en çok tepki gösteren devlet, deniz ticareti ile uğraşan ve çıkarları zedelenen Venedik olmuştur. Fakat Fatih Sultan Mehmet, usta bir siyaset izleyerek, gelen bu tepkilere karşı, birtakım önlemler almıştır. (Venedikliler'e ticaret serbestliği tanımak, Ortodoks kili-

¹¹⁹ Aynı eser, s. 12- 13

¹²⁰ Aynı eser, s. 13

selerinin haklarını korumak gibi...) O, bu uygulamayla, Balkanlar'da yönetimi altındaki Ortodokslar'ı kendine içtenlikle bağlamış, Venedik ve Cenevizliler'in, Haçlı birliğine katılmasını engellemiştir. Barut ve ateşli silahların kullanılmaya başlanması da, insanlık tarihi için son derece önemli gelişmelerdendir. Tarihte ilk kez Çinliler'in kullandığı barut, Türkler'e geçmiş; daha sonra da Haçlı Seferleri ile Avrupalılar tarafından tanınmıştır.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, tarihte insanlığı etkileyen önemli olaylardan biri de Avrupa Medeniyeti'nin gelişmesidir.¹²¹ Coğrafi keşiflerle temelleri atılan bu dönemde, insanlar, dünyayı keşfetmelerinin etkisiyle, Ortaçağ bilgisizliğinden yavaş yavaş kurtulmuşlar, hür, tenkitçi ve dinden uzak bir kişilik kazanmışlar ve tabiata yönelmişlerdir. Daha sonraki zamanlarda, Rönesans dönemine zemin hazırlanmıştır.

C-Türk Göçleri

Ahmet Vefik Paşa, bu eserinde, Türkler'in anayurtlarından ayrılışları ve dünyanın çeşitli bölgelerine olan göçlerine de değinerek şunları anlatmıştır: "...*Sülâle-i şimâliyeden olan kavimler ibtidâ altân dağlarının mürtefi' yaylaklarından inüb bir takımı türk nâmıyla ma'rûf olarak...*"¹²² Ahmet Vefik Paşa, Türk göçleriyle ilgili şunları ifade etmiştir: "Kuzey sülalesinden olan kavimler, ilk olarak, Altan dağlarının yüksek yaylalarından inip, bir takımı, Türk namıyla tanınmış olarak, Asya'nın ortasını ve genellikle kuzeyini tutmuş ve bir takımı da Tatar namıyla, Asya'nın doğusunu tutmuştur. Bu kavimler, bir yandan Amerika'ya ve Japon adalarına, diğer taraftan Çin'e girmiştir. Tatarların bir kısmı, Çin'in batısını; oradan Hindistan'ın doğusunu ve Hint adalarını kaplayıp, sonra bazı yerlerden Kafkasiler'in baskısıyla çekilmiş ve bir bölümü de, Tufan ve Hıtay isimleriyle, Tibet vilayeti ile bazı güney dağlıkları ve Siyam'ı, aşağı büyük Fin adıyla, Ural dağlarından Avrupa'nın kuzey doğu taraflarını tutmuştur. Daha eskiden, İsveç ve Avrupa'nın batı yerlerini de aldıklarına dair işaretler bulunmuştur."

En eski ve köklü kavimlerden oluşan Türkler, mazileri boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış bir millettir. Diğer milletlerin aksine Türkler, asırlarca yeni iklimler, yeni yurtlar arayarak dağınık halde yaşamışlar ve tarihlerini de değişik bölge-

¹²¹ Aynı eser, s. 12

¹²² Aynı eser, s. 42- 43

lerde yaratmışlardır. Türkler'in anayurdu, doğuda Kingan dağları, güneyde Hindikuş ve karanlık dağları, batıda Hazar gölü, kuzeyde Sibiry ovaları ile çevrilidir. Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak, Altay Dağlarını ve etrafını, Türkler'in ilk ana yurdu olarak kabul etmiştir. Son 1600 yıl içinde, Türk devletlerinin Avrasya'da, Orta Asya'da, Hindistan'da, İran'da ve Anadolu'da büyük güçler halinde, ortaya çıkışları görülmektedir. Orta Asya'ya 8. yüzyıldan sonra, Anadolu'ya da 900 yıl önce, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra gelmişlerdir. Türkler'in ataları, M.Ö. 2000- 1000 yılları arasında, Ural dağları ile Sayan, Altay ve Tanrı dağları arasında yaşıyorlardı. Hazar Denizi'nin kuzeydoğusundan başlayıp, Aral ve Balkaş göllerini de içine alarak, Tanrı, Altay ve Sayan dağlarına dek uzanan bu coğrafya, Avrasya'nın orta bölgesi idi. Doğu'da Moğol, Tunguz ve Koreliler'in ataları bulunuyordu. Batıda ise, kuzey bölgelerinde, Fin ve Macarlar'ın ataları, güney bölgelerinde, Ari kavimler vardı. Avrasya'nın güneyinde, doğudan batıya doğru, Çinliler ile Hint-İran kavimlerinin ataları yaşıyordu. Moğol, Fin, Ugor, Hint-Avrupa ve Çin dilleriyle Türkçe'de görülen bazı ortaklıklar ve alışverişler, bu uzak geçmişteki komşuluğun izleridir. Türkler'in kolları olan Yakutlar ve Çuvaşlar, doğu Sibiry'ya doğru yönelmişler ve bu kavimlerin dilleri de, Türk lehçeleri içinde, en fazla değişime uğrayan lehçeler olmuştur.¹²³

D. Hicretten Sonraki Yeniçağ Dönemi

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Hicret'ten sonraki dönem olan Yeniçağ'ın önemli olayları dört bölüme ayrılır.¹²⁴ “Hikmet-i Tarih”te “Fasl-ı Râbi” olarak adlandırılan bölümde, Ahmet Vefik Paşa, Yeniçağ'ın önemli olaylarını da şöyle sıralamıştır: Ona göre birinci bölümde, matbaanın icadı, İstanbul'un fethi ve Amerika kıtasının keşfedilmesi yer alır. İkinci bölümde ise, doğuda Şii mezhebinin, batıda ise, Protestanlık'ın ortaya çıkışı, Osmanlı devleti ile İspanya'nın güçlenmesi (toplam 170 yılın olayları) yer almaktadır. Ahmet Vefik Paşa üçüncü bölümde, Tatarlar'ın Çin'e girmesini, Hindistan, Fransa ve Hollanda devletlerinin güçlenmesini, Rusya'nın güçlenip, Avrupa içlerine kadar yayılmasını (135 yılın olayları) önemli olaylar olarak sıralamıştır. Dördüncü ve son bölümün önemli olayları ise, Fransa halkı ve Napolyon Bonapart'ın savaşları, Ame-

¹²³ Ahmet Bican Ercilasun, “Türk Lehçeleri Grameri”, Ankara 2007, s. 33

¹²⁴ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 13

rika Birleşik Devletleri'nin kurulması, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin güçlenmesi ve Vak'ay-i Hayriye olayıdır. (40 yılın olayları)

1. Yeniçağda Birinci Bölümün Olayları: (Matbaanın İcadı, İstanbul'un Fethi, Amerika'nın Keşfi)

Ahmet Vefik Paşa, insanlık tarihinde çok önemli olan gelişmeleri sıralarken, bu gelişmelerin üzerinde kısaca durmak gerekir: Matbaanın icadı, uygarlık tarihi için çok önemli bir buluştur. Matbaaya benzer ilk aletin, Çinliler ve Uygur Türkler'i tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonra, Alman Jan Gutenberg, antimon-kurşun karışımından oluşan ve kolay aşınmayan matbaayı yaptı. (1450) Matbaanın geliştirilmesiyle, kitaplar çok sayıda basıldı ve satıldı. Okuma-yazma bilmek imtiyaz olmaktan çıkarak, toplumun bütün kesimlerine yayıldı. Bilim ve edebiyatın çabuk yayılması sağlandı. Avrupa'da fikir hayatı gelişti. Hümanizm, Rönesans ve Reform hareketleri meydana geldi. Bu gelişmeler Avrupa'nın sosyo-kültürel gelişmesini sağlamıştır.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre Ortaçağ'dan sonra Yeniçağ'ın birinci büyük olaylarından biri de, Türk ve dünya tarihi için önemli sonuçları olan İstanbul'un fethidir. Bu fetihle 1058 yıllık Bizans yıkıldı. Böylece dünyanın en büyük imparatorluklarından olan Doğu Roma İmparatorluğu, tamamen yok olmuştu. İstanbul'dan İtalya'ya kaçan sanat-kârlar ve bilim adamları, Rönesans ve Reform hareketlerini hızlandırmışlardı. Bu fetih ayrıca, Avrupalılar'ın yeni ticaret yolları aramaya sevk edip, coğrafi keşiflerin başlama-sına neden olmuştur.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre Yeniçağ'ın diğer önemli olaylarından biri de Amerika'nın keşfidir. Kristof Kolomb tarafından keşfedilen Amerika kıtasına, buranın bir kıta olduğunu ortaya çıkaran Ameriko Vespuçi'nin adı verilmiştir. Tarihte dönüm noktası olan bu gezileriyle Kristof Kolomb, yeni bir kıta keşfettiğini hiçbir zaman iddia etmemiş, Asya sularında kendi ülkesine yeni gelir kaynakları bulmak şerefiyle, büyük bir denizcilik başarısı kazandığına inanmıştır.

2. Yeniçağda İkinci Bölümün Olayları: (Doğuda Şii Mezhebinin ve Batıda Protestan Mezhebinin Ortaya Çıkması, Osmanlı Devleti ile İspanya'nın Gelişmesi)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre Yeniçağ'ın önemli olaylarından biri de, doğu ve batıda ortaya çıkan mezheplerdir. Bu dönemde doğuda Şiilik mezhebi yayılmaya başlamıştı. İslamiyet'te Sünnilik'ten sonraki en büyük mezhep Şiiliktir. Bu mezhep, İran, Irak, Azerbaycan, Yemen, Bahreyn, Katar, Türkmenistan ve Lübnan'da yaygındır. Hristiyanlığın en büyük üç ana mezhebinden biri olan Protestanlık ise, XVI. yy.da Martin Luther ve John Calvin'in öncülüğünde Katolik Kilisesi'ne ve Papa'nın otoritesine karşı girişilen Reform hareketi'nin sonucunda doğmuştur (1529) Mezhep mücadeleleri, 16. ve 17. yüzyıl boyunca Avrupa'da devam etti. Almanya ve İspanya'ya karşı, İsveç, Danimarka, Fransa ve Alman prensleri tarafından savaşlar başlatıldı. Otuz Yıl Savaşları denilen bu savaşlar (1618- 1648) tamamen mezhep çatışmasından dolayı başlamıştır. Almanya'da hemen hemen bağımsız yaşayan ama Kutsal Roma- Germen İmparatorluğu içinde bulunan pek çok kral ve prens, Protestanlık'ı kabul etmiştir.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, bu çağın önemli olaylarından biri de Osmanlı Devleti ile İspanya'nın güçlenmesidir.¹²⁵ Avrupa'da mezhep mücadeleleri ile siyasi birlik bir hayli bozulmuştu. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini kolaylaştırıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e hâkim olması da gücüne güç katıyordu. Aynı dönemlerde Avrupa'da, İspanya da gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştı. İspanyollar, Amerika'nın keşfi ile sömürgeler elde ederek çok zenginleştiler ve 16. yüzyılda güçlü bir devlet haline geldiler.

3. Yeniçağda Üçüncü Bölümün Olayları: (Tatarlar'ın Çin'e Girmesi, Hindistan, Fransa ve Hollanda Devletlerinin Güçlenmesi, Rusya'nın Avrupa'ya Yayılması)

Ahmet Vefik Paşa'nın, Yeniçağ'da önemli olaylar olarak nitelediği diğer olaylar ise, Tatarlar'ın Çin'e girmesi, Hindistan, Fransa, Hollanda ve Rusya'nın güçlenmesidir.¹²⁶

¹²⁵ Aynı eser, s. 13

¹²⁶ Aynı eser, s. 13- 14

Tatarlar, Türkistan'ın doğusundan, Cengiz İmparatorluğu zamanında Kırım ve Anadolu'ya yayılmış bir kavimdir. Moğollar'a bağlı yaşayan kavimlerden biri olan Tatarlar, Çin'e girerek, orada siyasi birlik kurulmasını sağlamışlardır. Yeniçağda Avrupa'da ise, büyük bir ekonomik ve sosyal değişim yaşanmıştır. Coğrafi keşiflerle zenginleşen Fransa, Hollanda gibi devletler, ticaret, bilim, teknik ve sanayi alanındaki gelişmelerle zenginleşip, güçlenmişlerdir. Bu durum beraberinde sömürgecilik faaliyetlerinin iyice hızlanmasına yol açmıştır. Batı Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken, Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkeler, kendi tarihsel gelişimlerini sürdürmektedir.

4. Yeniçağda Dördüncü Bölümün Olayları :(Fransa Halkı ve Napolyon Bonapart'ın Savaşları, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kurulması, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin Güçlenmesi, Vak'ay-i Hayriye)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Yeniçağ'ın önemli olaylarından biri de Napolyon Bonapart'ın yapmış olduğu ve Avrupa'nın siyasi yapısını etkileyen savaşlardır. Napolyon Savaşları, 1792-1815 yılları arasında Fransa ile Avrupa'daki güçlü devletlerin oluşturdukları değişik ittifaklar arasında meydana gelen savaşlardır. Bu mücadele, Fransız İhtilali'nin ardından, monarşiye karşı fikirlerin ve siyasal etkinliklerin Avrupa'nın bütününe yayılmasını engellemeye çalışan Fransa dışındaki devletlerin oluşturduğu koalisyon güçleriyle, Fransız Devrim Orduları arasında, Napolyon'un siyasi ve askeri liderliği altında sürmüş çatışmalardır.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması, Yeniçağ'ın diğer önemli olaylarından biridir.¹²⁷ Amerikan Devrimi, 1775–1783 yılları arasında Birleşik Krallık ile Kuzey Amerika'daki Onüç Koloni arasında geçen ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasıyla sonuçlanan bir mücadeledir. Aslında savaş tam bir bağımsızlık mücadelesi olarak başlamamıştır. Savaş İngiltere'nin yedi yıl savaşları sonuncu harcadığı paraları tekrar kazanabilmek için, Amerika'da bulunan kolonilere ağır vergiler yüklemesiyle başlar. Çatışma önce İngiltere'nin sömürge sorunlarından kaynaklanan bir iç savaş olarak başladıysa da, 1778'de Fransa'nın, 1779'da İspanya'nın 1780'de Hollanda'nın Amerika'nın yanında yer almasıyla uluslararası bir savaşa dönüştü. Amerikan ordusu başkomutanı George Washington'un 1783'te New York'u teslim almasıyla bu mücadele sona ermiştir.

¹²⁷ Aynı eser, s. 14

Ahmet Vefik Paşa'ya göre Yeniçağ'ın önemli olaylarından biri de, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin güçlenmesidir.¹²⁸ Yeniçağ başlarında İngiltere, Fransa ile yaptığı yüzyıl savaşlarından yenilerek çıkmış ve Avrupa'daki üstünlüğünü kaybetmişti. Bundan sonra, İngiltere'de otuz yıl süren iç savaşlar başlamıştı. 16. yüzyılda VIII. Henry, büyük topraklarla donatılmış bir savaş gemisi filosu kurdu ve bir donanma yönetimi oluşturdu. I. Elizabeth döneminde deniz kuvvetleri İngiltere'nin ana savunma gücü durumuna geldi ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun geniş bir alana yayılmasını sağladı. Bu yüzyılda İngiltere, özellikle I. Elizabeth zamanında, denizlerde oldukça güçlü bir donanmaya sahipti. Deniz aşırı ülkelere yapılan seferler neticesinde, İngiliz ticareti, bir hayli gelişmiştir. Bu durum İngiltere'nin İspanya ile savaşmasına neden olmuştur. Deniz savaşlarında İspanyollar'ı yenen İngilizler, kısa zamanda büyük bir sömürge imparatorluğu kurdular. İngiliz donanması, kuruluşundan itibaren, dünyanın en güçlü donanması haline gelmiştir.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Yeniçağ'ın önemli olaylarından biri de Vak'ay-i Hayriye olayıdır. Uzun yıllardan Osmanlı Devleti'nin sırtında bir yük haline gelen Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da II. Mahmut tarafından kaldırılması, tarihe Vak'ay-i Hayriye olarak geçmiştir. 6000'den fazla yeniçerinin öldürüldüğü bu olayda 20.000 civarında isyancı da tutuklandı.

IV- Tarih İlminin Kaynakları ve Faydalandığı İlim Dalları

İnsanı ilgilendiren her şey, tarihin konusunu teşkil eder. Tarih, insanların faaliyetleri neticesinde meydana gelen olaylarla ilgilenir; insanların düşüncesinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları ve toplumsal yapıyı konu edinir. Bir kısım tarihçiler, tarihin konusunun, büyük işler başarmış dahiler olduğunu söylerken, bir kısım tarihçiler de, tarihin konusunun, teşkilatlanmış toplumlar olduğunu ifade ederler. Tabii ki tarihçi, olayları değerlendirirken, fertlerin olduğu kadar toplumların da psikolojisini göz önünde bulundurmalıdır. Bunun yanında, her tarihi olaydaki özel ve genel unsurlar, tarihçi tarafından iyi tespit edilmelidir.

Tarihin materyali ve hedefi insandır. Tarih, sözlü ve yazılı olmak üzere pek çok kaynaktan faydalanır. Tarihin sözlü kaynakları, şiirler, efsaneler, hikâyeler, destanlar,

¹²⁸ Aynı eser, s. 14- 15

fıkralar, atasözleri, menkıbeler olarak sayılabilir. Tarihin yazılı kaynakları ise, arşiv ve kütüphanedeki malzemeler, şecereler, takvimler, biyografiler, hatıralar, seyahatnameler sayılabilir. Bunun yanında, müzelerde bulunan tarihi eserler de tarihin kaynakları arasındadır.¹²⁹

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, eski tarih kitaplarında, dört türlü kaynak esastır: Birincisi; semavi kitaplardan alınan bilgilerin naklidir. İkincisi; ilk çağlarda Yunan tarihçilerinin eserlerinde belirtilen rivayet mahiyetindeki eserler; üçüncüsü; orta çağlarda, doğu ülkelerindeki yazarların halk ağzından derleyip kitap haline getirdikleri destan, efsane alıntılar, düzensiz hikâye ve şahnameler; dördüncüsü; özellikle Mezopotamya, Cezire, Şam, Mısır, İran ve Yunan'da bolca bulunan, kazı, keşif ve araştırmalar ile ortaya çıkarılan antika, kitaplar, levhalar, mermer tasvirleri, heykeller, bina kalıntıları, paralar v.b.materyallerdir. Ona göre, bazı bölümlerde, bu dört çeşit devrin, birbirleriyle kıyaslanması amaçlanmış, fakat mevcut bilgilerde, bazı yetersizliklerden dolayı, birçok zorluklar meydana gelmiştir. Bu işin ehilleri, akıl gücüyle, olabilecek sebep ve sonuçların anlamlandırılmasına ve yerine göre kullanılmasına özen göstermişlerdir. Ahmet Vefik Paşa'ya göre, ayrıntılar konusunda başvurulacak yerlerin, doğru şekilde araştırılması yapılmalıdır.¹³⁰

Tarihin faydalandığı pek çok ilim dalı vardır. Bunlar; coğrafya, felsefe, sosyoloji, iktisat, antropoloji, sanat tarihi, paleografya, diplomatik, epigrafî, nümizmatik, kronoloji, olarak sayılabilir. "Hikmet-i Tarih"te, dünyanın oluşumu ve gelişimi, insan ırklarının yapısı ve yeryüzüne dağılışı, diller, tarihte çağ meseleleri, dinler ve inanışlar, denizlerin, karaların ve ilk canlıların oluşumu, tufan hadisesi, toplumsal yaşayış gibi konularda, jeoloji, arkeoloji, fiziki antropoloji, din, etnoğrafya, nümizmatik, felsefe gibi çeşitli bilim dallarından da faydalanılmıştır.¹³¹ Ahmet Vefik Paşa, eserinde bu bilim dallarından faydalansa da, bazı bölümlerde, örneğin, dünyanın oluşumu, Hz. Nuh'un soy cetvelinin çıkarılması gibi güvenilirliği şüpheli olan birtakım konularda, İsrailiyyat kıssalarından faydalanmıştır. Bu durum bir çelişki yaratmaktadır.

¹²⁹ Tarihin kaynakları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Tarih Araştırmalarında Usul", İstanbul 1991, s. 18- 28

¹³⁰ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s.14 – 15

¹³¹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e. s. 10

V- Tarih İlminin Faydaları

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, tarih bilimini, dünyada meydana gelen olayların, zamanın bilgi ve tecrübesiyle bilinmesi olarak tanımlamıştır. Ancak tarih bilimi ile ilgilenenlerin, önemli bir eğitim almaları gerektiğini de ifade eden Ahmet Vefik Paşa’ya göre, tarih bilimine sadece olayları hikâyeye etmek ya da nakletmek anlayışı ile yaklaşılmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Ona göre tarih ilmi, olayların nedenlerini araştırmadan, onları destansı bir şekilde sıralamak değildir; olayların derinliğine inerek, neden-sonuç ilişkilerini araştırmak ve şuurlu bir şekilde tarihi yorumlamaktır. Bu da tarihin gerçek bir disiplin düzeyine gelmesi demektir. Dünyada tarihin disiplin haline gelmesi, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Onun anlayışına göre, tarihte yaşanan kıssa ve olaylar, insanoğluna birer ibret olmakta ve geleceğe geniş bir pencereden realist olarak bakmasını sağlayacaktır. Tarih ilmi mutlaka öğrenilmelidir. Çünkü her öznel olaydan doğan ortak nesnel noktalar birleştirilirse, toplumlar üzerinde meydana getirdiği değişimleri incelemek ve yorumlamak mümkün olacaktır. Tarihin anlamı ve amacı tarih felsefesidir. Tarih felsefesi, geçmişte yaşanmış olayların, neden-sonuç anlayışı içinde ortaya çıkarılmasıdır. Ahmet Vefik Paşa, bu eserinde, tarih felsefesini, insanlığın ilerlemesi ve olgunlaşması üzerine düşünmek, bunu yaparken de tarihi olaylar arasında, sebep- sonuç ilişkisi kurmak olarak tanımlamıştır.¹³²

Tarihten ders alma veya faydalanma, tarih felsefesi sayesinde. Ona göre geçmişte yaşamış olan pek çok büyük ve güçlü medeniyetlerin, belli bir zaman sonra yok olmalarının sebep ve sonuçlarının iyi düşünülmesi gerekir. Çünkü gelecekte insanoğlunun aynı hatalara düşmemesi, tarih felsefesi ile mümkün olur. Ancak, tarihi bilgi olmadan da tarih felsefesi yapılamaz.

Tarih, insanlığın gelişme sürecidir. Bu süreci doğru değerlendirmek için tarih bilimine ve felsefesine ihtiyaç vardır. Her tarihsel dönem, kendi yapısal özellikleri ile değerlendirilmelidir. Yeterince tarih bilgisine sahip olmayan bir takım tarihçiler, tarihi olayları kendilerine göre izah ederler ya da yaşanmış benzer olaylara göre değerlendirebilirler. Bu anlamda düşünülürse, tarihin bir metodu ve sınırı olmalıdır. Tarih felsefesi

¹³² Ahmet Vefik Paşa a.g.e. s. 2- 3

yapmak için, tarih metodolojisinden de faydalanmak gerekir. Ancak bu şekilde tarihi olayların anlaşılması ve doğru değerlendirilmesi mümkün olur.¹³³

Ona göre tarih, insanların geçmişte yaşamış olay ve olgular arasındaki nedensellik ilişkilerine bakarak, deneme, keşif ve tahmin gücü kazanmamızı sağlar. O, bu çalışmalar yapılırken, tarihi kaynakların, araştırma tekniklerini bilerek, doğru tenkit edilmesinin, yani metodoloji bilmenin çok önemli olduğunu vurgulamıştır.¹³⁴ Ahmet Vefik Paşa'ya göre tarih, zihin gücünü kuvvetlendirir. Akıl, işledikçe ışıdayan taşlar gibi, gerçekleri ve tarihi olaylardaki incelikleri ve mukayese yeteneğinin gelişmesini sağlar.¹³⁵

Ahmet Vefik Paşa'nın tarihçiliğinde, faydacı bir anlayış vardır. Tarih sayesinde insanoğlu, geçmiş olaylardan ders alır; bilgi, tecrübe ve analiz yeteneğini artırır ve gelecekte kendine doğru bir yön belirler. Ona göre tarih, insan aklının karanlıktan aydınlığa doğru olgunlaşarak ilerlemesini sağlar. Böylece aydınlanma ile gelişen ve berraklaşan düşünceler, insanlığı ilerletir; insanlığın, daha mutlu, daha tecrübeli ve erdemli olmasını sağlar. Daha sonra bu bilgi, değer ve tecrübeler, kuşaktan kuşağa aktarılarak; toplumda milli bilinci ve kültürün gelişmesini sağlar. Bu anlamda Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçülük akımının yılmaz savunucusu olması, daha iyi anlaşılmaktadır.

¹³³ Aynı eser, s. 26- 27

¹³⁴ Aynı eser, s. 3

¹³⁵ Aynı eser, s. 28- 29

İKİNCİ BÖLÜM

“FITRAT VE TUFAN” (Fasl-ı Sâni)

I- Yeryüzünün Oluşumu

Yeryüzünde yaşayan insanoğlu, sonsuz gibi görünen uzayı, yıldızları, dünyayı kısaca evreni bir tutku halinde hep merak etmiş ve incelemiştir. İnsan, bugün evreni, eskisinden daha çok merak etmektedir. İnsanoğlu, eskiden uzay hakkında pek bir şey bilmiyordu. Bilinen uygarlık tarihi, Hz. İsa’dan önce 3–5 bin yıl kadardır. Tarihten önce yaşamış kavimlerin, yüksek medeniyetler kurmuş olabileceklerine dair bazı kalıntılara rastlanmıştır. Bunların yanı sıra, dinlerde, mitolojilerde ve şiirlerde de, evrenin oluşumuna, yıldızların, dünyanın ve insanların yaratılışına ilişkin pek çok şey vardır. Türkçe “yaratan”, Arapça “Halıg”, İngilizce “Creator” kelimeleri; geçmişte, bugünde ve gelecekte varolan, varlığı hiç değişmeden duran “yaratan güç” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu konuyla ilgilenen bilim dalı, ontolojidir. Ontoloji, varlık bilimidir. Yaratılışla ilgili tasvir ve izahlara, en ilkel toplumlardan, en gelişmiş toplumlara kadar, hemen hemen her millette rastlamak mümkündür. Yaratılış konusunun mitolojilerde, Yunan felsefesinde, İslamiyet’ten önceki ilahi dinlerde, İslamiyet’te ve pozitif bilimlerde yapılmış çeşitli izahları vardır.¹³⁶

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, “Fıtrat ve Tufan” adını verdiği kitabının ikinci bölümünde, (Fasl-ı Sâni) dünyanın yaratılışını anlatmıştır. Bu bölümde kutsal kitaplardan elde ettiği bilgilerle, jeoloji, arkeoloji ve fiziki antropoloji gibi bilimlerden elde ettiği bilgileri bir arada vermiştir.¹³⁷ Ona göre, kutsal kitaplardaki kayıtlara ve bilim adamlarının araştırmalarının sonucuna göre, dünya altı günde yani altı devrede yaratılmıştır. Dünyamız, şimdiki haline yavaş yavaş gelmiş ve bu durum, (velakad hâlaknes'semâvati velarzı vemâ beynehumâ f'i sitte-i eyyâm) ayetiyle, büyük din bilginlerinin (ey fi sitte-i evkât) işareti ve (sitte-i etvâr) yorumuyla bilinmektedir.

¹³⁶ Ali Çitli, “Yaratılış ve İnsan”, İstanbul 2006, s. 37

¹³⁷ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 15–16

Dünya'nın yaratılışını Tevrat'ta anlatıldığı gibi açıklayan Ahmet Vefik Paşa, aynı paragrafta, tabii ilimlerin bilgilerine dayanarak, dünyanın başlangıçta ateşten oluşmuş bir küre iken soğuması, kıyıların, suların, maden ve toprağın oluşması, karaların ve denizlerin birbirinden ayrılması, ilk medeniyetlerin kurulması gibi konularda bazı bilgiler vermiştir.¹³⁸ O, bu konuyu, şöyle izah etmektedir:“Tevrat'ta belirtildiğine göre, eşya “ol” emriyle yaratılınca, yeryüzünde karanlık her tarafı sarmıştı. Yüce Allah'ın yarattığı bu zamanın, başlangıcı ile bitişi bir gün oldu. Göğü yarattı. Yerdeki su ile havadaki su ayrıldı. İkinci gün oldu. Kuruyu yaştan ayırıp denizi ve karayı yarattı. İlk otları ve ağaçları, çoğalmaya uygun tohumlarıyla beraber yarattı. Üçüncü gün oldu. Gün ve haftaları, ay ve mevsimleri ve seneleri gösteren ışık saçan cisimleri (ay, yıldız ve gezegenler) yarattı. Dördüncü gün oldu. Suda olan hayvanları ve sonra kuş çeşitlerini yarattı. Beşinci gün oldu. Yeryüzünde olan yırtıcı ve dört ayaklı hayvanları çeşitlerini yarattı. Sonra insanı bütün canlılara emretmek için erkek ve kadın şeklinde yarattı. Altıncı gün oldu.”

Hikmet-i Tarih'te Ahmet Vefik Paşa, dünyanın yaşının her milletin kayıtlarında farklı olduğundan söz eder. Daha doğrusu her millet, kendilerinin başka milletlerden daha önce geldiklerini ispat kaygısına düşmüşlerdir. Bu sebeple, dünyanın yaşı ve yeryüzünün oluşumu ile ilgili Tevrat ve İsrailiyyat kaynaklarının güvenilir olmadığını ifade eden Ahmet Vefik Paşa, bu konunun izahı için zaman zaman kutsal kitaplara, zaman zaman da pozitif bilimin verilerine başvurmuştur. Bu özelliği ile eser, bir geçiş özelliği gösterir. Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, yeryüzünün, dağların ve denizlerin yaratılışı ile ilgili bilgiler verirken, tabii ilimlerin verilerinden faydalanırken, bu konuya şöyle devam etmektedir: “*Tabii ilimlerden, yerkürenin tabakalarının bulunmasına dair elde edilen bilgilere göre, dünya, başlangıçta alevli bir cisim şeklinde idi. Soğumaya başladığında, yüzeyi ateş denizi iken, etrafı ise, karanlık dumanlar çevrilmişti. Gökyüzü ve bulutlar, geniş çayırlar ve otlaklar, daha sonra da parçalanmamış şekilde sert kayalar oluşmuş ve bir çeşit kabuk meydana gelmişti. Daha sonra, dumanlar soğuyarak ve damlalar halinde yeryüzüne inerek, su oluşmuştur. Bu su, yeryüzünü kaplayarak, denizler oluşmuş, gökyüzünde bulutlar meydana gelmiştir. Üçüncü aşamada, suyun altında tabaka tabaka maden ve filizleri olan toprak meydana gelmiştir. Ve yavaş yavaş toprak, suyun altından kayarak ortaya çıkmış, karalar ve denizler ayrılmıştır...*”¹³⁹ Burada anlatılanlar, bilimsel verilere paralel olarak anlatılmıştır. Yerkabuğunun malzemesi olan

¹³⁸ Aynı eser, s. 16- 17

¹³⁹ Aynı eser, s. 17

kayaçlar, Yer kabuğu altındaki mantonun, yer kabuğunun çatlak ve kırık kısımlarının, tikanarak soğumasıyla, fosillerin üst üste birikmesiyle ya da çakıl, kum, kil gibi malzemelerin, yeryüzünün çukur yerlerine birikmesiyle oluşur. Hayvan, bitki gibi canlı kalıntılarının, üst üste birikip katılaşması ile tebeşir oluşur.”Hikmet-i Tarih”te tebeşir, kireç, kum ve kayatuzunun oluşumundan da bahsedilmiştir.

Yapılan kazılarda bulunan hayvan iskeletlerinin, mevcut olanlardan çok farklı olmasının, dünyanın çok fazla değişiklikler geçirdiğine delil olduğunu söyleyen Ahmet Vefik Paşa, dağların, denizlerin, karaların nasıl oluştuğunu açıklamakla birlikte, açıklığa kavuşmayan pek çok şey olduğunu vurgulamış, aydınlatılacak çok sırrın varlığından söz etmiştir. O, şöyle devam eder: “...Hala tam olarak açıklanamayan bazı hususların kanıtlarına bakılırsa, altıncı devirden sonra, karayı sular basmış, dağlar ve ovalar birleşerek, bir ihtimal, sonradan denizin derinliklerinden Amerika kıtası açığa çıkmıştır. Denizin derinliklerinin boşalan yerlerine, suların birbirine karışarak akmasıyla, eskiden deniz olan Rusya ovaları ortaya çıkmıştır. Birleşik olan denizler, ayrı kalmış ve yüce bir duvar gibi dağ silsileleri meydana çıkmıştır. Daha sonra da bu dağlar yarılıp, arasından ırmaklar akmaya başlamıştır. Göller kuruyup boğazlar meydana çıktığı zaman, açık alanlar ve geniş çöller ortasında tuz, kum ve bataklık yatakları, bir kanıt olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, insanoğlunun fedakârca çalışmaları sonucunda, henüz yirmi üç bin kadem yüksekliğine, yani en yüksek dağların ancak zirvesi hizasına ve en son yedi-sekiz yüz kadem derinliğine, yani yer yuvarlağının yarıçapı olan üç bin beş yüz milden yalnız yarım mile varılmıştır. Bununla beraber, daha keşfedilmemiş nice bilinmeyenler vardır. Yapılan araştırmalar sonucunda, yer kürenin kabuğu delinip derin tabakalara inildikçe, her elli arşında bir derece daha sıcaklık arttığından dolayı, otuz beş bin arşın derinliğinde, yer kabuğunun içerisi, tamamen erimiş sıvı halinde yanan bir maden denizidir. Depremlerle birlikte, bu ateş denizi (magma) dalgalanarak etrafına çarpılmaktadır. Altı yüz kadar yanardağdan, arasına lavlar püskürüp, dışarı çıkmaktadır. Kürenin ilk yaratılışında, kabuğu daha ince olup, üçüncü takım tabakalar ve üst tarafları, henüz yoğuşmamıştır. Bu esnada, kabuk üzerinde, birçok bitkiler ve çalılıklar oluşmuştur. Zamanımızda az hissedilen med cezirlerin, sudan başka, yeryüzünün, ince kabuğu demek olan karaya da etkisi olmuştur. Okyanusların ortalarında, deniz hizasından aşağıda, yosunlar oluşmuş, tatlı sularda ortaya çıkan bazı nesnelere birikintisi üzerinde, yine denizden gelen nesnelere birikintisi ve onun üzerinde de, tatlı su unsur-

larının toplandığı görülmektedir. Bu zamanlarda, yeryüzünde değişiklikler ve yenileşmeler devam etmiştir. Irmakların denizlere taşıdıkları topraktan, birçok yerler düzlenip ovalar oluşmuştur. Bazı büyük ırmakların, her gün sürüklediği toprak ve kum, üç- dört yüz kadem yüksekliğinde, birer dağ boyutlarına ulaşmıştır. Bu şekilde oluşan Nil nehri, Mısır topraklarını kaplamıştır. Toprak üzerinde, beş yüz yılda, pek çok yer meydana geldiği için, diğer kapladığı bütün yerlere, yirmi üç senede bir arşın parmağı balçık bırakmıştır. Mısır'ın eski yerlerinin zamanı, onunla hesaplanmıştır. ”¹⁴⁰

Yeryüzünün ilk oluşumunun ve üzerinde kurulan uygarlıkların özelliklerinin tespitinde bilim adamları, en eski medeniyet merkezleri olan Mezopotamya, Mısır, İran gibi Akdeniz havzasında kurulan medeniyetlerin ortaya çıkarılan kalıntılarından yararlanmışlardır. “Hikmet-i Tarih”te yeryüzünün oluşumu ile ilgili anlatılanlar, fen bilimlerinin verilerine dayanır.¹⁴¹ Eserde anlatılanları, günümüzün bilgileri ile kıyaslırsak, fark olmadığı görülür. Yani, Ahmet Vefik Paşa'nın, yerkürenin oluşumuna dair eserinde verdiği bilgiler, bugün coğrafya kitaplarında okuduğumuz bilgilerin aynısıdır.¹⁴² Buradan anlaşılıyor ki; bu eserde yararlanılan kaynaklar, pozitif bilimlerin verilerine dayanır.¹⁴³

Ahmet Vefik Paşa, yeryüzündeki sürekli değişimlerden söz etmiştir. O, bu konuda şunları söylemektedir:“Yeryüzünün bilinen zamanları tamamen değişmiş ve bazı memleketlerde, yanardağlar ve depremler meydana gelmesiyle değişimler artmıştır. Hz.

¹⁴⁰ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 18- 21

¹⁴¹ Bu ilimlerden olan Paleocoğrafya; (jeolojik zamanların coğrafya ilmi)dünya tarihi boyunca her bir jeoloji devrinde oluşmuş kıtalar, okyanuslar, dağ sistemleri ve jeosenklinaller gibi coğrafi ünitelerin dağılımlarını inceleyen bir bilim dalıdır. Eserde anlatılanlara göre de, yeryüzü pek çok kez değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler, yerin tabakalarına inildikçe veya bulunan kalıntılardan anlaşılacaktır. Yer'in tarihi geçmişi ve gelişimini aydınlatan bir diğer bilim alanı da paleontoloji'dir. Bu dalın ana uğraşı konusu, fosil kalıntılardır.

¹⁴² Dünyanın hızla soğuması, büzülmesi ve kırılması sonucu 40 milyon yıl önce sıradağlar, yüzeye itilmiştir. (Âdem Tatlı, “Evrin ve Yaratılış”,Konya 1992, s. 154- 155) Dünya'mız, son 570 milyon yıldan beri, üç büyük dağoluşumu (orojenez) yaşamıştır. Bunların hepsi de, yukarda anlatılan aşınma ve biriktirme sonucu, iç güçlerin hareketiyle ortaya çıkmıştır. Oluşum sürecinin devamında, yeryüzünde, akarsular tarafından derin olarak yarılmayan ve eğimi oldukça az olan düzlükler(ova)meydana gelmiştir. Dış güçler tarafından, yüzey aşındırılarak, akarsuların derin vadiler kazdığı düzlükler de (plato) meydana gelmiştir. Yine kayaların çözünmesi, hayvan ve bitki kalıntılarının oluşumu, yer şekillerinin etkisi ile topraklar oluşmuştur. (Ali Çitli, a.g.e. s. 94)

¹⁴³ Dünyanın yaklaşık 4,5 milyar yıl önce etrafı kalın bir hava, su buharı ve uçucu maddelerle sarılmıştı. Yerin merkezine doğru, her kilometrede sıcaklığın 50 derece artmaktadır. Dünya'nın sahip olduğu, başlıca üç doğal küre; taşküre, yaklaşık %71'lik payı sularla kaplı bulunan suküre, 800- 900 km.hatta daha çok seyrelmiş olan, 8000 km. yüksekliğe kadar devam eden, havaküredir. (Adem Tatlı, a.g.e. s. 152-153)

Âdem evladının çoğalıp, yaşanılacak alanlara muhtaç olduğu zaman, icad etme, düzeltme ve değiştirme yeteneği ile bazı deniz, bataklık ve girilmez ormanlar, verimli ve bakımlı yeşil gezinti yerlerine dönmüştür. Örneğin, Filistin’de büyük yerleşim yerleri batmış, yerine Lut gölü çıkmış; İsviçre’de birçok yüksek dağlar yok olmuş, pek çok kasaba ve kara parçası kaybolmuştur. Diğer tarafta Akdeniz ve Baltık’ta çok yerler karadan ayrılmıştır. Malta ve Sicilya gibi adalar oluşurken, Ren nehri yatağını değiştirmiş, Nil ağzında yeniden bir arazi ortaya çıkmıştır. Dimyat ve Reşid içeride kalmış ve Hollanda ovaları denizin altından, tekrar ortaya çıkmıştır. Deniz canlılarının yuvalandığı yerlerde, sonradan setler yapılarak ekin ekilip biçildiği bilinmektedir. Ormanların kesilmesi sonucu, nemin azalması ve sıcaklığın artması ile birçok yerlerde çöl sıcaklığı oluşmuştur. Hayvanların daha ılıman ve sıcak yerlere çekildiği, Arabistan, İran ve Almanya memleketlerinin, şimdiki durumlarından ve bundan iki bin sene önce, İtalya evlerinde içeceklerin küpler içine dökülüp mayalanmasından anlaşılmıştır. İşte dünyadaki sürekli değişimler incelenip, birçok millet ve kavimlerin yok olmasının sebepleri araştırılmalıdır. Büyük şehirlerin kurt ve kaplanlara sığınacak yer olması düşüncesine ve garip dünyanın daha bin ikibin seneye kadar ne şekillere gireceğine anlam verilmeli ve kafa yormalıdır.”¹⁴⁴

Ahmet Vefik Paşa, eserinde Nuh Tufanı sonrası yeryüzünde pek çok değişimlerin olduğunu, eski karaların bazılarının yok olup, yenilerinin ortaya çıktığını belirtirken, yeryüzünün ve canlıların yaratılışında, her zaman bilimin ışığında hareket etmek gerektiğini, hikâye ve efsanelerin, sağlam kaynaklar olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁵ Cin, yılan, kurt, rüya ve buna benzer destanlara ehemmiyet verilmesinin hata olduğunu belirten Ahmet Vefik Paşa, “Fezleke-i Tarih-i Osmanî” adlı eserinde, Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna ilişkin rüya efsanesine de yer vermemiştir. Klasik Osmanlı tarihçiliğinde, rüya efsanesinin hemen hemen her eserde kullanıldığı göz önünde bulundurulursa, Ahmet Vefik Paşa’nın bu yönüyle çağının ilerisinde bir tarih görüşüne sahip olduğu söylenebilir.

İnsanoğlu, tarihten bu yana, yaratılışla ilgili pek çok düşünceler üretmiştir. Sel-ler, depremler, tufanlar, volkanik patlamalar, uzun süreli kuraklık ve kıtlıklar gibi insanları olumsuz yönde etkileyen değişimler, sonraki nesillerin hafızalarında, efsanelere

¹⁴⁴ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 25- 26

¹⁴⁵ Aynı eser, s. 27

dönüşmekte, kavimlerin, milletlerin gelenek ve görenekleri çeşitli törenleri ve bayramlarının kaynağını oluşturmaktadır.¹⁴⁶ Daha sonra bu inanç ve efsaneler yerine, tabiatı gözleme ve deney yapma, dayanak noktası olmuştur.

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, yeryüzünün yaratılışını izah ederken, kaynak olarak semavi dinlerin kitaplarından olan Tevrat’tan çeşitli alıntılara yer vermiştir.¹⁴⁷ Yahudi dininin kutsal kitabı olan Tevrat, Yaratılış olayından ayrıntılı olarak bahseder. Tevrat’ta kâinattaki her şeyin, Allah tarafından, altı günde yaratıldığı ve yedinci günde, Tanrı’nın istirahat ettiği yer alır. Yahudi inancına göre, kâinatın yaratılışı, göklerden gelen bir ışıkla başlamıştır. Yeryüzü, insan için hazırlanmış ve insanın yaratılışı ile son bulmuştur. Birinci günde yaratılanlar sıralanırken, “*Tanrı ilkin göğü ve yeri yarattı*”denilmiştir. Sonra, suların ilk yaratılış günlerine alınması ile sabah ve akşam kavramlarının teşekkül etmediği anlaşılmaktadır. Tevrat’ın “Jerusalem” nüshasında yer alan, “*Ey oğul! Yer, gök ve arasındakilere bak ve itiraf et ki, Allah onu, var olmayandan, yoktan yaratmıştır...*” ibaresi, Yahudiliğin, yoktan yaratılış anlayışını sergilemektedir.¹⁴⁸ Yahudi inancına sahip olanlar şöyle anlatır: “*Efendimiz Müsa (as)’nın dinine inananlar, Allah’ın, âlemdaki her şeyi, mutlak yokluktan yarattığına inanırlar. Yalnızca Allah vardı, O’ndan başka feleğin dâhilinde ne bir melek ne de bir felek vardı. Allah iradesi ve dilemesiyle bütün mevcudatı, yokluktan yarattı.*”¹⁴⁹

Tevrat’ta yaratılış sırası, yaratılan âlemler ve bunların ayrıntılarıyla ilgili birçok rivâyetler vardır. Yaratılış, Tevrat’ın “Tekvin” bölümünde anlatılır. Buna göre Allah’ın birinci gün, ışığı ve karanlığı, ikinci gün gökkubbeyi, üçüncü gün de yeri ve bitkileri

¹⁴⁶ Yaratılışla ilgili dünyanın en eski efsaneleri, eski Mısır ve Mezopotamya bölgelerinde aranmalıdır. . Bu efsanelerin, günümüz modern medeniyetlerindeki gelenek, töre ve törenlerin oluşumundaki etkileri, Yunan ve Bizans efsanelerinin, Hint ve eski İran efsanelerinin etkilerinden az değildir. Milattan önce, bazı Mısır mitolojilerinde, yaratılışla ilgili şöyle açıklamalar yer alır: “Başlangıçta su ve bataklık bulunmaktaydı. Zamanla, sular alçalarak, bataklık bir ada meydana çıktı.”Dünya’nın var oluşu bu efsanede, suların çekilmesine bağlanmıştır.(Tefvik Yücedoğru, “Geçmişten Günümüze İlim ve Din açısından Yaratılış”, s. 1- 2)Sümerlerin efsanelerinde de; erkek ve dişi iki tanrı vardır. Tatlı ve tuzlu suların varlığında kabul edilen bu efsanede, dünyanın bu tatlı ve tuzlu sulardan oluştuğuna inanılmaktadır. Yunan düşünce tarihinin en eski efsanesi Hesiodos’a göre, (M.Ö. 700) önce uçurum gibi açılan boşluk demek olan *Khaos* meydana gelir. Ondan sonra dişi bir varlık olan Toprak ile erkek bir varlık olan Yaratıcı Tanrı Eros; bundan sonra kısmen kendinden doğurma topraktan temel varlıklar olan gök, dağlar ve deniz, geceden ölüm meydana gelir.(Kranz Walther, “Antik Felsefe”, (çev. Suat Y. Baydur)s. 940) Türk efsanelerinde ise, başlangıçta uçsuz bucaksız okyanus vardır. Tanrı “Bay-Ülgen”, büyük tanrının kutsal yardımı ile yaratılışı altı günde tamamlar. Yahudiliğin etkisi olsa gerek ki, tanrı yedinci günde dinlenir. “Dünya yaratılışı, altı günde olmuştu, Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştur” (Bahattin Ögel, a.g.e. s. 432)

¹⁴⁷ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 16

¹⁴⁸ Tefvik Yücedoğru, a.g.e. s. 7- 8

¹⁴⁹ Aynı eser, s. 9

yarattığı anlatılır. Yeryüzü yaratılmadan önce, bu günkü zaman anlayışıyla, göklerin ve yerin yaratıldığını düşünmek doğru değildir. Yaratılışla ilgili ayetlerde geçen , “altı gün”den kastedilen, devirler olmalıdır.¹⁵⁰ Kur’an-ı Kerim’de ilgili ayetlere bakılacak olursa;“*De ki; siz yeri iki günde (devrede) yaratanı mı tanımıyor ve O’na eşler koşuyorsunuz? İşte Alemler’in Rabbi O’dur.*” “*Rabbiniz katında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.*”¹⁵¹

Hıristiyanlık, Yaratılış olayını, Tevrat’ta olduğu şekliyle benimser. Eski Ahid’in “Tekvin” bölümünde geçen yaratılış hikâyesi, Hıristiyanlık için de geçerlidir. Tanrı, kendi iradesine göre evreni, insanı ve diğer varlık türlerini belli bir sıraya göre yaratmıştır. Bu yaratılış dizisi ve inanç sistemi, kutsal kitabın “Yeni Ahid” (İncil) bölümünde yer almadığı için, “Eski Ahid” (Tevrat)’in “Tekvin” bölümünde anlatılanlar olduğu gibi benimsenir. İncil, daha önce indirilen Tevrat’a karşı olmadığından, yaratılış olayını bir bütün olarak almıştır. Bu bakımdan, Yahudilik’in yaratılış anlayışı ile Hıristiyanlık’ın yaratılış anlayışı arasında hiçbir fark yoktur denebilir. Yalnız bir fark vardır ki, o da “sebt” (sabat) gününün hangi gün olduğu konusudur. Bu anlayışa göre, Allah kâinatı altı günde yaratmış ve yedinci günde dinlenmiştir. Buna, “sebt günü” denilmektedir. Tevrat’ın “Tekvin” bölümünde bu olay: “*Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi ve yaptığı bütün işten yedinci gün istirahat etti*” şeklinde ifade edilmektedir. İşte bu yedinci günün hangi gün olduğu konusunda farklılıklar vardır. Yahudiler, Allah’ın yaratmaya başladığı ilk günü Pazar olarak kabul etmişler ve “sebt gününü” Cumartesi olarak belirlemişlerdir. Hıristiyanlar da, yaratılışa başlangıç gününü Pazartesi olarak kabul etmişler ve dinlenme gününü Pazar olarak tespit etmişlerdir. Her iki dinin mensuplarına göre “sebt günü”, Allah ile kendileri arasında bir antlaşma kabul edilmiştir. Nasıl ki Tanrı, yedinci gün işi bitirip dinlenmiştir, insanlar da manevi huzura ermek için dinlenmelidirler. Yahudiler’de, Cumartesi ve Hıristiyanlarda Pazar olarak kabul edilen tatil günü bu iki dinin aralarındaki “sebt” ihtilafından kaynaklanmıştır.¹⁵²

Daha önce belirtildiği gibi, “Hikmet-i Tarih”te yeryüzünün, denizlerin, karaların, bitki ve hayvanların yaratılışı, Tevrat’ın ifadeleriyle birlikte, tabii ilimlerin bilgilerine de

¹⁵⁰ Faruk Yılmaz, “Kâinatın Yaratılışı”, İstanbul 1992, s. 252

¹⁵¹ Muhammed Hamdi Yazır; Hak Dini Kur’an Dili, c. II, İstanbul 1936, Mü’min Suresi, 62. ayet

¹⁵² Tefik Yücedoğru, a.g.e. s. 10- 11

başvurulmuştur. Ahmet Vefik Paşa, yeryüzünün yaratılışı ve yaratılış tarihi ile ilgili Tevrat veya İsrailiyat kıssalarının tutarsız ve güvenilir olmadığından söz eder.¹⁵³ Örneğin o, Hz. Nuh'un soy cetvelini, Tevrat'ın İbrani sayfalarına göre sıralayarak vermiştir. Ancak, mevcut sıralamada, yılların sayısında birtakım çelişkiler olduğunu da belirterek, eski yazarların çelişki gözüyle bakmadığı İbrani nüshalarına uyulduğunu da ifade etmiştir.¹⁵⁴

Yahudi ve Hıristiyan dinlerinin yaratılış anlayışı, özellikle de “yoktan yaratılış” anlayışları, Batı'da, yüzyıllarca süren ilim- din kavgasının konusunu teşkil etmiştir. İlim adamları, yoktan yaratılışı kabul etmeyip, kutsal metinleri ve buna bağlı inançları inkâr ederken, kilise de Tevrat'a dayanan bu inancı savunmuştur. Diğer taraftan kilise, akıl ve vicdan sahibi herkes tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan bazı hurafeleri, din adına bilim karşısına çıkararak, bunlara dini yönden destek aramıştır. Böylelikle, yüzyıllar boyu sürecek ilim ve din kavgasına sebep olmuştur. Din adına çıkarılan bu hurafelere inanmayan ilim adamları, dinsizlikle itham edilmiş, hatta bazıları aforoz edilmiştir. Din adamlarının hurafelerine gerçeklik kazandırmak için ortaya koydukları tek dayanak, hurafelerinin sonuna ekledikleri “ilahi kudret” ibaresi olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de de, yer ve göklerin yaratılışıyla ilgili birçok sûre ve ayet bulunmaktadır. Örneğin, Naziat suresinde, yaratılışın devreleri şu şekilde anlatılmıştır. “Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki Allah onu bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. Gecelerini karanlık yapmış, gündüzünü aydınlatmıştır. Bundan sonra da yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve orada otlak yer meydana getirmiştir. Dağları da sapasağlam yerleştirmiştir. Bütün bunları, sizin ve hayvanlarınızın geçimi için yapmıştır. (Naziat /27,33)¹⁵⁵

Hud, 11/7 ayeti: “O, hanginizin ameli daha güzel olduğu hususunda sizi imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yaratandır, (Bundan önce) Arş'ı su üstünde idi” Bu ayete göre, Allah, yer ve gökleri yaratmadan önce Arş, su üzerinde idi. Yani, yer ve göklerin yaratılışından önce arş ve su mevcuttu. Yer ve gökler ilk yaratılmış varlıklar değildir. Bu ayetin tefsirinde, bir yaratılış sırası verilmekte ve Allah'ın ilk yarattığı şe-

¹⁵³ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 4

¹⁵⁴ Aynı eser, s. 23

¹⁵⁵ Âdem Tathı, a.g.e. s. 168- 169

yin Arş, Arş'tan sonra yaratılanın su olduğu ve onun buharından çıkan dumanımsı bir maddeden de, bütün kâinatın yaratılmış olduğu çıkarılmaktadır.¹⁵⁶

İslamiyet'in Yaratılış konusuna bakışı, Fussilet 41/9—12 ayetlerinde de mevcuttur. İslam âlimlerinin, yaratılış anlayışını şekillendiren bu ayetler olmuştur. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bu konuda en geniş denilebilecek bilgiyi onlar vermektedir. Bu ayetlerde, Allah önce, iki günde yeryüzünün yaratılıp, döşendiğini, dağların, rızıkların dünyada var edildiğini, rızıkları ile beraber yerin tamamının dört günde (devir) yaratıldığını buyurmaktadır. Sonraki iki ayette de, Allah'ın, dünya ve içindekilerin yaratılışından sonra "duman" halindeki semaya yöneldiği, bu duman halindeki göğün, iki günde yedi gök olarak düzenlenip, her göğe emrinin bildirildiği ve dünya semasının yıldızlarla donatıldığı bildirilmektedir.¹⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de, 36 Yasin, 53 Necd, 54 Kamer, 70 Mearic, 85 Burüc ve 91 Şems surelerinde, evrenin ve göklerin yapısı ile ilgili açık bilgiler vardır. Kur'an-ı Kerim, dağların "*bulut gibi dolaştığına*" işaret etmekte ve 21.yüzyıl jeoloji bilimi bu gerçeği kabul etmektedir. Dağların "bulut gibi olması" olayı; dünyadaki taşkürenin mağma üzerindeki hareketlerinin tanımıdır. Evren ve dünyayı yaratan Allah, sonsuz bilgisi ile yüzyıllar öncesinden, Kur'an-ı Kerim'de, bu bilimsel gerçeği bildirmiştir.¹⁵⁸

Tevfik Yücedoğru'ya göre Ebü Hüreyre şunları aktarmaktadır: "Hz. Peygamber, ellerimi tutarak: Allah Teâlâ, toprağı cumartesi, bu topraktan dağları pazar, ağaçları pazartesi, mekruhu salı, nuru çarşamba günü yarattı. Hayvanları burada (dünyada) perşembe günü yaydı. Âdem (a.s)i de, cuma günü ikindiden sonra, ikindi ile akşam arasında, cuma gününün son saatlerinde yarattı" buyurmuştur. Bu hadiste de yerin yedi günde (devrede) insan hayatı için hazırlanışı anlatılmıştır.¹⁵⁹ İlk İslam filozofu olarak bilinen el-Kindî, (v. 252/856?), âlemin, yoktan yaratıldığına inanır. Ona göre, Allah'ın âlemde şu ana kadar var etmiş olduğu ve ileride var edeceği her şey, "kün, ol" hitabı ile gerçekleşmiş ve gerçekleşecektir. Bu gerçekleşme, "göz kırpması" kadar bir anda olmuştur. el-Kindî buna, el-Kamer 54/50. ayetini delil gösterir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Tefik Yücedoğru, a.g.e. s. 33

¹⁵⁷ Aynı eser, s. 42- 44

¹⁵⁸ Ali Çitli, a.g.e. s. 74

¹⁵⁹ Tefik Yücedoğru, a.g.e. s. 62

¹⁶⁰ Aynı eser, s. 125

II. İlk Canlı Varlıkların ve İnsanın Yaratılışı

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te canlı varlıkların yaratılışından da bahsetmiştir. “...Ve ba‘zı nebâtât hâsıl olub yeryüzi şimdiki gördüğümüz nizâm ve tabi‘ata girdi. Dördüncü halde haşerâtdan zevi’l-fekarât olmayanlar...” O, eserinde şunları anlatmaktadır: “... Bazı bitkiler meydana çıkıp şimdiki gördüğümüz düzen ve doğa şeklini almıştır. Dördüncü aşamada, omurgasız böcekler meydana çıkmış, denizin derinlikleri, bu böceklerin milyonlarca sedeflerinden ve kemiklerinden oluşan tabakalarla katılmış, otluk ve ormanlarla dolmuş, hayvanların, bitkilerin ve madenlerin çürüyüp karışmasından, diğer tabaka olan topraklar, kireç ve kumlar oluşmuştur. Daha sonra, tebeşir ve kayatuzu madenleri tabakasında, omurgalılarından büyük kertenkeleler yani timsaha benzeyen uzun alçak yapılı hayvanlar ve büyük ağaçların yaratılmıştır. Altıncı devrede diğer türde hayvanlar yaratılmış ve daha sonra memeli hayvan çeşitleri, en sonunda da insan türü ortaya çıkmıştır.”¹⁶¹

Ahmet Vefik Paşa’ya göre, peşpeşe sıralanan tabakaların, derinlerinde bulunan iskeletlerin türünün, mevcut hayvan türlerinden daha farklı olması, yeryüzünün birçok değişikliklere uğradığını göstermekte ve canlılar sınıfının birkaç defa değişmesine neden olmaktadır. O, “Hikmet-i Tarih”te, doğal olaylar ve insanların yaptıkları etkilerle, yeryüzünün, pek çok kez şekil değiştirdiğinden bahsetmiştir. Ona göre, tufan olayından sonra, yeryüzünde birçok bitki ve hayvan türü de ortaya çıkmıştır.

O, bu bölüme şöyle devam eder: “*O zamandaki memleketlerin, halkların ve yaşam şekillerinin nasıl olduğu, kutsal kitaplarda ayrıntılı olarak anlatılmaz. Fakat tufandan sonra, birçok değişiklikler meydana gelmiştir. Sonradan yer altında, daha önce görülmeyen ve türü bilinmeyen, iki üç fil büyüklüğünde, heybetli hayvanların iskeletleri bulunmuştur. Sibiryaya ve Kuzey Almanya dağları gibi soğuk yerlerde, arslan, kaplan; İngiltere’de Yorgşir şehri gibi Afrika’ya uzak yerlerde, sırtlan kemikleri ile dolu mağaralar çıkmasına dair açık deliller bulunmaktadır. Her hayvan ve bitki türü, bir iklim özelliğine göre yaşamakta olup, yalnızca insan, her tarafta, her türlü mevsim ve iklimde yaşamaya gücü yetmektedir. Yerine göre görünüşü hayli değişmiş ise de, yine her köşe-*

¹⁶¹ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 17- 18

bucakta yerleşmiş olan insan, birçok hayvan ve bitki türünü beraberinde getirmiştir.” Eserin bu bölümünün devamında Ahmet Vefik Paşa, bütün insanların kardeş olduğunu ve bir soydan geldiğini belirterek, Hindular’ın insanları, kudretlerine ve saygınlıklarına göre dört sınıfa ayırmalarının yanlış ve insanî kurallara aykırı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶²

Ahmet Vefik Paşa, ilk canlı varlıkların yaratılışını anlatırken, bu bilgileri genellikle bilimsel kaynaklara dayandırmıştır. Ancak insanoğlu, eski Yunan’dan beri canlı varlıkların yaratılışı ile ilgili, kendince birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Evrimin, bilimsel açıdan ele alınması 18. yüzyılda olmuştur. Bu yüzyılda, biyolojide ilk önemli girişimi, Fransız doğa bilimcisi Buffon (1707 – 1788) başlatmıştır. Yaşamını doğa tarihi incelemelerine adanmış Buffon, fosil ve diğer kalıntılara dayanarak, canlı ve cansız dünyada, hemen her şeyin evrim sürecinde oluştuğu görüşündeydi. 18. yüzyılın ortalarında, yüksek dağların tepesinde bulunan fosillerden bazılarının, günümüz denizlerinde yaşayan canlılara benzerlik gösterdiği ifade edilmiştir. Bu fikri savunanlardan Leonardo da Vinci, canlıların, yalnız bir defada yaratıldığını, bazılarının zamanla nesli tükenerek, ortadan kalktığına işaret etmiştir. O dönemde, düşünürlerin genel kanaati, canlıların bazılarının ateş, su ve diğer tabii afetlerle yok olduğu, yeni gelenlerin ise, organizasyon bakımından, kendilerinden öncekilerden daha gelişmiş bulunduğu yönünde idi. Buna “Tufan Teorisi” denir.¹⁶³

Kur’an-ı Kerim’in Kaf Suresi’nde de, yeryüzündeki canlıların yaratılışına dikkat çekilmiştir: *“Gökten, bereketli bir su indirdik, onunla biçilecek tane(li ekin)’ler bitirdik. Birbirine girmiş, kat kat tomurcukları olan, yüksek hurma ağaçları yetiştirdik, kullarımıza rızık olması için. Ve o su ile ölü bir diyara can verdik. İşte kabirlerden çıkış da böyle olacaktır (Kaf/9,11)“Allah bütün canlıları, sudan yaratmıştır. Bazısı karnı üzerinde sürünür, bazısı iki ayakla yürür, bazısı da dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Allah şüphesiz her şeye Kadir’dir. (Nur/45)*

“Hikmet-i Tarih”te Hz. Âdem’in yeryüzüne indikten sonra, insan türünün ilk olarak Fırat ile Hint Nehri arasında türediği anlatılmaktadır. Bu ılıman bölgede insanlar, yaşamlarını başlangıçta yeryüzünün doğal meyvelerini yiyerek ve hayvan güderek ge-

¹⁶² Aynı eser, s. 24- 25

¹⁶³ Âdem Tathı, a.g.e. s. 66- 67

çirmişlerdir.¹⁶⁴ Doğal olayların ve insanların, yeryüzünü, çeşitli şekillere koyup değiştirdiğini söyleyen Ahmet Vefik Paşa, insanoğlu dışında hayvanların ve bitkilerin de, belirli bölgelerde yaşadığını, buna karşın insanoğlunun dünyanın her tarafına yayıldığını ifade etmiştir. Bu bölümlerde fiziki coğrafyadan bahseden Ahmet Vefik Paşa, tarihte birçok şehrin ve yerleşim alanlarının, doğa olayları sonucu ortadan kaybolduğunu söylemiş, bu bilgilere de, yapılan kazılar sonucu ulaşıldığını belirtmiştir. Bu değişimlerden ve gözlemlerden hareketle, dünyanın gelecekte alacağı şekiller hakkında da öngörülerde bulunabileceği savını ortaya atmıştır.¹⁶⁵

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, yeryüzünün bilinen zamanları, bazı bölgelerde, yarıadağların ve depremlerin meydana gelmesiyle tamamen değişmiştir. Bu değişimlerde, insanların da önemli bir etkisinin olduğunu belirten Ahmet Vefik Paşa, bazı bataklık ve girilmez ormanların, insanların sayesinde, verimli ve bakımlı, yeşil alanlara dönüştüğünü ifade etmiştir. Bunun yanı sıra o, ormanların insanlar tarafından yok edilmesi neticesinde, nemin azalıp, sıcaklığın arttığını, buna bağlı olarak da, çöl sıcaklıklarının oluştuğunu belirtmiştir. Çöl sıcaklıkları ile beraber, hayvanlar da daha ılıman yerlere çekilmiş, bugünkü Arabistan, İran ve Almanya'daki bitki ve hayvan türlerinde değişimler meydana gelmiştir.¹⁶⁶

MÖ 10.bin–8.bin aralığında, Dünya'nın akarsu ağının oluşumu başlamıştır. Suya muhtaç olan insanoğlu, bu akarsu ağı içinde ve çevresinde yaşamış, kültür ve uygarlıklar bu bölgelerde gelişmiştir. MÖ 9.bin ve 8.binde, Mezopotamya, Mısır, Atlantik kıyıları ve Akdeniz çevresi, Dünya'nın ilk uygarlık alanlarıdır. Bu çağın özelliği ve önemi, insanın yeryüzüne gelişidir.¹⁶⁷ “*Âdem'e tüm isimleri öğretti.*”¹⁶⁸ Ayeti, Allah'ın Hz.Adem'e biçimini ve boyutunu bilmediğimiz bilgileri öğrettiğini ortaya koymuştur.

Hız. Âdem'in yaratılışı ile ilgili, Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler de vardır:“*Allah sizi (Hz. Âdem'i) bir topraktan, sonra nutfeden (bir zigottan -Hz. Âdem'in nesli-) yaratmış, sonra da sizi çiftler halinde varetmiştir. (Fatır/ 11)“Andolsun, biz insanı, kuru bir çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan yarattık.” (Hicr/26)“ Andolsun ki, biz insanı, çamurdan süzölmüş bir hülâsadan (özden) yarattık.” (Mü'minun/12)Bu Ayet-i*

¹⁶⁴ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 21

¹⁶⁵ Aynı eser, s. 24- 25

¹⁶⁶ Aynı eser, s. 25

¹⁶⁷ Şemsettin Günaltay, “Yakın Şark- Elam ve Mezopotamya”, Ankara 1987, s. 31

¹⁶⁸ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 31. ayet

Kerîmeler'den, yaratılışın, toprakla başladığını, daha sonra, bunun çamur halini aldığını anlıyoruz. Daha sonra balçık halini alan bu çamur özünün, zamanla değiştiği ifade edilir: Ayetlerden insanın, aşama aşama yaratıldığına da işaret edilir: “*Hâlbuki 0, sizi çeşitli merhaleler halinde yarattı.*” (Nuh/14)

Kur'an-ı Kerim'de, bu detaylardan başka, yaratılışla ilgili ayrıntılı bilgiye rastlanmaz. İlk yaratılış ve bazı mucizeler istisna edilirse, varlıkların yaratılışında, daima sebep ve prensiplerin varlığı dikkati çeker. Yaratılışta, İlâhi Kuvvet, Kudret, İlim ve İrade esastır. Yaratılış kesintisiz olup, her an devam etmekte, bazı varlıklar bir anda hâsıl edilebildiği gibi, bazıları da aşamalı olarak kemale ulaşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e göre, dünyanın yaratılış sürecinin tümü, insanın gelişine bir hazırlık evresidir. “*Ey Âdem! Sen ve Eşin, Cennete yerleşin.*” ayeti,(Bakara/35) yeni türün, Allah'ın yanında çok değerli olduğunu göstermektedir. Dünya'daki yeni tür insan, en değerli mekân olan Cennet'e yerleştirilmiştir. Hz. Âdem Cennet'teki yasak meyve ile sınanmış, sınamayı kaybetmiş ve İblis'e benzer biçimde Cennet'ten kovulmuştur. Âdem, Cennet'ten Hint toprağındaki Buz Dağı'na, Havva Cidde'ye indirilmişti. Hz. Âdem'in indirildiği Hindistan'daki “buz dağı”, kuzey Hindistan ve Himalaya dağlarını işaret etmektedir.¹⁶⁹

III. Nuh Tufanı

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, tufan olayına da yer vermiştir. O, “Fırat ve Tufan” adını verdiği kitabının ikinci bölümünde,(Fasl-ı Sâni) yeryüzünün yaratılışı, tufan olayı ve tufandan sonra, yeryüzünde ve insanlık tarihinde meydana gelen olayları, kutsal kitaplardan ve jeoloji, arkeoloji, fiziki antropoloji gibi bilimlerden elde ettiği bilgileri bir arada vererek anlatmıştır.¹⁷⁰ İnsanlığın çoğalmasını ve yayılmasını bu bölümde ele alan Ahmet Vefik Paşa, insanlığın Asya kıtasında, Fırat ile Hint nehri arasında yerleştiğini; ilk önce göçebe bir hayat sürdürdüğünü, doğadaki yiyecekleri toplayarak ve avcılık yaparak hayatlarını, idame ettirdiğini belirtmiştir. Devamında, zamanla insanların, Allah'ı unuttuğunu, bunun üzerine Hz. Nuh'un gönderildiğini ve onun da kimseyi doğru yola döndüremediğinden dolayı, yeryüzünün sularla kaplandığını anlatmıştır. O,eserde bu konuda şunları söylemiştir:

¹⁶⁹ Ali Çitli, a.g.e. s. 128

¹⁷⁰ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 21- 22

“Hazreti Âdem’in yeryüzüne inişinde, insan türü, orta Asya’nın ılıman memleketlerinde türemiş, başlangıçta Fırat ile Hint nehri arasına yerleşmiş ve onun için Asya kıtasına Âdemoğulları beşiği denilmiştir. İlk zamanlarda, insanlar, büyük bir hızla çoğalmışlardır. Fakat ömürlerini çölde, hayvan gütmekle ve yeryüzünün doğal meyvelerini yemekle geçirirlerdi, yönetim işleri, hala bazı göçebe halkı gibi, şeyhler ve aksakallılar elinde olurdu. Sadece, kavmin lideri ve ileri geleni hüküm sürerdi. Ancak insanın birliği ve gücü artıkça, Yüce Allah’a karşı, hak ibadetlerini unutmuşlar, çeşitli isyan, günahkârlık ve sapkınlık bahçesine dalmışlardı. Şit Bin Âdem evladından Hz. Nuh ve onun maiyetindekiler, doğru yolda yalnız kalmışlardı. Hazreti Nuh, davet ve öğütlerle, kimseyi düzeltip, doğru yola çevirememiştir. Bütün bu sapkınlıklar neticesinde, yeryüzünü sular basmış, yağmur ve seller, bütün şehirleri kaplamış, doğru yoldan sapan ve saptıranların tamamı, boğulup yok olmuştur. Dini bağlılıklar, kurallar ve ibadeti unutup, nefis ve şehvete uymalarıyla, sonunda yok olma cezasıyla ortadan kalkmışlardır. Fakat Hz. Nuh’un, kendisiyle birlikte ailesi kurtulmuştur. İnsanlara verilen ve Allah’ın bir lütfu olan mükemmel yetenekler sayesinde, insanlık ilerlemiş ve neticede, o devirde, yaşaması için gerekli olan zorunlu maddeleri bulabilmiştir.”

Nuh tufanının oluş sınırları, tarih boyunca tartışılmakla beraber, Tufan’ın gerçekleştiği yer olarak, Mezopotamya Ovası kabul edilir. Bu bölgede tarihte bilinen en eski ve en gelişmiş uygarlıklar kurulmuştur. Ayrıca bu bölge, Dicle ve Fırat nehirlerinin ortasında yer alması sebebiyle, coğrafi olarak büyük bir su baskınına uygun bir zemin teşkil etmektedir. Buradaki birçok medeniyetin kayıtlarında, aynı dönemde yaşanmış bir Tufan’ı anlatan çok sayıda belge ve arkeolojik eser ortaya çıkarılmıştır. Hz. Nuh, aşağı Mezopotamya’da, Fırat kıyısındaki Ur kenti ve çevresine, peygamber olarak gönderilmiştir. Tarihte, bu döneme, 1. Ur Devri denmektedir. Hz. Nuh’un doğumu, yaklaşık, M.Ö. 4800–4600 aralığındadır. Onun, 1050 yıllık yaşamında, tufanın oluş zamanı, MÖ 3800- 3650 yılları arasındadır. Bu bölgede, Sümerler, M.Ö. 5.binde, buzulardan sonra, nehir vadilerinde oluşan yeni tarım alanlarına göç etmişler ve tarih öncesi toplum olarak, Mezopotamya’ya yerleşmişlerdir. M.Ö. 5000- 2700 yılları arasındaki, yaklaşık 2300 yıllık Sümer tarihi, Ur, Uruk, Kiş gibi sitelerde başlamıştır. Sümer tarihi, bu coğrafyanın, en eski çağları ve ilk devirlerini kapsamaktadır.¹⁷¹

¹⁷¹ Ali Çitli, a.g.e. s. 168- 169

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde, Tufan olayı, açıkça belirtilmiştir. *“Andolsun, Biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik, o da içlerinde elli yılı eksik olmak üzere bin sene yaşadı. Sonunda onlar zulmetmekte devam ederlerken tufan kendilerini yakalayıverdi.”*(Ankebut/14) *“O, dağlar gibi dalgalar içinden onları akıttı.”*(Hud, 11/42)*“Sonra ötekileri boğduk.”* (Saffat, 37/82)

Hz. Nuh, kavmine Allah'ın dinine uymaları konusunda, defalarca öğüt verdiği ve onları Allah'ın azabına karşı, birçok kez uyardığı halde, onlar Hz. Nuh'u yalanladılar ve şirk koşmaya devam ettiler. 950 yıllık toplumsal mücadeleden sonra Hz. Nuh, inkârda, yüzyıllarca inat eden toplumun yok edilmesi için, Allah'a yalvarmıştır. Duasını kabul eden Allah, O'na gemi yapmasını emretti. Allah, Hz. Nuh'a, inkâr edip zulmedenlerin, suda boğularak azaplandırılacağını ve iman edenlerin kurtarılacağını haber verdi: *Rabbim dedi:(Nuh) “Beni yalanlamalarına karşılık, bana yardım et.”* (Mü'minun/23- 26) (Nuh:) *“Bundan böyle, benimle onların arasını açık bir hükümle ayır ve beni ve benimle birlikte olan müminleri kurtar.”*(Şuara/118) Rabbine dua etti: *“Gerçekten ben yenik düşmüş durumdayım. Artık sen intikam al.”*(Kamer/10) (Nuh) Dedi ki: *“Rabbim, gerçekten ben kavmimi gece ve gündüz davet edip durdum. Fakat benim davet etmem, bir kaçıştan başkasını arttırmadı.”*(Nuh / 5- 6) *“Andolsun, Nuh Bize (dua edip) seslenmişti de ne güzel icabet etmiştik.”*(Saffat /75)Nuh'a vahyedildi: *“Gerçekten iman edenlerin dışında, kesin olarak kimse inanmayacak. Şu halde onların işlemekte olduklarından dolayı üzülme.”*(Hud/36) Kavminin önde gelenleri:*“Gerçekte biz seni açıkça bir 'şaşırmışlık ve sapmışlık' içinde görmekteyiz' dediler.”* (A'raf/60) Dediler ki: *“Ey Nuh, bizimle çekişip durdun, bu çekişmede ileri de gittin. Eğer doğru söylüyorsan bize vadettiğini getir (görelim.)”* (Hud/32)

21. yüzyıl başında, bilimsel veriler, Tufan'ı doğrulamaktadır. İngiliz C.Leonard Wooley'in, 1929'da, Mezopotamya'da Ur mezarlığında yaptığı arkeolojik kazılar, kalın mil tabakasını ortaya çıkarmış ve bilimsel yönden tufan olayının, gerçek olduğunu ispat etmiştir. “Ur'da, 3 m. kalınlığı olan bu kum tabakası, Ön Sümerler zamanına denk gelmektedir. Mezopotamya'nın tarihinde, Ön Sümerler çağı, tarih öncesinde, arkaik devir denilen, M.Ö. 5.bin ve 4.bindir. Arkeolojinin, Ur'da izlerini bulduğu, büyük deniz yükselmesi, Ur'da, kalın bir balçık tabakasının medeniyet kalıntılarını gizlediğine bakılırsa,

M.Ö. 4.bin yılda, Babil’de bir afetin gelmiş olduğunu belirten bulgular, Tufan’ın oluşunu kesinleştirmiştir.¹⁷²

Nuh Tufanı, Tevrat’ta da geçmektedir. Tevrat, Tufan’ın başlangıcını şöyle açıklamaktadır: “*Ve Rab gördü ki, yeryüzünde adamın kötülüğü çoktu ve her gün yüreğinin düşünceleri ve kuruntuları ancak kötü idi. Ve RAB yeryüzünde, adamı yaptığına nadim oldu ve yüreğinde acı duydu. Ve RAB dedi: Yarattığım adamı ve hayvanları, sürünenleri ve göklerin kuşlarını, toprağın yüzü üzerinden sileceğim; çünkü onları yaptığım nadim oldum. Fakat Nuh, Rabbin gözünde inayet buldu.*”(Tekvin, 6/5- 8)Tevrat'ta yer alan Nuh Tufanı ile ilgili diğer bazı bölümler de şöyledir:

“*Ve Allah Nuh'a dedi ki: Önüme bütün beşerin sonu geldi; çünkü onların sebebiyle yeryüzü, zorbalıkla doldu ve işte ben onları, yeryüzü ile beraber yok edeceğim. Kendine gofer ağacından bir gemi yap Ve ben, işte ben, göklerin altında kendisinde hayat nefesi olan bütün beşeri yok etmek için, yeryüzü üzerine sular tufanı getiriyorum; yeryüzünde olanların hepsi ölecektir. Fakat seninle ahdimi sabit kılacağım ve sen ve seninle beraber oğulların ve senin karın ve oğullarının karıları, gemiye gireceksiniz. Ve seninle beraber sağ kalmak için her yaşayan, bütün beden sahibi olanlardan, her nevinden ikişer olarak gemiye getireceksin; erkek ve dişi olacaklar. Ve Nuh Allah'ın kendisine emrettiği her şeye göre yaptı; öyle yaptı.*” (Tekvin, 6/13- 22)“*Ve gemi yedinci ayda, ayın on yedinci gününde, Ararat dağları üzerine oturdu.*” (Tekvin, 8/1- 19) “*Bütün yeryüzü üzerinde, zürriyetlerinin sağ kalması için, kendine her temiz hayvandan, erkek ve onun dişisi olarak yedişer ve temiz olmayan hayvanlardan, erkek ve onun dişisi olarak ikişer...*” (Tekvin, 7/1- 24) “*Ve ahdimi sizinle sabit kılacağım ve bütün beşer artık, tufanın suları ile silinmeyecektir ve yeryüzünü helak etmek için artık tufan olmayacaktır.*” (Tekvin, 9/11)¹⁷³

İncil'de de Nuh Tufanı kısaca şöyle geçmektedir:“*Nuh peygamber, sapkın ve itaatsiz kavme gönderilmiş, ancak kavmi ona uymayıp sapkınlıklarına devam etmiştir. Bunun üzerine Allah, tufan ile inkâr edenleri yakalamış, Nuh peygamberi ve inananları gemiye bindirip kurtarmıştır.*” Konuyla ilgili bazı İncil bölümleri şöyledir:“*Nuh'un günlerinde nasıl olduysa, İnsanoğlu'nun gelişinde de öyle olacak. Nuh'un gemiye bindi-*

¹⁷² Aynı eser, s. 173

¹⁷³ Aynı eser, s. 174

ği güne dek, tufandan önceki günlerde insanlar yiyip içiyor, evlenip evlendiriliyorlardı. Tufan gelinceye, hepsini süpürüp götürünceye dek, başlarına geleceklerden habersizdiler. İnsanoğlu'nun gelişi de öyle olacak.”(Matta, 24/37- 39) “Tanrı, eski dünyayı da esirgemedi. Ama Tanrısızların dünyası üzerine tufanı gönderdiği zaman, doğruluk yolunu bildiren Nuh'u ve yedi kişiyi daha korudu.”(II. Petrus, 2/5) ¹⁷⁴

Görünen odur ki; tarihin en büyük helak olaylarından biri olan Tufan, farklı uygarlıklara gönderilen peygamberler tarafından, ibret için anlatılmıştır.

IV-Hz. Nuh'un Soy Cetveli

Ahmet Vefik Paşa, Tevrat'a göre, Hz. Nuh'un atalarının bir listesini çıkarmıştır. Bu listede, Hz. Nuh'un atalarının doğum ve ölüm tarihleri, hicri takvime göre hesaplanarak verilmiştir. Hz. Nuh'un soyunun sıralamasını ve yaşadıkları zamanları, Tevrat'ın İbranî sayfalarına göre, bir cetvele toplayarak yazan Ahmet Vefik Paşa, başlangıçta anlatılanlara uygun olarak, bu bölümde, mevcut sayfalar arasında bazı farklar olduğunu belirtmiş, ancak ayetteki ve başka düzenlemelerdeki bütün uyumsuzluklar göz önüne alınarak, bazı yılların sayısının değiştiğini ifade etmiştir. Paşa, bu konuda, en eski yazarların, çelişki gözüyle bakmadan, İbrani nüshalarına uymayı tercih ettiklerini belirtir. Eserin bu bölümü şu şekilde verilmiştir.¹⁷⁵

Nesilleri hususunda seneleri	hicretten mukaddem	müddet-i	sal-i irtihalleri
	Tarih-i ömürleri	ömürleri	
130 Adem 'aleyhi's-selâm	5585	930	4655
104 Şit >>	5456	912	4544
090 Enuş >>	5351	905	4446
070 Kınân >>	5261	910	4351
065 Mihlâil >>	5191	895	4296
162 Yerd >>	5126	962	4164
065 Elh nûh >>	4964	365	4599
187 Metuşlâh >>	4899	979	3920

¹⁷⁴ Aynı eser, s. 174- 175

¹⁷⁵ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 22- 23

182	Lâmk	>>	4712	777	3935
500	Nûh	>>	4530	950	3580
100	Sâm	>>	4030	600	3430
1655					

Tevrat'ta, Hz. Nuh'un ataları için oldukça uzun süreler verilmiştir. En uzun ömrü olan, Metuşlah'tır. Bu verilerden, tufanın, 1650 yıl sürdüğü ortaya çıkmıştır. Yine, Tevrat'a göre, tufandan sonra, insan ömrü kısalmıştır. Örneğin, Hz. İbrahim'in ömrü 175 yıl, Hz. Musa'nın ömrü 120 yıl olarak verilmiştir.

Ahmet Vefik Paşa'ya göre, yukarıda gösterilen yaratılış tarihleri, Hicri 5585, tufana kadar hesaplanarak, 1650 yıl azaltılmış ve tufan, hicret tarihinden 3930 sene önce olduğu tahmin olunmuş ise de, bu zamanlara dair kabul edilen bu bilgiler, güvenilir bilgiler değildir. Ayrıca, o zamanlarda yaşamış olan halkların ve bu halklara ait yaşam şekillerine ait bilgiler, kutsal kitaplarda ayrıntılı olarak yer almamaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Aynı eser, s. 24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“TEŞKİL-İ MİLEL-İ KADİME” (Fasl-ı Sâlis)

I- Irklar: (Kafkas-Moğoli-Zenci Sınıfları)

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”in “Fasl-ı Sâlis” bölümünde, “Teşkil-i Millel-i Kadime” olarak geçen bölümde, çeşitli milletlerin ve ırkların oluşumundan bahsetmiştir. Ahmet Vefik Paşa, “insanlığın ikinci Âdem’i” kabul edilen Hz. Nuh’un evlatlarının, Fırat havzasından çoğalarak, dünyanın çeşitli yerlerine göçlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. O, Tevrat’tan hareket ederek, insanlığın, Nuh tufanı’ndan sonra, Hz. Nuh’un oğulları olan, Sam, Ham ve Yafes’ten türediğini anlatır.¹⁷⁷ Irkların fiziki yapıları hakkında ¹⁷⁸detaylı bilgiler veren ve her ırkın kafatası yapısını, bir fiziki antropolog gibi açıklayan Ahmet Vefik Paşa, dünyadaki ırkların göç yollarını ve birbirleriyle karışmalarını uzun uzun anlatmıştır. İnsanoğlunun birbirleriyle olan ilişkilerinin, etnoğrafya bilimi sayesinde aydınlatılabileceğini belirten Ahmet Vefik Paşa, bu bilim dalının tanınmasında, Türk aydınlarına öncülük etmiştir. Ahmet Vefik Paşa, eserinde, eski milletlerin oluşumunu şöyle açıklamıştır: *“İkinci Âdem olan Hz. Nuh’un evlatları, tufandan sonra,(3930) Fırat civarında, Keldani vilayetinde çoğalmış, oradan Asya’nın her tarafına, Afrika ve Avrupa’ya dağılmışlardır. Onların Asya’nın kuzey doğusu ile güneyinden, Amerika’ya ve Büyük Okyanus’taki adalara geçtiklerini, bilim adamları ve çeşitli*

¹⁷⁷ Nuh Tufanı’ndan sonra, Ham, Sam ve Yafes, kendilerine yeni yurtlar kurmak üzere, değişik yerlere, göç ettiler ve insanlık yeniden, bu üç oğuldan türemiş oldu. Ham Hami, Sam Sami ve Yafes Ari ırkı oluşturdu. Çünkü Ham ve Sam buldukları noktadan (Ağrı Dağı) güneye doğru indi ve saflıklarını yitirdiler. Oysaki Yafes, kanındaki arılığın bozulmasına neden olacak hiçbir olaya izin vermedi ve kuzeye doğru çıkarak yurt kurdu. (Âdem Tatlı, a.g.e. s.142)

¹⁷⁸ Birçok insan ırkının, coğrafi bölgelerdeki farklılaşmalardan dolayı ortaya çıktığına inanılmaktadır. Zencimsilerin vatanı Afrika’dır. Bunlarda, deri parlak siyah veya koyu kahverengi, gözler siyah, saçlar fazla kıvrıktır. Çeneler öne doğru çıkık, dişler büyük, dudaklar kalın ve dışa dönüktür. Kol ve bacakları uzun, omuzları geniştir. Moğolumsuların ise, deri rengi, esmerden kırmızımsı kahverengine kadar değişir. Gözler kahverengi, saçlar düz, yanak kemikleri çıkıktır. Kol ve bacaklar gövdeye nazaran kısadır. Kafkaslılara, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’da rastlanır. Deri, Batı Asya ve Hindistan’ın kuzeyindekilerin esmer, Avrupa’dakilerin ise sarıdır. Yüz dar veya geniş, çene genellikle biraz çıkıktır. Burun kemerlidir. Avustralyalımsılar’da ise, kaşlar sarkık, çeneler çıkık, dişler büyük, burun büyük ve etli, gözler çukurdadır. Kollar ve bacaklar ince uzundur. Polinezyalıların tamamı, iri yapılı tropikal insanlardır. Burunları geniş, dudakları orta kalınlıktadır. Gözler genellikle iridir. Irkların kökenine bakılırsa, bunlar arasında kesin sınırlar çizmek mümkün değildir. Farklı ırklar arası evlenmeler sebebiyle, ekotipler içinde, gen alış verişi her zaman olmuştur. (Âdem Tatlı, a.g.e. s. 144–147)

dil bilimciler ispatlamışlar, fen bilimlerinin anlayışının aksine, bütün insan topluluklarının, üç büyük kısma ayrıldığını kabul etmişlerdir. Birncisi; yüzünün hatları dik veya hut dik açığa yakın hatlardan meydana gelen, beyaz tenli, yuvarlak kafalı ve sık saçlı olanlardır. Tufandan sonra uygarlık tarihi, Fırat Nehri, Hazar Denizi ve Hint Okyanusu arasında başlamış ve buna dair, bazı işaretler de bulunmuştur. Bu ırka, “Kafkas Sınıfı” denmiştir.

İkinci kısım, yine alnından çeneye dik yüz hatları olan, soluk benizli, konik kafalı, yassı yüzlü, seyrek ve siyah sert kıllı, vahşi milletler denilen, dik ve dar boyunlu, çekik gözlü topluluğu içine alan, “Moğol”i diye isimlendirilen kuzey sınıfıdır. Bunlar, Altan dağlarından inip, önce doğu ve güney yönlerinde yayılarak, Çin ve Amerika ile çevresindeki adaları ve Hint dağlarını içine aldıktan sonra, batıya doğru Avrupa kıtasına yayılarak, buraları istila etmişlerdir.

Üçüncü kısım, yüzünün açısı hemen hemen 45 dereceye yakın, keskin yüz hatları olan burunları basık, çene kemikleri ileri, dişleri dışarıda, devrik ve uzun olan, orta Afrika’nın yüksek tepelerinden inip, etrafa yayılmış “Zenci kabileleridir”. Bu genel ayırma, bazı bilim adamları itibar etmemiş; insan türünü, yüz şekillerine bakarak, dokuz bölüme ayırmışlardır.”¹⁷⁹

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, Yafes’in torunlarının Türk olduğu düşüncesinin kanıtlanabilir bir düşünce olmadığını, dolayısıyla, Türkler’in atasının Yafes olduğu bilgisinin, doğru kabul edilemeyeceğini belirtir. “...evlad-ı Yafes arasında Türk ve Tatara benzer bir şey bulunmadığından ...”¹⁸⁰ Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, Sami, Hami ve Yafes sülalelerinin, gittikleri yerleri şöyle vermiştir: “Sami sülalesi; Asya’nın güneybatısı, Ermenistan, Umman, Irak dağları ve Akdeniz’e kadar olan bölgeye yerleşmişlerdir. Bunlar Arami ve Süryaniler’i; daha sonra da İlam ve Araplar’ı oluşturmuştur. Hami sülalesi; Şattülarap ile Umman denizi arasında, Köş ve Put kolu, Habeş’e geçmiştir. Mısrayim kolu, Kıpti bölgesine, Kenani kolu, Filistin, Afrika ve Mağrib’e kadar gitmişlerdir. Yafes sülalesi; İran, Anadolu, Trakya, Yunan, Kafkas, Gergan ve Havazram taraflarına yerleşmişlerdir.”¹⁸¹ Ahmet Vefik Paşa, İslam tarihçilerinin kayıtlarına göre, peygamberimiz Hz. Muhammed’in Sami sülalesine mensup oldu-

¹⁷⁹ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e. s. 29- 31

¹⁸⁰ Aynı eser, s. 37

¹⁸¹ Aynı eser, s. 32- 33

ğundan bahseder. “...Müerrihîn-i islâmiyyenin zabtına göre resül ve enbiyâ ‘aleyhimüs-selâm Sâmlâlesinden zuhûr idüb...”¹⁸²

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, tufandan sonra ilk medeniyetin, Dicle-Fırat havzasında (Mezopotamya) ortaya çıktığını, Keldani vilayetinden çoğalan insanların, Asya, Afrika, Avrupa ve Asya’nın kuzey doğusu ve güneyinden de Amerika’ya yayıldıklarını anlatır. İnsan türünün, toplumsallaşması ve uygarlaşması için yaratıldığını ifade eden Ahmet Vefik Paşa’ya göre, geçmişten günümüze ortaya çıkan milletlerden bazıları, kıtadan kıtaya geçerek, birkaç soydan oluşan kavimleri oluşturmuştur. Ona göre, bazı zenci halklarının bile, soluk yüzlü olan Kafkasiler’e karışıp giderek, yüz hatları düzelmiştir. Asya’da kuzey kollarının en büyük kolu olan Türkler’in, Hazar Denizi, İran ve Hint taraflarında Kafkasiler’e karışmış olduğunu ifade eden Ahmet Vefik Paşa’nın eseri, burada yarım kalmıştır.¹⁸³

II- Diller (Sami-Hami-Hint Cermen)

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te, yeryüzünde yaşamış olan kavimlerin, göç yolları ve birbirlerine yakın veya uzak olmalarına göre, dil köklerinde meydana gelen benzerliklerden söz eder.¹⁸⁴ O,dünyadaki dillerin oluşumundan ve birbirleriyle olan ilişkilerinden şöyle bahsetmiştir:“Üç büyük bölümde (Sami, Hami, Hint-Cermen Dil Ailesi)bulunan toplulukların, dil köklerinin ilişkilerine göre, bazıları birbirine yakın olduklarından, benzerlik gösteren ve ayrılan birçok işaretler ve sözler ortaya çıkmıştır. Mesela, Kafkasya sınıfı, Asya’nın güney batısından, Ermenistan ve Irak Dağlarından Umman çevresinden ve Akdeniz’e kadar olan yerlere yayılmış olan Asurî, Süryani, Arabî, İbrani ve Keldani gibi, esmer renkli milletler ile sıkı ilişkileri olduğu için, Hazreti Nuh evladından, Sam A.S.’a mensup olmasıyla, Samiye Sülalesi diye isimlendirilir. Hatta Kenan memleketinde ve Arabistan’ın doğu ve güney kıyılarının bazı yerlerinde ve Habeş memleketinde, Mısır’da ve Afrika’dan Mağrip’e, Atlas memleketlerine ve Nil’e karışan Nicer Nehri’nin kenarına varıncaya kadar, Filistin’i ve Punika yani Fenikeli Kenaniler ve bazı Arap cinsinden olan, Kıpti ve Nevmidi yani, Afrika taraflarında olan kabilelerin, diğer beraberindeki halklar, Kafkas sınıfından sayılmıştır. Zenci olan kavimlerin, birbirleriyle benzer özellikte olmalarından dolayı, hepsi birden Hami Sülalesi

¹⁸² Aynı eser, s. 43

¹⁸³ Aynı eser, s. 44

¹⁸⁴ Aynı eser, s. 31- 34

olarak isimlendirilmiştir. Neticede batı, yani Belh denilen, eski İran'ın doğusundan çıkıp, Hazar Denizi'nin doğusundan ve İtil Nehri'nin üzerinden, denizin güneyinden, batıya doğru Elburuz ve Kafkas dağları boyunca gidip, Heganis yani Kopan ve Ten çayları üzerinden Fırat ile Anadolu taraflarından, Avrupa'nın her tarafına yayılmış olan ve "Küçük Asya" denilen Anadolu'da, Ermenistan ile Kürdistan memleketlerinde ve bütün İran topraklarında yerleşen ve diğer taraftan Hindistan'a dağılmış olan beyaz halklar, Yafes'e bağlanmışlardır. Eski zamanlarda, Eriya yani Heri ismiyle bilinen, Horasan'ın yüksek tarafları olan Belh taraflarından çıkıp, akın etmek suretiyle, Aryani Sülalesi yok edilmiştir. Bu halkların, bir ucu Hint'e, diğer ucu Cermaniye'ye kadar uzandığından, onlara Hint-Cermen Sülalesi denilmiştir. Halkların dil köklerinin birbirleriyle ilişkilerini araştıran bilim dalı, Etnoğrafya'dır." Ahmet Vefik Paşa, dillerin kökenleri ile ilgili bilgileri, bir cetvelde toplamıştır: ¹⁸⁵

Ahmet Vefik Paşa, eserinde, dillerin kökenlerini anlatırken şu şekilde devam etmiştir: "Tevrat'ta ilk defa Hz. Sam evladından olmak üzere, Erfahşad'dan başka toplu olarak, sırasıyla anılan millet isimleri, İlam yani Huzistan, Asur yani Suriye, Lut yani kuzey Filistin halkı, Aram yani Şam toplumu ve asıl halkı; ikinci olarak, Ham evladından Küş yani Habeş, Mısrayim yani Kiptiler, Put yani Berberi kabilesi, Kenan yani Fenikeliler; üçüncü olarak, Yafes'in evladından Gömer yahut Kimmari yani bütün Kimri ve Kilet kavimleri, Mecuc yani Sakalibe halkı, Maday yani Madi ve Mahi diye belirtilen İranlı, Yuan yani Yunan ve Tobal yani Tayic ki Nemçe'nin (Avusturya) aşağısı, Muşh yani Kuzey Anadolu, Teras yani Rumeli'nin Trakya yarımadası eski halkları olan Pelesgi'lerden ibaret olup, Erfahşad'ın evladı Hebr yani İsrail oğulları, Yoktan yani Kahtaniyan-ı Arap diye belirtilmiştir."

"Aşağıda belirtilenlerin bir parçası olarak, yine Tevrat'ta hepsi sırasıyla verilmiştir: Örneğin Aram soyundan Avas ve Hul ve Kesr-ü Maş, yani halkı birbirine yakın olan yerler ve Erfahşad'ın oğlu Şelh'den Hebr yani, İbraniler ve ondan Yoktan yani Kahtaniler yani Yoktan'dan başka El Madat ve Şelef, Hazar-ı Mevt ve Yerah yani, Arap ki; Cezire-i Arap'ta bulunan yerler ile, Kenan evladından olmak üzere, Suriye halkı Ervad ve Huma, Yunan kolundan olmak üzere Hellise yani Hellas Tarsus halkı ve

¹⁸⁵ Aynı eser, s. 34- 35

Rodos, Kitim yani, Kıbrıs'ın belirtilmesi iddiası, ayrıntılı bir şekilde ispatlanmıştır. Cetvelin araştırılmasından sonra, açıkça anlaşılacağı üzere, Ham evladı arasında, zenci halkların isimlerini andıran, hiçbir isim bulunmamış, hatta Yafes evladları arasında Türk ve Tatara benzer bir şey bulunmadığından, bazı eserlerde, soluk benizli olan insanlar ile zenci soyuna dair belirtilen soyların asla doğru olmadığı kesinleşmiştir. Bundan dolayı, yazarların, kaynakları, inceden inceye araştırmamaları nedeniyle, Yafes'in Türk ve Çin; Ham'ın Kıbt, Habeş ve Hint adında oğulları olduğunu yazmaları, tarih biliminin, esaslarına yakışmayan bir davranıştır. Yukarıda anlatıldığı üzere, Sami sülalesi, Asya'nın güney batısını Ermenistan'dan Umman civarına ve Irak dağlarından Akdeniz'e kadar olan yerleri kaplayıp, Arami ve Süryani isimleri ile anılmış ve bunlardan ayrılan kollardan, Kuzey Irak'ta yer tutanlar özellikle Asuri ve Doğu Irak'a geçip, Nemard'a; Enbati yani eski Keldanileri parçalayıp, o yerleri zapt edenler, İlam'ı ve Irak'ın güneyine inenler, Arap milletlerini oluşturmuş, sonradan batıdan bazı halklar, güney tarafına yönelmiş olup, Ham evladından kalan bazı Araplar da uzak ülkelerin topraklarını almışlardır. Ayrıca dillerini de kabul ederek, Hamir Araplarını oluşturan, Harran ve Urfa vilayetlerinden, Hazreti İbrahim ile Şam'a yönelmiş, oradan Hazreti Yakup'la çıkanlar, çoğaldıktan sonra, Kenaniler'in memleketini ele geçirerek, İsrail oğulları adını ortaya çıkarmışlardır. Adı geçen ümmetin, lehce ve dil sayısı ispatlandığı gibi, nakledilen belgelerde de onaylanmıştır.”

“Böylece, Hami sülalesinden, kara renkli kavimler, Şattülarap ile Umman denizi arasında yayılırken, Köş ve Put kolu, Aram ve İlam evladının baskısıyla batıya çekilip, Yemen'e ve tehlikeli yollardan Habeş'e geçmiş ve oradan Mısrayim kolu, Nil boyunca Kıpti memleketine inmiştir. Kenani kolu, Filistin topraklarına ve oradan, İsrail oğullarını takip ederek, Afrika'ya ve ta Mağrib'e, Berberi kabilelerinin dağlarına kadar yürümüş ve Afrika'nın birçok yerini kaplayıp, zencileri de Sudan'a sürmüş oldukları, hala dillerinin birbirine yakın olmasından bile anlaşılmaktadır.”

“Yafes sülalesi ve Hint- Cermen kolu denilen Ebyadu'l-yevm kavimlerinden ilki İran, ikincisi Anadolu, üçüncüsü Trakya yani doğu Rumeli, dördüncüsü Yunan, beşincisi yukarı Ermenistan, altıncısı Hazar denizinin batısı yani Kafkas, yedincisi Hazar denizinin doğusu yani Gergan ve Havazram vilayetlerinde yaşayan halkın isimleri kaydedilmiştir. Fakat bu sülalede bulunan kavimlerden, bu zamana kadar yaşayan, eski zamanlardan ve İslamiyet'in yayılmasından önceki halinden geride kalan miraslara

dayanarak, Yafes evladının, Batı yani Horasan'da çoğalmasından sonra, bir kısmı, daha batıya doğru, yani, İran topraklarına yayılıp, Maday kolunda (Zend dili) ve oradan güneye doğru gidip, Hindistan'da olan, soluk benizli halkın yerlerini alarak, (Sanskrit) yani, eski Hindu dilini; bir kısmı doğuya ve oradan kuzeye çıkıp, bir yanda Mecuc kolu ve Sakalibe ve bir yanda Kimmari, yani, Kilet kolu denilen eski Galya İspanya dilini; bir kısmı kuzey batıya çekilip Dak ve Tat, Tacin ve Tayic kavimlerinin dillerini ve doğru batıya Muşk dağlarının yani Orta Anadolu'nun ve Firigya'nın dilini, oradan çekilip, Tevrat'da bildirildiğine göre, Tirs diye belirtilen Trakya yani Doğu Rumeli ve Yuan diye belirtilen eski Yunan kollarından başka (İlliri) yani Arnavutluk ve Etrüsk yahut Toska ve Latin vilayetlerinde Belaski denilen dillerini oluşturdukları, o sırada ortaya çıkan ipuçlarından anlaşılmıştır.”

“Bu büyük kolların oluşmasından sonra, zamanla, Zend dili(eski Farsî dili denilen dil) İran'da dini kitaplarda, orjinal özelliklerine sadık kalınarak, konuşulmaya başlanmış, daha sonra, İranlı Fars ve Huzistan tarafından, Keldanilerle ilişkiler arttıkça, Pehlevî dili yaygınlaşmıştır. Batıya doğru, Ermeniye ve Ermeni halkına karışan kavimlerde, Kürdi meydana çıkmıştır. Hatta Firigya ve Pelesgi dillerinden, yukarıda gösterildiği üzere, eski Yunan ve eski İllirya dilleri ve onlardan Toska, İtalyan ve Latin dilleri ve onlardan, günümüzde hala bütün Güney Avrupa'da bilinen lehçeler meydana gelmiştir. Batı Avrupa'nın bazı kıyılarında ve adalarında, Kilet ve Kimmeri sözlüğü oluşturulmuş, bütün Orta Avrupa'nın dilleri Tayic ve Doğu Avrupa'nın çoğunluğunun dilleri, Sakalibe, Yasalavun kollarından sayılmıştır. Hala hepsi tabaka tabaka birbirine benzeyip, bir kökten ayrıldıklarına dair açık deliller bulunmuştur. Daha önce işaret edildiği gibi, benzerlikler ve ayrılıkları, dillerin yapılarını, tarihten izleri silinmiş zamanların olaylarını tahmin ederek, ihtimalleri düşünme, aynı kökten, çeşitli kollara ayrılan birçok halkın yaşadığı zamanı, yayıldığı tarafları, çoğalarak başka taraflara göç etmelerini, medeniyet derecelerini ve bunun gibi pek çok bilginin, kıyas yapılarak, anlamlandırılması gereklidir. Bu işin ileri gelenleri arasında, Etnografya yani, kavimlerin etraflıca anlatılması adıyla, önemli ve lüzumlu bir ilimin, kitap haline getirilmesi söz konusu olmaktadır. İleride bu konunun her bölümünde, sırası geldikçe basit görülmeden, açıklamasına özen gösterilecek ise de, ayrıntılı bilgi alınması için, asıl ilim kitaplarına başvurmaya ihtiyaç olduğu, daha önce belirtilmiştir.”

“Kuzey sülalesinden olan kavimler, ilk olarak, Altan dağlarının yüksek yaylalarından inip, bir takımı Türk namıyla tanınmış olarak, Asya'nın ortasını ve genellikle kuzeyini tutmuş ve bir takımı Tatar namıyla Asya'nın doğusunu tutmuş ve bir yandan Amerika'ya ve Japon adalarına, diğer taraftan Çin' girmiş ve bu Tatarların bir kısmı Çin'in batısını ve oradan Hindistan'ın doğusunu ve adaları ve Hint adalarını kaplayıp, sonra bazı yerlerden Kafkasilerin baskısıyla çekilmiş ve bir takımı dahi Tufan ve Hitay ismiyle, Tibet vilayetini ve bazı güney dağlıkları ve Siyam'ı ve aşağı büyük Fin adıyla, Ural dağlarından Avrupa'nın kuzey doğu taraflarını tutmuş, çok eskiden, İsveç ve Avrupa'nın daha bazı batı yerlerini aldıklarına dair işaretler bulunmuştur.

Zenci sülalesine gelince, onların durumları az bilindiğinden tarihleri kesin bilgilere dayanmamasından dolayı, kurulan ilgi zayıflayınca, ileride açıklanmak üzere, burada yorum yapmamak tercih edilmiştir.”¹⁸⁶ Ahmet Vefik Paşa, eserinde, diller ve kökenleri ile ilgili şöyle bir tablo oluşturmuştur:

SAMİ DİLLERİ

Diller	Halklar	Evlad
Eski Pehlevi	Huzistan ve Misan	İlam/ Sam
Keldani	Kara Irak ve bazı dağlar	Evser a.s.
Süryani	Ermenistan ve Cezire-i Şam	Aram
Arabî	Kahtaniyan-ı Arap	Erfahşad
İbrani	Ben-i İsrail	Hebr
Dilleri yok	Kudüs civarındaki halk	Ludyalud

HAMİ DİLLERİ

Ponika	Kenan Halkı (Fenikeli Ve Afrikalı	Kenan/Ham
Kıpti	Eski Mısır	Mısrayim
Kiz vesaire	Habeşe	Kuş ve Nemrut

¹⁸⁶ Aynı eser, s. 36- 43

Eski Keldani	Babil civarı	“ “
Temaşagat dili	Kuzey Afrika ve Berberiler	Put

HİNT - CERMEN DİLLERİ

Kimri	Kelt Halkı	Kimhari/Yafes
Sakalibe	Kuzey Halkları	Mecuc/Yafes
Zend	Eski İran	Maday/Yafes
Dak ve Tacik ve Tayic	Dağıstan ve Kafkasya	Tobal/ Yafes
Furukya Dili	Anadolu'da Muş Dağları	Muş/Yafes
Yunani	Hellas	Yuan/Yafes
Pelesegni	Serakya	Teras

Özetle; Ahmet Vefik Paşa, Nuh Tufanı'ndan sonra, insanlığın, Hami, Sami ve Yafes sülalesi olarak tekrar yeryüzünde çoğaldığını belirtir. Bu sülalelerden çoğalan kavimlerin dillerinde de, birtakım benzerlikler ve farklılıklar olduğunu anlatan Ahmet Vefik Paşa, dil ve lehçelerin kökenlerine bakılarak, pek çok kavmin yaşadığı çağları, göç yollarını ve uygarlık derecelerini anlamının mümkün olduğunu ifade etmiştir. O, bu sülalelere bağlı kavimlerin isimlerini ve göç yollarını aktarırken, Tevrat'ta yer alan bilgilerden de yararlanmıştır.

Eserinde, Türk kavimlerinden de söz eden Ahmet Vefik Paşa, Tatar, Tufan, Hıtay isimleriyle, bazı Türk kavimlerinin Asya, Avrupa ve hatta Amerika'da göç ettikleri yerlerin isimlerini vermiştir. Ona göre, bazı kaynaklarda Türkler'in Yafes soyundan geldiğine dair bazı ibarelere rastlansa da, bu bilginin doğruluğu, tarih biliminin ve metodolojisinin aydınlığında, kaynaklar titizlikle incelenerek ortaya çıkarılmalıdır. Anlatının devamında, Ahmet Vefik Paşa, Zenci kavimler hakkında pek fazla kaynak bilgi bulunmadığı için, bu konuda yorum yapmanın doğru olmayacağından bahsetmiştir.

III- Din ve İnanışlar (Zerdüştlük-Mecûsilik-Sabiilik-Şamanizm-Budizm-Hinduizm)

Dünyadaki din ve inanışların, nasıl ortaya çıktığından da bahseden Ahmet Vefik Paşa, eserinde, bu konuya şöyle yer vermiştir:“İslam tarihçilerine göre, peygamberimiz (a.s.), Sam sülalesine mensuptur. Ham sülalesinden olan eski halklar, doğru yoldan saparak, yıldızlara tapmışlardır. Hatta Keldaniler, gök cisimlerinin ve gezegenlerin putlarını yapmışlardır. Böylece, Sabie dini (yıldıza tapanlar) daha sonra da putperestlik ortaya çıkmıştır. Yafes sülalesi arasında Mecusilik inancı; brahmanların batıl hayallere anlam vermelerinden dolayı da Buda dini, yani putperestliğin diğer bir örneği olan Hint tasavvurları ortaya çıkmıştır.”¹⁸⁷

Ahmet Vefik Paşa'nın eserinde bahsettiği din ve inanışlar hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse; Zerdüştlük, İranlı Zerdüş tarafından kurulan, tek tanrılı bir inanç sistemidir. Bu dine Mecûsilik denildiği gibi, Zerdüş'e isnaden, "Zerdüştilik"ve ilâh Ahura Mazda'ya isnaden de, "Mazdekilik" adı verilmiştir. Tek tanrılı bir inanç sistemi getirdiği için, kimilerince peygamber olarak kabul edilen Zerdüş, "*Bilge Tanrı Ahura Mazda'dan vahiy aldığı*" öne sürerek, eski İran dinini yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Ahura Mazda, göklerin ve yerin, diğer bir deyişle, maddî ve manevî dünyaların yaratıcısıdır. Ahura Mazda, başlıca altı niteliğe sahiptir. Bunlar doğruluk, iyi akıl, iyiliksever bağlılık, yararlı egemenlik, bütünlük ya da kusursuzluk ve ölümsüzlüktür. Bu nitelikler, kutsal ölümsüzler (ameşa spenta) denilen, altı göksel varlık ya da melek olarak da düşünülür. Zerdüş'ün kurduğu inanç sistemi, onun ölümünden sonra, bugün Afganistan'ı oluşturan topraklara doğru güneyde ve batıda Medlerle Persler arasında yayıldı. Bu arada, eski dinlere özgü öğeler de canlandı, eski tanrılarla tanrıçalara yeniden tapınılmaya başlandı. Bu dönemde Zerdüş rahipler, dinî temizlik idealini ateşle simgelediler. Bu rahipler "ateş yakıcılar" olarak anılmaya başladılar. Müslümanların İranlılar'ı "ateşe tapıcılar" olarak nitelendirmelerine neden olan ateş kültü, İran dinî yapısının en göze çarpan niteliği halini aldı. İslâm'ın İran'da yayılmasından sonra, Zerdüştlük sınırlı biçimde daha üç yüzyıl varlığını sürdürdü. 8.-10. yüzyıllarda ise artık, yaşama şansını

¹⁸⁷ Aynı eser, s. 43- 44

tümüyle yitirdi. Bunun üzerine son Zerdüşter, İran'ı terkederek Hindistan'a göçtüler. Hindistan'da varlıklarını hâlâ sürdüren Zerdüşter'e, Parsiler denilmektedir.¹⁸⁸

Hız Muhammed'in doğduğu gece meydana gelen büyük mucizelerden birisi de, Mecusîliğin ebedi sanılan ateşinin sönmesidir. Bu mucize, Mecûsilik'in Sâsânîlerle gelen müşrik dinî-siyasî etkinliğinin, artık yok olacağı anlamını taşıyordu. İslâm'ın doğduğu ve yayıldığı sıralarda, Mecusîlik, İran dışında Umman, Bahreyn, Yemen ve Necran bölgelerinde yaygındı. Zerdüşter'in bir kısmı İslâm'a girdi. İslâm'ı kabul etmeyenler de, Yahudi ve Hristiyanlarla birlikte "cizye" ödemeyi kabul ettiler.¹⁸⁹

Ahmet Vefik Paşa, eserinde, Sabîlik'ten de bahseder. Sabîiler, Kur'ân-ı Kerim'de, Yahudi ve Hristiyanlar'la birlikte zikredilen bir topluluktur. "*Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabîiler'den Allah'a, ahiret gününe iman edenler ve salih amel işleyenlerin, Rableri katında mükâfatları vardır...*" (el-Bakara. 2/62) Âyetlerde zikredilen Sabîiler'in kimler olduğu hakkında müfessirler, değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısım müfessirlere göre Sabîiler; Hristiyanlar, Yahudiler ve Mecusîiler arasında bir topluluk olup, hiç bir dine sahip değillerdir. Bir kısım müfessirlere göre ise Sabîilik, diğer dinler gibi bir din olup, mensupları sadece "Lailahe illallah" derler ve hiç bir şekilde ibadet etmedikleri gibi bir kitapları ve peygamberleri yoktur. Onların inançlarının temeli, ruhanî varlıklara ibadet etmektir. Bu ruhanîler melekler olup, onlar aracılığı ile Allah'a yaklaşıldığına inanmaktaydılar. Onlar, her şeyi Allah'ın yarattığını ve kudret sahibi olduğunu kabul ederlerdi. Onlara göre insan, O'nun zatını kavramaktan acizdir. Dolayısıyla O'na yaklaşmak ancak ruhanîlerin aracılığıyla mümkün olabilir. Bu ruhanîlere ulaşmak için ise, onların heykelleri olan yedi gezegen (ki onlar dünyayı idare ederler)'in aracılığına başvururlar. Onlardan bir grup, bu heykellerin (gezegenlerin) doğup battıklarını; gece gözücü, gündüz kaybolduklarını gördüler ve her zaman bu heykellerle irtibat kurabilmek için, sürekli gözlerinin önünde duracak olan ve onları temsil eden putların zarurî olduğuna kanaat getirdiler. Sabîilik, zamanla felsefi ve siyasi etkiler çerçevesinde bozulma ve sapmalara uğramış ve bir gizlilik, bâtinilik özelliği kazanmıştır. Günümüzde çok küçük bir topluluk olarak varlıklarını sürdüren Sâbîiler, genellikle güney Irak'ta Fırat ile Dicle'nin birleştiği bataklık bölgelerindeki küçük yerleşim mer-

¹⁸⁸ Ömer Rıza Doğrul, "Dinler Tarihi", Ankara 1947, s. 140

¹⁸⁹ İsmail Hakkı İzmirli, a.g.e. Ankara 1981, s. 105

kezlerinde yaşarlar. Zamanımızda Irak'ta 150 bin civarında, Hindistan'da da ondan biraz daha fazla Sâbiî olduğu bilinmektedir. Ancak hiçbir etkinlikleri kalmamıştır. Dinî inançları, yaşantıları, giyim kuşamlarıyla, diğer insanlardan ayrı bir zümre oluşturan Sâbiîler, içine kapalı bir cemaat durumundadırlar.¹⁹⁰

Ahmet Vefik Paşa'nın bahsettiği inanışlardan biri de Şamanizm'dir. İlkel kavimlerde görülen, ruhlarla insanlar arasında aracılık yaptığı ve hastaları iyileştirme gücüne sahip olduğu kabul edilen bir inanç sistemi olan Şamanizm'de Şaman, büyücü ve sihirbaz anlamlarına gelir. Çok geniş bir alana yayılan Şamanlık, Türk ve Moğollar'ın eski kültür tarihinde, önemli bir yer tutar. Şaman, anlamı bakımından, büyücü rahip anlamına geldiğinden, Şamanizm'in bir din olmadığı ileri sürülmüştür. Çünkü Şamanizm'de, en geniş çerçevesiyle bir dinde bulunması gereken bir din kurucusu, kutsal kitap veya kitapları, inanç esasları, ibadetleri ve cemaat gibi net özellikleri yoktur. Şamanlar, genellikle gelecekte haber vermek, büyü yapmak, ruhlara kurban sunmak gibi işler yaparlar. Şamanlığın başta Orta Asya ve Kuzey Asya halkları olmak üzere, Tunguzlar'da, Moğollar'da, Mançurlar'da, Eskimolar'da, Kafkaslar'da, Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da, Endonezya'da, Malezya'da, Polinezya'da, Avustralya'da, Büyük Okyanus'un öbür adalarında, Alaska'da, Kuzey Amerika'da, Amazon bölgesinde ve Afrika'nın birçok yerinde, temel ilkeler değişmemek koşuluyla, bir cemaati bulunmaktadır.¹⁹¹

Şamanistler, kutsal sayılan ateşe büyük bir saygı göstermiş ve onda bir ruh bulunduğu inanmışlardır. Ateşin insanı kötülüklerden, kötü ruhlardan ve dolayısıyla hastalıklardan koruyan bir özelliği olduğu inancı hâkimdir. Türkler'de, ölüm halinde ruhun, bir kuş şeklinde uçup gittiği düşünülür. Nitekim, Orhun yazıtlarında Bilge Kağan, babasının ölümünü şöyle anlatır: *kanım kagan... uça barmış*: “babam hakan... uçup gitmiş (ölmüş) Çin kaynaklarına göre, aile bireyleri, ölünün bulunduğu çadırın kapısı önünde ağlayıp haykırırken, yüzlerini bıçakla yaralayıp, kanlı göz yaşları dökerdi. Orhun yazıtlarında Bumin Kağan ile kardeşi Kül Tigin'in ölümü nedeniyle komşu halklardan gelen

¹⁹⁰ Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e. s. 1750–1753

¹⁹¹ Fuzuli Bayat, “Anahatlarıyla Türk Şamanlığı”, İstanbul 2006, s. 38- 42

kurullar arasında, yas tutan (*yogcı*) ve ölüye ağlayan (*sıgtıcı*) kişilerin bulunduğundan sözedilir.¹⁹²

Ahmet Vefik Paşa eserinde, batıl inanç olarak kabul ettiği ve putperestliğin bir örneği olarak gördüğü Budizm'den de söz eder. Budizm, M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da doğmuş bir inanıştır. Günümüzde mensuplarının sayısı 300 milyon civarında olduğu söylenmektedir. Budizm'in din, mezhep, tarikat ya da felsefi ekol tanımlamalarından hangisine girdiği yolunda tartışmalar vardır. Bugün, en çok mensubunun bulunduğu yerler, Hindistan dışında, Doğu ve Güneydoğu Asya, Seylan, Tayland, Moğolistan, Mançurya, Tibet, Çin, Kore ve Japonya'dır. Ayrıca Avrupa, Kuzey Amerika ve İngiltere'de de mensupları vardır. Budizm'in kurucusu, M.Ö. 563–483 yılları arasında yaşamış olan Buda'dır. Buda öğretisinin başlıca özelliği; dünyayı olduğu gibi, iyi ve kötü yanlarıyla, arzu ve hırslardan arınmış olarak görebilmeyi sağlamaktır. Budist hayat anlayışını tanımlama konusunda, her zaman farklı görüşler olmuştur. Kimileri için Budizm bir din iken, kimileri için bir mezhep, bir tarikat ya da felsefi bir ekoldür. Budizm'in kurucusu Buda'nın gerçek adı Siddharta Gautama'dır. (MÖ 563–483). 29 yaşında sarayından ayrılan Gautama, 80 yaşında hayatını kaybedene kadar, mistik bir arayış içine girmiş ve bazı prensipler belirlemiştir. Bu prensipler zaman içinde bir öğretiye dönüşmüştür ve "Budizm" doğmuştur. Buda'dan günümüze ulaşan metinler, onun ölümünden 300 – 400 yıl sonra kaleme alınmıştır. Buda'nın yaşadığı dönemde, kendisine tapılmasını teşvik eden bir belge bulunmasa da, Brahmanlar, Buda heykelleri yapmaya başlamışlardır.¹⁹³

Ahmet Vefik Paşa, putperest bir inanç olarak nitelediği, Hinduizm'den de söz eder. Hinduizm'in inanışlarına göre, inekler, maymunlar, bazı kuş türleri, bazı ayı türleri, geyikler, filler, bazı timsah türleri, kedigiller, fareler, baykuşlar, kargalar, köpekler de kutsaldır ve tüm bu hayvanlara da, hayali ilahlarına gösterdikleri saygıyı gösterirler. Kendisine en çok saygı gösterilen hayvan ise, inektir İnekler, Hindu inançlarına göre yer, gök ve atmosferin anası sayılmaktadır. Bu nedenle de inekler ve öküzler caddelerde, alışveriş merkezlerinde veya diledikleri her yerde serbestçe dolaşabilirler. İnek etinin yenmesi yasaktır, öldürülmeleri de kanunla yasaklanmıştır. Hinduizm'de kutsal sayılanlar, insan ve hayvanlarla da sınırlı kalmamaktadır. İnsanın gün içinde karşılaşılabile-

¹⁹² Sadettin Buluç, "Şamanizmin Menşei ve İnkışafı Hakkında" (Edebiyat Fak. / Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi) İstanbul, 1948, sayı 3- 4 / s. 277–290

¹⁹³ Ömer Rıza Doğrul, a.g.e. s. 152

ceği hemen her nesne, kutsallaştırılmış ve kendisine ibadet edilir hale getirilmiştir. Örneğin dağlar, Hindularca kutsal olarak görölmektedir. Bu düşünceler, Hindular'ı dağlar, nehirler hakkında birtakım efsaneler üretmeye götürmektedir. Bu efsanelere göre, dağların, nehirlerin ruhları ve yaşamları vardır. Kutsallaştırdıkları nehirlerin en ünlüsü, Ganj'dır. Kutsal dağların başında ise, Himalayalar gelmektedir. Hinduizm, bunun gibi daha pek çok batıl inanış üzerine kurulmuştur.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Korhan Kaya, "Hinduizm", Ankara 2001, s. 48- 52

SONUÇ

16. ve 17. yüzyıllarda, Avrupa’da doğa bilimlerinde önemli gelişmeler olması, bilimlerin, teknik buluşlar yoluyla toplumsal yaşama sağladığı katkılar,18. yüzyılda Avrupa toplumlarında, büyük ilerlemelere neden olmuştu. Bununla beraber, aydınlanmacı insan, doğa kadar toplumun da bir ilerleme içinde olduğuna inanıyordu. Bu yeni-dünya görüşü, Osmanlı toplumunda, 19. yüzyılda, bilime, doğaya ve tarihe bakış açısında bazı değişikliklere neden olmuştur. Ülkemizde vak’anüvislikten öteye pek gidemeyen, tenkit ve tahlile yer vermeyen tarih yazıcılığı, Batı’nın Aydınlanma Dönemi’nde geliştirdiği metodolojik yaklaşımlar ve neden-sonuç ilişkisine dayanan tarihçilik anlayışından derinden etkilenmiş, Tanzimat’tan çeyrek asır sonra, Osmanlı Devleti’nde, ilk ürünlerini vermeye başlamıştır.

Çağdaş anlamda ilk tarih metodolojisi kitabı olan “Hikmet-i Tarih”i, Ahmet Vefik Paşa, savunmuş olduğu aydınlanmacı tarih görüşüne uygun olarak oluşturmuştur. Bu dönemde, eskinin nakilci ve aristokratik tarihçiliği yerini, tarihsel olaylarda, neden-sonuç ilişkisine önem veren bir tarihçilik anlayışına bırakmıştır. 18. yüzyıl, daha önce birbirlerinden ayrı tutulan, felsefe ile tarih kavramlarının, bir araya getirilerek, ilk defa tarih felsefesi teriminin kullanıldığı yüzyıl olmuştur. Bu yeni metodolojik yaklaşım, Tanzimat’tan sonra Osmanlı Devleti’nde de etkili olmaya başlamıştır.

Ahmet Vefik Paşa, uzun yıllar Osmanlı Devleti’nin çeşitli kademelerinde diplomat ve bürokrat olarak görev yapmış, bu görevlerinin yanısıra, edebiyat, tiyatro, dil, tarih ve halk bilimi üzerine, önemli çalışmalar yapmıştır. Ahmet Vefik Paşa, hayatı boyunca siyaset, kültür ve medeniyet konusunda, milli bilinci geliştirmek için çok çaba sarf etmiş ve Türk unsurunu her zaman ön planda tutmuştur. Milli tarih yazıcılığında, salname geleneğini, ilk defa o başlatmıştır. Türk tarihinin öğrenilmesinin de çok önemli olduğunu vurgulayan Ahmet Vefik Paşa, Türk Tarihi’nin sanıldığı gibi, Osmanlı Tarihi ile başlamayıp, Orta Asya’ya kadar dayandığını, bununla ilgili kaynakların araştırılması ve ilmî çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ahmet Vefik Paşa’nın bu eseri, ne yazık ki; en az tanınan kitabıdır.”Hikmet-i Tarih”te, dünyanın yaratılışını, karaların, denizlerin ve ilk canlıların oluşumu ile insanlığın geçirdiği evreleri, tarihsel bilgilere ve neden - sonuç ilişkisine dayanarak anlatan Ahmet Vefik Paşa, kitabının bazı bölümler-

rindeki açıklamalarını, dini kitaplara dayandırmıştır. Kitabın bazı bölümlerinde, klasik tarihçilik örneği verirken; bazı bölümlerde de onun aydınlanmacı tarih görüşü içinde olduğunu yansıtmaktadır. Bu anlamı ile “Hikmet-i Tarih”, bir geçiş özelliği gösterir.

O, “Hikmet-i Tarih”i oluştururken, olayları objektif bir bakış açısıyla ele almış, tarihi hadiseler konusunda, bu işin ehillerince yapılacak araştırmaların doğru ve güvenilir kaynaklara dayandırılması gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Ona göre, dört türlü kaynak vardır: Semavi kitaplar, ilkçağlarda yazılan rivayet mahiyetindeki eserler, bazı destan ve efsaneler, kazılar sonucu bulunan bazı materyaller... Ayrıca Ahmet Vefik Paşa, eserinde, jeoloji, arkeoloji, antropoloji gibi ilim dallarından faydalanarak, dünyanın, denizlerin, karaların oluşumu gibi konularda bilgiler vermiştir. Ona göre, karanlık dönemlerde kalan insanoğlunun ve dünyanın geçmişi, bu bilimler ışığında aydınlatılabilir.

O, yapılan kazılar sonucu bulunan hayvan iskeletlerinin, şimdikilerden farklı olduğunu vurgulayarak, canlılar âleminin geçirmiş olduğu evreler olduğuna dikkat çekmiştir. Yine Ahmet Vefik Paşa, etnoğrafya biliminin ışığında, insan ırklarının fiziki yapıları hakkında bazı açıklamalarda bulunarak, bu bilim dalını da tanıtmış olmaktadır. O, Tevrat’taki söylemlerden faydalanarak, bazı eski milletler, bu milletlere ait diller, dinler, kökenleri ve birbirleriyle etkileşimleri konusunda da bilgiler vermiştir. Ayrıca, tarihteki büyük olayları Hicret’ten önce ve Hicret’ten sonra diye ikiye ayırmış; her devrin olaylarının özelliklerini, birbirleriyle kıyaslayarak, tarih felsefesi konusunda, ilk ve önemli bir eser vücuda getirmiştir.

Ahmet Vefik Paşa, tarih ilmini, “*görülen dünyada meydana gelen olayların, zamanın bilgi ve tecrübesiyle bilinmesi*” olarak tanımlamıştır. Tarih, insan topluluklarının, geçmişte meydana getirdikleri olayları, yer ve zaman göstererek, neden-sonuç ilişkisi içinde anlatan bir bilim dalıdır. Tarihin, olayları sadece edebî ve destansı bir üslûp içinde ard arda sıralamaktan ibaret olmadığını kanıksanması, Osmanlı Devleti’nde, 19. yüzyılda, “Aydınlanmacı Tarih Görüşü” şeklinde ortaya çıkması ile olmuştur.

İnsanoğlunun tarihteki olayları, şuurlu bir şekilde yorumlama çabası, cemiyet hayatından, toplum hayatına geçtiği zaman başlamıştır. Bu anlamda tarih felsefesi, tarihî

olayların seyrinde, hangi kanunların, sebep ve sonuçlarının hâkim olduğunu ortaya koyma çabasıdır. Tarih felsefesi sayesinde, bir yandan medeniyetlerin gelişmesine esas olan kanunlar tespit edilirken, bir yandan da, insanlığın geçirmiş olduğu kötü tecrübelerin sebepleri ve sonuçları ortaya çıkarılır. Böylece tarihten faydalanma, ders alma usûl ve prensipleri ile insanlığın geleceğine ait birtakım tespit ve prensiplerin ortaya çıkarılması sağlanmış olur. Ahmet Vefik Paşa, burada tarih felsefesini, insanlığın ilerlemesi ve olgunlaşması üzerine düşünmek, bunu yaparken de tarihi olaylar arasında, sebep- sonuç ilişkisi kurmak olarak tanımlamıştır.

Tarih ilminin felsefesi yapılırken, kaynakların tenkiti, araştırma usûlleri ile ilgili çalışmaları içeren, tarih metodolojisini de bilmek gerekir. Ahmet Vefik Paşa'ya göre, tarihte, her olayın kendine has özellikleri vardır. Tarihçi, tıpkı bir filozof gibi, olayların derinine inerek düşünmeli, sorgulamalı ve bir takım sonuçlar çıkarmalıdır. Bunun yöntemi ve tekniği için de, tarih metodolojisinden faydalanmalıdır. Metodoloji, tarihin kaynaklarına ulaşmada, tasnif ve tenkit etmede, tarihçiye yön verir.

Tarihi olayları doğru tahlil edebilmek için, tarihin diğer sosyal bilimlerle (coğrafya, siyaset, iktisat, sosyoloji v.b.) olan ilişkisinin de iyi bilinmesi gerekir. Her ilim dalının, kendine has bakış açısı vardır. Bu bakış açısının kapsadığı alan ve bu alana uygun olabilecek usuller hakkında, net bir bilgi sahibi olmak, oldukça önemlidir. Yani, tarih araştırmalarında, mantıklı bir analize ve metotlu çalışmaya ihtiyaç vardır. Tarihçi, kendisini doğru bilgilere götürecek yolları bulmaya çalışırken, aklın ve mantığın çizgisini takip etmelidir.

“Hikmet-i Tarih”te, yaratılış konusuna da değinilmektedir. Yeryüzünün ve insanlığın yaratılışı, mitolojilerde, ilahi dinlerde, felsefede ve pozitif bilimlerde, farklı şekillerde anlatılmıştır. Pozitif bilimlerin, evrenin yaratılışı hakkında geliştirdikleri teoriler, aklî prensip ölçüleri içerisinde değerlendirilir. Çünkü pozitif bilimlerin bilgi kaynakları, akıl, gözlem ve deneydir. Ancak, evrenin ve yeryüzünün yaratılışında, gözlem, deney ve ispatlama mümkün olmadığı için, burada bilim adamları, hayalgücü ve sezgilerine dayanarak, özellikle de gözlenebilen kâinattan elde ettikleri bilgileri tersine çevirerek, kıyas yoluyla, kâinatın başlangıcına ulaşmak gayreti göstermişlerdir. “Big Bang (büyük patlama) Teorisi”nin fikir babası Gamow; “*evrenin bütünü ile ilgili detay ve*

bilgilerin çoğu tam ve kesin değildir. İlerde yapılacak araştırma ve incelemelerin, bizi bir başka sonuca ulaştırması mümkündür” diyerek, teorisinin değişebileceğini ifade etmektedir. İnsanoğlu, “Büyük Patlama” (Big Bang)’nın gerçekten olup olmadığı, evrenin nasıl sona ereceği, evrenin kaç yaşında olduğu, evrenin büyüklüğü, içinde yaşadığımız dünya gibi başka dünyaların olup olmadığı hakkında, kesin ilmî sonuçlara ve açıklamalara ulaşmış gibi görünse de, önümüzdeki zaman diliminde, insanoğlunun keşfedeceği, daha pek çok şey vardır.

“Yaratılış” konusu, tarihin her devrinde, insanoğlunun merakını çekmiştir. Milletlerin mitolojilerinde yaratılış efsanelerinin yer alması, bunun bir göstergesidir. Bugün bizim efsane olarak gördüğümüz bu düşünceler, o çağlarda, “doğrular” olarak kabul ediliyordu. Yunan felsefesinde, yaratılış izahları yapılmış, fakat daha çok yaratılışın temel bir maddeden olduğu üzerinde durulmuştur. Bazen tek, bazen de çok olan bu tek madde, ilk unsur kabul edilmiş ve yoktan hiçbir şeyin var olamayacağı genel kanaatine varılmıştır. “Tanrı” fikri olan filozoflar dahi, kadim bir maddenin var olduğu kanaatinden vazgeçememiş ve “Tanrı”yı sadece, “Şekil Verici” olarak nitelemişlerdir.

İslam öncesi ilahi dinlerde, kadim madde anlayışı kabul görmemiş, hem Yahudilik’te ve hem de Hıristiyanlık’ta “yoktan yaratılış inancı” savunulmuştur. Bu dinlerde, “yaratılış” hadisesinde Allah, kâinatı altı günde yaratmıştır. İslam öncesi var olan bu düşüncelere, İslam dini karşı çıkmış ve her şeyi istediği gibi ve istediği zaman yaratan bir “Yaratan” anlayışı getirmiştir. Kur’an-ı Kerim’de bu husus, her vesile ile tekrarlanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de anlatılan yaratılış, yeryüzünün ve gökyüzünün önce bitişik olduğu, daha sonra ayrıldığı, su buharı ve bazı gazlardan, atmosferin oluştuğu şeklindedir.

Ahmet Vefik Paşa, “Hikmet-i Tarih”te tufan olayına da yer vermiştir. Ahmet Vefik Paşa, “Fıtrat ve Tufan” adını verdiği kitabının ikinci bölümünde,(Fasl-ı Sâni) yeryüzünün yaratılışı, tufan olayı ve tufandan sonra, yeryüzünde ve insanlık tarihinde meydana gelen olayları, kutsal kitaplardan ve jeoloji, arkeoloji, fiziki antropoloji gibi bilimlerden elde ettiği bilgilerle birlikte vermiştir. Ona göre ilk insan Hz. Âdem’den sonra, ikinci Âdem olarak Hz. Nuh gelir. Çünkü insanlığın çoğalıp medeniyetlerin geliştiği yer olan Mezopotamya’da, insanoğlu, zamanla Allah’ın emirlerini unutarak, birtakım sapkınlıklara yönelmişti. Hz. Nuh, onları yolundan çevirmeye çalışsa da, başarılı olama-

mıştır. Bunun sonucunda da, “Nuh Tufanı” olarak bildiğimiz âfet, yeryüzünün sularla kaplanmasıyla sonuçlanmıştır.

Hız. Nuh, yaptığı gemiye, ailesini, çeşitli bitki ve hayvan türlerinden bazıları olarak, âfetten kurtulmuştur. Daha sonra insanlık, Hız. Nuh’un üç oğlundan (Ham, Sam ve Yafes) çoğalmış, her biri yeni yurtlar bularak, dünyanın değişik bölgelerine göç etmişlerdir.”Hikmet-i Tarih”te, “Fasl-ı Sâlis”in “Teşkil-i Milet” bölümünde, Ahmet Vefik Paşa, dünyadaki ırkları, Moğol, Zenci ve Kafkas olmak üzere üçe ayırmış, bunların kafatası yapısını, etnoğrafya biliminin ışığı altında izah etmiştir. Bununla birlikte, Sam, Ham ve Yafes’ten olan milletlerin isimlerinin ve kullandıkları dillerin listesini vermiştir. Ayrıca, Türkler’in anayurttan ayrılıp, yayıldıkları bölgeleri de anlatmıştır.

Dünyadaki dillerin kökenlerine bakıldığında, aynı göç yolları üzerinde yaşamış milletlerin konuştukları dilde, benzer özelliklere rastlanması, dillerin birbirleriyle etkileşimini ispatlamaktadır. Türkler’in anayurttan ayrılarak, dünyanın pek çok yerine dağılmış ve medeniyetlerini kurmuş olmaları neticesinde, Mustafa Kemal Atatürk, “Güneş Dil Teorisi”ni ortaya koymuş, bununla ilgili, bilim adamlarına gerekli araştırmaların yapılması doğrultusunda talimat vermiştir.

Geçmişten günümüze, yeryüzünde medeniyetler kuran milletlerin kültürel özelliklerinden biri olan dinler ve inanışlar da, bu eserde değinilen konulardır. En ilkel toplumlarda bile, “Yaratıcı’nın Kutsallığı” düşüncesi vardı. İnsanoğlu, yaratılışından itibaren, hep inanma ihtiyacı duymuştur. İlahi dinlerden önce, insanoğlu, güneşe, aya, yıldızlara, çeşitli putlara tapınmış; peygamberlerin gönderilmesinden sonra da, mutlak güç olan Allah’a ve O’nun emirlerine inanmış ve itaat etmiştir. Zaman zaman da felsefi öğretilere dayanan Brahmanizm, Hinduizm gibi, birtakım inançlar da ortaya çıkmıştır.

Dünya’da yaşamış milletlerin dillerinde etkileşimler olduğu gibi, din ve inanışlarında da aynı etkileşimin olması kaçınılmazdır. Fırat ve Dicle Nehirleri’nin suladığı verimli topraklarda kurulan köklü medeniyetlere ait, dil, din, ırk ve kültür özellikleri, insanlığın burada çoğalıp, değişik yerlere göç etmesiyle, dünyanın her tarafına yayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

AĞAOĞLU, Ahmet; Üç Medeniyet, MEB Yayınevi, İstanbul, 1972

AKYÜZ, Yahya; Türk Eğitim Tarihi (başlangıçtan 1997'ye), İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1997

BAMMAT, Haydar; İslam'ın Çehresi, (Osman Fehmi Giritli) Sancak Yayınları İstanbul 1975

BAYAT, Fuzuli; Anahatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006

BELGE, Murat; İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995

BRAUDEL, Fernand; Tarih Üzerine Yazılar, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1992

CARR, Edward Hallett; Tarih Nedir?, çev. Misket Gizem Gürtürk, Birikim Yayınları, İstanbul 1980

ÇİTLİ, Ali; Yaratılış ve İnsan, (Başlangıçtan Tufan ve Yazıya) Karmat Yayınları, İstanbul 2006

DAĞLI, Yücel - Cumhur Üçer; Tarih Çevirme Kılavuzu, c. I, TTKY, Ankara 1997

DOĞRUL, Ömer Rıza, Dinler Tarihi, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1947

DURANT, Will; İslam Medeniyeti, Elips Kitap, Ankara 2004

ERCİLASUN, Ahmet Bican; Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara 2007

GÖKALP, Ziya; Türkçülüğün Esasları, Ekin Basımevi, Varlık Yayınları, İstanbul 1963

GÖKBERK, Macit; Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990

GÖKBERK, Macit; Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları, Yapı Kredi Kredi Yayınları, İstanbul 1948

GÜNALTAY, Şemsettin; Yakın Şark- Elam ve Mezopotamya, TTKY, Ankara 1987

GÜRAY, Sevim; Ahmet Vefik Paşa, TTK Basımevi, Ankara 1991

GÜRKAN, Ahmet; İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Akçağ Yayınları; Ankara, 1969

HALİL, İmadüddin; İslam'ın Tarih Yorumu, Risale Yayınları, İstanbul, 1988

HEİMSOETH, Heinz; Kant'ın Felsefesi, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986

HUNKE, Sigrid; Allah'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde, çev. Hayrullah Örs, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975

İNAL, İbn'ülemin Mahmut Kemal; Son Sadrazamlar, Dergâh Yayınları, c.2, İstanbul 1982

İNAN, Afet; Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, TTKY, Ankara 1987

İZMİRLİ, İsmail Hakkı; Yeni İlm-i Kelam, Boyut Yayın Grubu, Ankara 1981

KAYA, Korhan; Hinduizm, Dost Yayınevi, Ankara 2001

KAZICI, Ziya; İslam Kültür ve Medeniyeti, Timaş Yayınları, İstanbul 1996

- KÖPRÜLÜ, M. Fuat- W. Barthold; İslam Medeniyeti Tarihi**, TTKY, Ankara 1973
- KÖROĞLU, Kemalettin; Eski Mezopotamya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1991
- LİVIUS, Titus; Roma Tarihi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002
- MANSEL, Arif Müfit; Ege ve Yunan Tarihi**, T.T.K Basımevi, Ankara 1983
- ÖGEL, Bahattin; Türk Mitolojisi**, TTKY, Ankara 1971
- ÖZLEM, Doğan; Tarih Felsefesi**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994
- ÖZTÜRK, Mustafa; Tarih Felsefesi**, Başbakanlık Yayınevi, Ankara 1999
- PAKALIN, Mehmet Zeki; Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, Ahmet Şevki Matbaası, c.3, İstanbul 1942
- PARLAR, Suat; Osmanlıdan Günümüze Gizli Devlet**, Bibliotek Yayınları, İstanbul 1997
- SAYILI, Aydın; Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**, TTK Basımevi, Ankara 1991
- SERTKAYA, Osman Fikri; Göktürk Tarihi'nin Meseleleri**, TKAE Yayınları, Ankara 1995
- ŞEREF, Abdurrahman; Tarih Söyleşileri**, Kavram Yayınları, İstanbul 1980

TANPINAR, A.Hamdi; XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1956

TATLI, Âdem; Evrim ve Yaratılış, Toplum Kitabevi, Konya 1992

TEKİN, Oğuz; Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2002

UÇAR, Şahin; Tarih Felsefesi Meseleleri, Nehir Yayınları, İstanbul 1997

WATT, Montgomery; İslamın Avrupa'ya Tesiri, çev. Hulusi Yavuz, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986

YAZIR, Muhammed Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, c. II, İstanbul 1936

YERASİMOS, Stefanos; Türk Metinlerinde Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993

YILMAZ, Faruk; Kâinatın Yaratılışı, Marifet Yayınları, İstanbul 1992

YINANÇ, Mükrimin Halil; Tanzimat, İstanbul 1940

YÜCEDOĞRU, Tefvik; Geçmişten Günümüze İlim ve Din Açısından Yaratılış, Emin yayınları, Bursa 2006

ANSİKLOPEDİLER

İslâm Ansiklopedisi, c.2- 4, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984

Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, Akçağ Yayınları, Ankara 2007

SÜRELİ YAYINLAR

ALPASLAN, Oğuzhan; Muhafazakâr Düşünce, Yıl 2, sayı 7, Kış 2006

AKGÜR, Necati; “Bilim Tarihi, Tarih Boyunca Türklerin Kullanmış Oldukları Takvimler, Eski Mısır Takvimi ile Bundan Alınan Kıptî Takvimi Eski Fars ya da Yezdicürd Takvimi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1991, Sayı: 74

BULUÇ, Sadettin; Şamanizmin Menşei ve İnkışafı Hakkında (İ.Ü.Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi) İstanbul 1948, II / sayı 3- 4

GÖZLER, H. Fethi; “Büyük Türkçü ve Devlet Adamı Ahmet Vefik Paşa ve Hususiyetleri”, Türk Yurdu Dergisi, c. 9, Mayıs 1988

KOÇU, Reşat Ekrem; “Ahmet Vefik Paşa’nın Portresi”, Tarih Dünyası Dergisi, Yıl 1, sayı 3, 15 Mayıs 1950

KÖPRÜLÜ, Orhan F; “Ahmet Vefik Paşa Kütüphanesinin Kataloğu Hakkında” Türk Kültürü Dergisi, sayı, 97- 108 Yıl, IX, 1970- 1971

SPIES, Otto; Doğu Kültürünün Avrupa Üzerindeki Tesirleri (çev. Neşet Ersoy) Ateş Dergisi, İlave Yayınları, No: 8, Ankara 1974

TANSEL, Fevziye Abdullah; “Ahmet Vefik Paşa”, Belleten, c.XXVIII, sayı, 109-112

TANSEL, Fevziye Abdullah; “Ahmet Vefik Paşa’nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususî Hayatı ve Muhtelif Karakterleri”, Belleten, c. 29, No:113, Ocak 1965

YESARİ, Mahmut; “Ahmet Vefik Paşa’nın Hayatı ve Eserleri”, Tarih Dünyası Dergisi, Cilt: 3, Sayı 32

**‘ATÛFETLÛ AHMED EFENDÎ
HAZRETLERİNİN
DÂRU’L-FÜNÛNDA VİRDİĞİ HİKMET-İ
TÂRÎH DERSİNİN HULÂSÂSİDİR
KİTÂB-I EVVEL
KISM-I EVVEL KURÛN-I MÛTEKADDİME
CÛZ-İ EVVEL KURÛN-I MECHÛLE**

HİKMET-İ TÂRİH
BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM
FASL-I EVVEL MÜTEKADDİMÂT-I TÂRİH

Âlem-i şuhûdda serzede-i zuhûr olub geçen eyyâmın hibretiyle öğrenilen hâdiselerin bilinmesine fenn-i târih itlâk olunur. Akl-ı insânın cevelânından husûle gelen ‘ameliyyât-ı zihniyyenin semeresi olan ilme hâssaten hikmet dinur. İnsânın kendi nefsinde mulâhaza ve kıyâs ile buldığı işbu hikmet-i hâricden kesb ideceği târih mâ’lûmâtına ma’tûf ve masrûf olarak vukû’atın esbâb ve neticesi ve teselsül ve telâhukı ve nev’i beşerin sıfat-ı kabiliyeti hatve terakki ile istikmâlini mülâhazadan hâsıl olacak ‘ilim hikmet-i târihtir. Lihâza fenn-i târih bir ilm-i celîl lâzimü’t-tahsîl olub maksad-ı aksâsı vukû’âtı başka başka bildirmek değildir. Belki her hâdisenin te’sîr-i mahsûsundan peydâ olan manânın birer birer toplanub bir merkezde iltikâlarıyla tehaddüs idecek fâide-i müctema’in heyet-i âmmeye irâs itdiği tahvîlâtı ve anların keyfiyet ve karârını mutâla’a itmektir. Kuvve-i hâfıza hazînesinde müddehâr olan vukû’ât kıyâs ve tefekkü ateşiyile piştikte rûha gıda olub nazar-ı insân heyet-i umûmiyye-i mecma-‘ı insâniyyânı birden temâşa itmeğe ve hikmet-i ezeliye-i ilâhiyyenin t’ayîn eylediği tarîkde şitâb ve seyrini müşâhede eylemeğe muktedir olur. Ancak bunda esas ilm olacak bir mikyâs ve bir nizâm ittihâzı ve sened ve me’hazlar intihâbı lâzım gelür. Binaenaleyh sinîn-i mâziyenin tertîbine ve kurûn-ı sâlifenin taksîmine ber vech-i âti mübâderet kılunur.

Hilkat-ı âlem ve fitrat-ı benî âdem târihinin ta’yîn ve takarrurı emrinde beyne’l-ümem rivâyât-ı kesîre ve mutâle’ât-ı vefîre olub Hind ve Çin halkı evâilde ayları bir devr-i tâm ve sene-i kâmile gibi add ile târihlerini kırk elli bin seneye çıkarmışlar ve hattâ Türkistân câniblerinde olan akvâm her biri bir hayvânın ismiyle mevsûm on iki sene-i kâmileden ibâret bir devr ibdâ’ ve ‘ömr-ü âlemi hilkatden zamânımıza gelince dört yüzbin devre iblâğ itmişlerdir. Hâsılı her kavmin tevârih-i atîkasında böyle birer garîb yolda kavli-ı ihdâs ve ânınla kadim da’vâsına îrâd-ı ibhâs eylemişlerdir. Zira ba’zıları ‘ömr-i âlemi öyle yüz bin senelerle şumâr idüb kendi zabtlarının müsâbakâtı bahânesiyle sâir milletlere tekaddüm iddiasında oldukları misüllü ba’zı milletler dahi cihânının bekâsını isbâta kalkışmışlardır. İşbu ihtilâfâtın hâlâ mevcûd olan nesh-i

Tevrâtından dahi tashîh ve halli mümkün olmayub nüshâ-i İbrâniyye ile nesh-i Sâmiriyye ve Yunaniyyesinde târih-i hilkat-i âdem başka başka gösterilerek Yahûdiler zuhûr –i İslâma kadar 4382 sene ve Katolikler ekseriya 4626 ve Rumlar sene 6131 ve Kâtib Çelebi merhûmun ihtiyâr eylediği kavîl mûcibince ba‘zı Rumlar 6216 sene ta‘dâd iderler. Ve daha bunun gibi kırk elli muhtelif akvâl görülmüştür. Hâlbuki muahharan meydana gelen ekser kütüb-i mu‘temede-i mu‘teberede sene-i fitrat târih-i hicretten 5585 sâl-i mukaddem sayılıb bu bir emr-i i‘tibârî olduğundan mehâzîr-i ihtilâf-i tevârihden ihtirâzen işbu mecellede meslek-i ahîr ihtiyâr olunarak ber vech-i mezkûr fitratdan hicrete 5585 sene-i şemsiye hesâb olunmuştur. Ve asr-ı sa‘âdetde tahassur-i nübüvvetden sonra sene-i kameriye hesâbına rucû‘ kılınması münâsib görülmüştür.

Târih-i fitratdan başka milel-i muhtelif meyânında ma‘mul bih deha ba‘zı tevârih-i mer‘iyyeden başlucaları ta‘dâd olunur. Birincisi Yunanda (Olimpus) penayırının te’sisinde dört senede bir kere küşâdi muharrer olmak mülâbesesiyle her biri dört seneden terkîb ve (olimpiyad) namıyla tevsîm olunan devirdir ki zaman-ı sa‘âdetden 1398 sene-i mukaddem ibtidâ olunmuş ve yediyüz seneden ziyâde mer‘i tudulmuştur. İkincisi mulûk-i selefkiyân târihi ki ba‘de Zülkarneyn Târihi didikleri hisâb olub târih-i hicretten 934 sene mukaddem kullanılmış. Üçüncüsü fitratın 4963 senesinden ya‘ni târih-i hicretten 622 yıl mukaddem bi‘l-i‘tibâr Kostantiniyyede zemân-ı sa‘âdete karîb ‘ahidde bed’ olunan târih-i milâddır. Dördüncüsü hicretten 338 sene mukaddem (diyuklasiyanus) Kayzerin vaktinde bedi’ eyleyen târih-i kıbtî ya‘ni nasâranın ta‘birine göre târih-i şühedâdır ki Mısırdâ vaz‘ kılınmıştır. Beşincisi Parsilerdir ya‘ni kebirler beyninde Yezdicerd ahir-i Sâsânî helâkinde ittihâz olunan târih velhâsıl bâlâda zikr olunduğu üzere fitradın 5585 senesi târih-i hicrete ibtidâ kılınmıştır. Bunlardan başka her yerde vakit vakit daha nice târihler vaz‘olunup ba‘de isti‘mâlden kalmıştır. Sırası geldikçe zirde ânlar ve Çin ve Hind vesâire târihleri zikr olunur inşaallâh. Kaldı ki erbâb-ı fenn kurûn-u mâziyeyi birkaç dürlü taksîm ve kütüb-i tevârihi üslûb-i mütenevvi‘ üzere tedvîn itmişler ise de fitratdan bu âna değin yeryüzünde zuhûra gelen vekâyi‘ın eşref ve a‘zami bi‘set-i aliyye-i Hazret-i Mustafa olub çünkü yalnız Çin ülkesi istisna kılındıkda bütün ma‘lum olan rûy-i zeminde ol zamândan akdem şöhret bulmuş en kudretlû milletler ol vakit münkariz ve bedâyi‘-ı sanayi‘ ve evrâk-ı mecmû‘a-i me‘ârif –i iktihâm –ı tevâif-i vahşiye ile kâmilen zâyi‘ ve perişan olmuş iken tâife-i arab gibi bir kavm-i za‘îf ve bedevî mücerred salâbet diniye ile canlanub pek az

zemânda dünyanın en ma'mûr aktârını kabza-i itâ'ate rabt ve furû' mihr-i ulûm ve funûn ile safha-'i âlemi yeniden tenvîr eylemesi temâşây-i acibi akabinde sâha-i zemîn tâze hayâtla tarâvet-i umrân bulub bir sûret-i cedîdeye girmiş velyevm mevcûd olan milel ve düvelin nevbet-i iştihâri ol vakitden sonra gelmiş bulunduğundan fitrat-ı âdemden bu güne gelince geçen zemânlar iki cüz-i azime bulunarak ve birincisi fitratdan hicrete kadar olan elli altı asrın ve ikincisi hicretten bu güne gelince cereyân iden on üç asrın havâdisini muhtevî olarak ezmine-i mütekaddime ve ezmine-i müteahhire ta'bîr olunmak vukû' hâle ensab görülmüştür. Ancak aralık aralık vukû'ât-ı 'azîme tahdîsiyle bu iki zemânın her birinde heyet-i mecmû'a-i âlem ve tabî'at mesâlih-i ümem birkaç kere tegayyür itdiğinden anlar derece-i sâniyede nice devirlere taksîm olunmuştur.

Şöyleki ezmine-i mütekaddime de hubût Hazret-i Âdemden sonra yeryüzünde tenâsül iden nev'î beşer tufanda cinâyatı cezâsıyla külliyyen ma'dûm oldukdan sonra Hazret-i Nûhun âilesi etrâf-i ekâlîme dağılarak milel-i muhtelif teşekkül birle sanâyî'ı mukteziye ve hurûf-i hat ihdâs olunmuş ve Yunanda henüz şu'arâ ve hukemâ zuhûr ve ticâret ve ma'lûmât tevessu' iderek ba'zen tevârih zabtına dahi başlanmakda iken bir taraftan beni İsrâîl enbiyâ ve mulûki zemânı ve taraf-ı âhardan devlet-i Asuriyenin cihânda hukûmet-i umûmiyye şeklini iktisâb itmek derecesine varub yine tadrîcle zevâlî te'âkub itmesi bir devr-i tâm olub ezmine-i kadîmenin tafsîlât-i ahvâli mensi ve ba'zı asâr ve emârâtdan müstahrec bulunan (fasl-i ûlâ) ve kurûn-i mechûle-i şebâbiyesi olarak hisâb-ı mu'teber iktizâsınca fitratdan 1655 sene sonra vukû' bulan tufandan ya'ni sene (3930) den ahar devlet-i Asuriyeye ya'ni (1381) râddesine kadar iki bin beşyüz elli senenin vukû'âtını hâvi olur. Ba'de funûn ve me'ârif terakki idüb Yunanda üç i'lâyî kemâle irerek ve Kiyânyan devleti refte refte Asyayı kaplayub yine bir devlet-i umûmiyye nisâbına yaklaşarak Avrupaya dahi sarkıntılık itdikde İskender Yunanın pence-i kahrına gelmesi kezâlik bir devr-i tâm ittihâz kılınmağın ezmine-i kadîmenin işbu (fasl-ı sânisî) ve zemân-ı kemâl hukemâsı zuhûr Pişdâdyandan ya'ni sene (1381) den ve Roma binası tarihinden (1385) fevt-i İskendere (sene 946) varınca dörtyüz kırk yılıkadar zamânın vukû'âtını şâmil olub işbu devr-i nümâ ve irtifâ'ın ahvâli külliyesi mechûl değil ise de ba'zı mertebe şübheden 'âri değildir. Kezâlik İskenderden mîlâd Hazret-i İsâyâ kadar bir tarafta tavâif -i mülûk türemesiyle beraber diğer tarafta Roma cumhûrî ziyade iktidâr bulub dünyanın ekser-i memâlik-i ma'lûmesini teshîr ve emr-i hukûmeti Asyadan Avrupaya intikâl itdirmesi vefât-ı İskenderden(936) velâdet-i Hazreti

İsaya (622) ve Agustus Kaysere kadar güzerân iden üçyüz yirmi dört sene ezmine-i kadîmenin havâdisi etrâfıyla ma'lûm olan bir devr-i mahsûs vukûfî ve eyyâm-ı kemâl şân ve şevketi tutularak (fasl-ı sâlisi) add olunmuşdur. Ba'de târih-i milâd ile beraber Roma kıyâsırasının dâire-i usûl-i kânuniyeden çıkması idâre-i cumhûrî ihlâl eyleyüb sonunda imparatorluk dahi mekasimeye giriftâr oldukda milel-i me'nûse-i mütemeddine şark ve şimâl semtinin tavâif-i vahşiyesi yağmasına düşünce zülâm cehl ü kasvet bütün âlemi kaplayub cem'iyet-i İseviyye bir takım fırak-ı dâlleye müteşa'ab olmağla târih-i milâddan târih-i hicrete kadar geçen altı yüz yirmi iki seneye hâssaten zemân-ı câhiliyet dinilerek ezmine-i mütekaddimenin eyyâm-ı zevâl-i terakkisi olan (fasl-ı râbi' i inhitâtı) sayılmışdır.

Tarih-i fitratın elli altıncı asrında (5585) şems-i Münîr-i risâletin tulû'ıyla kabâyil perakende-i Arab bir milleti kaviye teşkîl idüb otuz kırk sene zarfında fezâil-i dini her tarafa te'sîr itdirmiş ve tâli'ı benî âdem bütün bütün tebeddül eyleyince nev'î beşer heman hayvanât derecesine inmiş iken şeref-i hurriyet-i İslâmiyye ile girü insâniyet mertebesine çıkarak bu köhne dünya yerine âlem-i hikmete girdi.

İşte ol devirden birisi ezmine-i müteahhire sayulub (fasl-ı evvel şebâbı) hukûmet-i İslâmiyyenin Türkistân ve Hindistân ta Fransa'ya kadar ma'mûre-i cihânın yarısını ihata eylemesiyle zarâfet ve me'nûsiyetin şarkta derece-i kemâle doğru çıkması ve garbda kabâyil-i vahşiyenin bütün Avrupa'yı istilaya iktihâm idub bittedrîc memâlikin çoğı bir ile girerek Roma imparatorluğunun yenilmesi zemânı olan fakat iki asrı ve (fasl-ı sâni-i nümüvvi) devlet-i hulefa ikiye bölünerek meşrıkdâ peyderpey mulûk-ı tevâyif-i silsileleri türeyüb garbda vahşetin numüvvi hengâmında imparatorluğun zillete düşar olmasıyla papaların kesb-i kudret eylemesini ve yeni hukûmetlerin teşekkülünü ya'ni üç asrın vukû'âtını ve (fasl-ı sâlis üstüvâsı) Firenk ordularının şarka dökülmesi ve Cengizin hurûcî gibi vukû'âta imtidâd-ı kıtâl yine rûy-ı zemini zulûmât-ı gadr ü kasvet ile örtüb cehl ve vahşet-i kemâle irdikde papaların galebe-i kuvvet-i cebriyesi milel-i İseviyyeye ihtilâl virdiğini ve imparatorluğun Alamanyaya intikâlini ya'ni ikiyüz seneyi ve (fasl-ı râbi' inhitâtı) dahi hurûc-ı Timur Asya'yı ve lulaya virdikden sonra Devlet-i Osmâniyye ve bir tarafda Ceneviz ile Venedik cumhûrları tevsî'-i dâire-i nufûz itmekde iken henüz ve ma'ârifin Arabdan garba intişârıyla halkın nikâb-ı sehâb-ı huşûnetinden çıkmasını ve barut ve alât-ı nâriye gibi ihtirâ'ları ve Protestanlığın

hudûsunu ve Avrupada vahşetin indifâ'ıyla medeniyetin zuhûrını ya'ni kezâlik iki asrı hâvidir. Ba'zı tevârihde işbu dört faslın muhtevî bulunduğu müddete ezmine-i mütevassıta dinub bundan sonrası hâssa-i ezmine-i cedide ve muahhara add olunur.

Dokuzuncı asrın evâsıtında fenn-i tıbâ'atın îcâdı ve Kostantniyyenin fethi ve Amerika dinilen bir yenedünyanın Kolombusun kiyâsetiyle keşfi hemân kâffe-i münâsebat-ı mileli ve nisbet-i kuvvet ve ittihâdı düveli tahvîl itdiğinden rûy-i zemîn başka bir renk ve heyete girüb onuncı asırdan birisi ayruca bir vakit tutulmuş ve (fasl- 1 evveline) şarkda şî'a mezhebinin ve garbda Protestanlığın firce bulması ve devlet-i Osmaniyye ile İspanya'nın tezâyüd-i şevket ve kudreti ve medeniyetin teessüsü ve takarrurı ya'ni yüz yetmiş senesinin vekâyı'ı ve (fasl-1 sânisine) kabâyil-i Tatarın Çine girmesi ve Hindistan ve Fransa ve Hollanda devletlerinin sırasıyla kesb-i haşmet ve vüs'atı ve Rusyanın nâmı söylenmeye başlayub az vakit içinde Avrupa masâlihine müdâhalesi hengâmı olan yüz otuz beş senesinin vekâyı'ı ve (fasl-1 sâlisine) Fransa cumhuri ve Napolyon Bonapart cenkleri ve Amerika cemâhirinin teessüsü ve İngiltere'nin tezâyüd-i kuvvet-i bahriyesi ya'ni Vak'a-i Hayriyyeye kadar kırk senenin vukû'âtı derc ve (fasl-1 râbi'ine) zemânımızın vukû'ât ı tahrîr kılunub hatime-i târih olur.

Târih-i kadim kitâblarında elyevm dört türlü me'haz ve esâs olub birincisi kütüb-i semâviyeden alunan ma'lûmât-ı nakliyedir. İkincisi en ibtidâ târih zabt iden mileli kadimededen fakat Yunan müelliflerinin âsârı kalmış olmağla anlar rivâyetlerdir. Üçüncüsü dahi ezmine-i mütevassıtada memâlik-i şarkıye müelliflerinin ba'zı halk ağzından dastân ve efsâne ahz ile a'sâr-i kadime üzerine testîr eyledikleri düzensiz hikâye ve şahnâmeleri sonra ba'zıların târih makamında zabt ve tedvîn itmeleriyle meydana gelen kitâblardır. Dördüncüsü her diyârda ve alelhusûs Cezire ve Şâm ve Mısır ve İrân ve Yunan'da hafır ve keşf ve envâ'ı tekellûf ve tedkîkât ile şerh ve tefsîr kılunan antika ya'ni eşyay-ı atîka ta'bîr olunan kitâba ve elvâh ve mermer tasvîr ve heykeller ve asâr-ı ebniye ve meskûkât misüllü metrûkât-ı garbiyyeden istihrâc olunan ma'lûmâtdır.

Ba'zı tasnîfâtta bu dört nev'î senedin birbirine tatbîki ve cem'ı emel olunarak ma'lûmât-ı hâzırının âdem-i kifâyeti cihetiyle müsâ'ade etmemesinden nâfile nice müşkilât tekevvün itmiş ise de erbâbı o makule su'ûbâtdan mucânebet ve her kavli yeri-

ne göre ihbâr idüb melhûzât-ı müsmire istinbâtına i'tinâ eylemiştir. Yine tafsîlât husûsunda merci'lerin başka başka tetebbu'ı îcâb ider.

(Fasl-ı sâni fitrat-ı tûfân)

Bizim dünyamız mecmû' ı halkın gâyet küçük bir cüzi olub kütüb-i kudsiyye mefâdi ve ulûm-i tabi'iyeye erbâbının netice-i mücerrebâtı muktezâsınca âlem altı günde ya'ni altı devrede yaradulub sûret-i hâliyyesine tedricle girmiş ve bu keyfiyet (velekad hâlaknes'semâvâti velarzı vemâ beynehumâ fî sittei eyyâmin) nass-ı şerifi ve ulema-i kirâmın (ey fî sitteti evkât) (işâreti ile sitte-i etvâr) tefsiri ile ma'lûm olmuştur.

Şöyleki Tevrât'ın tasrîhine göre eşyâ kün emriyle halk buyuruldukda vechi arz nizâmsız olub zulumât her şeye müstevlî idi. Hak Teâlâ nurı halk buyurdu. Bu zamânın ibtidâsından intihâsı bir gün oldu. Göğü halk buyurdu. Yerde olan su ile üstünde olan su ayrıldı. İkinci gün oldu. Kuruyı yaşıdan ayırub denizi karayı halk etdi. Ve ibtidâ otlağı ve sonra ağaçları tenâsüle münâsib tohumlarıyla beraber yarattı. Üçüncü gün oldu. Gün ve haftaları ve ay ve mevsimleri ve seneleri gösterici ecsâm-ı münireyi yarattı. Dördüncü gün oldu. Suda olan hayvânâtı ve sonra kuşları nev'i nev'i halk buyurdu. Beşinci gün oldu. Yeryüzünde olan sibâ' ve behâyimi nev'i nev'i halk buyurdu. Sonra insânı kâffe-i mahlûkâta buyurmak için er ve kârı olarak yarattı. Altıncı gün oldu.

Kezâlik ulûm-i tabi'iyeden tabâkât-ı küre-i arz keşfine dâir kesb olunan ıttılâ'a göre ibtidâ bir cism-i müştâ'ıl olub soğumağa başladıkda yüzi ateş deryâsı iken etrâfını ebhire zulumâtı tutub simâk ve talk ve savân ve felesbâtlar ve andan sonra hâmlar nev'inden sert kayalar tutub bir dürlü kabuğı peydâ oldu. Anı müte'âkib ebhire dahi teberrüdle tekattur idüb yeryüzüne inerek su oldu. Ve küre-i arzı kaplayub bütün deniz oldukda gökde bulutlar çıkdı. Üçüncü halde suyun altında tabaka tabaka me'âdin ve filizâtı hâvi toprak hâsıl oldu. Ve tedricle toprak su altından deperek meydâna çıkub karalar ve denizler ayrıldı. Ve ba'zı nebâtât hâsıl olub yeryüzi şimdiki gördüğümüz nizâm ve tabi'ata girdi. Dördüncü halde haşerâtdan zevi'l-fekarât olmayanlar peydâ olub ka'r-ı derya anların nice milyon kere milyonlarla asdâfindan ve kemiklerinden ibâret tabakalarla ve tehaccur itmiş otluk ve ormanlarla dolub hayvânât ve nebâtât ve me'âdinin çürüyüb karışmasından diğerk tabaka topraklar ve kireçler ve kumlar hâsıl oldu. Ba'de

tebâşir ve kayatuzı ma‘denleri tabakasında zevi’l-fekarâtdan büyük kertenkeleler ya‘ni timsâh makulesi uzun ve alçak yapılı hayvânât ve büyük ağaçlar âsârı ve altıncı devrede sâir nev‘i hayvânât ve nihâyet emzirici behâyimin cins cins âsârı zâhir olub âhirinde nev‘i beşer âsârı görüldü.

Tabakât-ı mütevâliye-i mezkûrenin derinlerinde bulunan kadîdlerin nev‘i hayvânât-ı mevcûde envâ‘ından en ziyâde ba‘id olması yeryüzünün nice inkılâbât gör­düğünü erâe idüb sunûf-i zevi’r-rûh birkaç def‘a tehalluf itdiği bilünür. Hâlâ temâmen halli müyesser olmayan ba‘zı mesâilin delâletine nazaran altıncı devirden sonra karayı sular basub va dağları düzleri karışdırarak belki sonradan ka‘r-ı deryadan Amerika kıt‘ası bâriz olub ka‘r-ı deryanın boşalan yerlerine suların tehâlik ve tekatturı ile eskiden deniz olan Rusya ovaları kurumuş ve birbirine muttasıl denizler ayrı kalmış ve yüce divar gibi cibâl silsileleri yarılıb nehirlerin yol bularak göller kuruyub boğazlar peydâ olmuş idiğü alan asârından müstebân ve vesî‘çöller vasatında tuz ve kum ve çamurluk yatakları bulunması bu kazıyyeye burhândır. Ancak insânın ömri bir lahza demek olub hezüranın bin dürlü fedâkârâne ikdâmâtıyla henüz yirmi üçbin kadem irtifâ‘ına ya‘ni en yüksek cibâlin ancak zirvesi hizâsına ve nihâyet yedi sekiz yüz kadem umukına ya‘ni küre-i arzın nısf-ı kuturı olan üç bin beşyüz milden yalnız yarım mile varılmış olmağla daha gayr-i mekşûf nice esrâr olduğı dahi ayandır. Hâsıl olan tecrübeler iktizâsınca küre-i arzın kabuğı dilünüb tabakâtı derin inildikce beher elli arşunda bir derece ziyâde harâret bulunduğundan naşi otuz beş bin arşun umukunda bir ateş almak lâzım gelmeğle elyevm küre-i arzın içerüsü bütün erimiş seyyâl halinde bir müşte‘ıl me‘âdin deryası olub zelzelere anın temevvüc ve teneffüsü bâ‘ıs olduğı ve altıyüz kadar yanar dağdan arasıra ateş selleri püskürüb nefeslendiğı münfehim olur. Kürenin ibtidâ-i emirde kabuğı daha incerek olub üçüncü takım tabakaların ve mâ fevkinin daha yoğuşmadığı zemânlarda ol kabukda ziyâde ledânet olduğundan zemânımızda az his olunan cezir ve medlerin ol vakit beş on arşun imtidâdı olarak sudan başka yerin yufkaca kabuğı demek olan karaya dahi te’sîri olduğundan vasat-ı berr-i azîm olan yerlerde deniz hizâsından aşığı mekherâveler hâsıl olduğı ve tatlu sularda hâsıl olan eşyânın birikindisi üzerinde yine deniz hâsılâtı birikindisi ve anın üzerinde yine tatlu su asârı terâküm eylediğı görülmektedir. Hâlbuki bu vakitte dahi vech-i zeminde tebeddülât ve tegayyürât eksik olmayub nehirlerin deryaya taşıdıkları topraktan nice yerler düzlenüb ve nicesi sığlaşub ba‘zı büyük nehirlerin yevmiye sürükledikleri toprak ve kum üç dört yüz kadem-i

irtifâ'ında birer cebele müsâvi olduğu ve ez cümle nil nehri arz-ı Mısır'ı örttüğünden ağzı toprakda beşyüz senede bir sa'atlikden ziyâde yer hâsıl olduğundan başka bütün istîâb itdiği yerlere yirmi üç senede bir arşun parmağı balçık bıraktığından Mısır'ın kadîm yerlerinin dahi zemânı anınla hesap olunabilmiştir.

Hubût-ı Hazreti Âdem'de nev'î beşer Asyanın bilâd-i mütevassıta-i mu'tedilesinde türeyüb ibtidâ Fıratla Hind nehri arasını i'mâr eylemiş ve anın için Asya kıt'asına mehd-i ebnây-ı âdem dinmiştir. Evvel zemânda insanların kemâl-i sür'atle çoğalub ömürleri beyâbanda hayvân gütmeğle ve yeryüzünün tabi'î yemişini almağla geçerek licâm-i idâre-i umurları hala ba'zı göçebe halkı gibi şeyhler ve aksakallar elinde olurdu. Kavmin erşedi ve muhtârı hüküm iderdi. Ancak insânın efrâd ve iktidârı arttıkça Cenâb-ı Hallâk gün ve mekânın hak ibâdetini unudub envâ'ı fisk ve fucûra ve bağı ve dalâle talmağla Şit bin Âdem (aleyhimü's-selâm) evlâdından Hazreti Nuh ve tevâbi'î tarîk-i sedâdde yalnız kaldı. Hazreti Nûh da'vet ve nasîhat ile kimesneyi meslek-i salâha döndüremediğinden yeryüzünü sular tutub ve yağmur ve seyl-i ma'mûreyi bütün örtüb dâl ve mudil cümle-i gark ve helâk olunca fakat kendisiyle ailesi necât buldı. Bu surette hâssaten nev'î beşere inâyet-i rabbâniye olan kâbiliyet-i kemâl ve terakkî icâbınca ademîler ol devrede dahi emr-i te'ayyüşe lâzım olan mevâdd-i zaruriyyeyi bulabilmiş iken revâbit ve zevabit-ı din ve ibâdeti biragub nefsi emmâreye uymalarıyla bir grup yırtıcı behâyim kesilüb sonunda cezâ-i kahr ve ma'dûm oldılar. Hazreti Nûh'un silsile-i ecdâdı ve zemânları nüsha-i İbrâniyye-i Tevrât mu'cibince âti cedvele derc kılındı. Ve mukaddem îmâ olundığı vefk üzre bu babda nesh mevcûde beyinde fark var isede ayette ve tertîbde külli mübâyenet anlaşulub yalnız senelerin adedi tegayyur itmiş ve buna ihtilâf nazarıyla bakılamamış olduğundan en eski müelliflerin bu husûsda tercîh itmiş oldukları nüsha-i İbrâniyyeye ittibâ' olundu.

Nesilleri hususunda seneleri	hicretten mukaddem Tarih-i ömürleri	müddet-i ömürleri	sal-i irtihalleri
130 Adem 'aleyhi's-selâm	5585	930	4655
104 Şit >>	5456	912	4544
090 Enuş >>	5351	905	4446
070 Kınân >>	5261	910	4351

065	Mihlâil	>>	5191	895	4296
162	Yerd	>>	5126	962	4164
065	Elh nûh ¹⁹⁵	>>	4964	365	4599
187	Metuşlâh	>>	4899	979	3920
182	Lâmk	>>	4712	777	3935
500	Nûh	>>	4530	950	3580
100	Sâm	>>	4030	600	3430

1655

Bâlâda gösterilan müddet-i târih-i fitratdan (5585) tufana kadar hisâb olunan bin altıyüz elli sene bi't-tenzîl işbu tufân târihi hicretten (3930) mukaddem tahmîn olunmuş ise de bu zamânlara dâir şöhret bulan ekser kullar yakışdırma demek olarak mansûs olmayanların kabûli bir vecihle câiz değildir. Ve ol avanda ki ekâlim ve tabâyı'ın ve suret-i te'ayyüşün kütüb-i kudsiyede haber tafsîlâtı görülmez. Fakat tufandan sonra dahi tebeddülât-ı külliye vukû'a geldiği muahharan yer altında ba'zı görülmedik ve cinsi bilinmedik iki üç fil büyüklüğünde koca koca ve mehîb hayvânlar kadîleri bulunmasından ve Sibir ve seyr-ü şimâl Almanya dağları gibi soğuk yerlerde arslan ve kaplan ve İngiltere'de Yorgşir vilâyeti gibi Afrika'ya ba'îd mahalde sırtlan kemikleri dolu mağaralar çıkmasından istidlâl olunmuşdur. Şu kadar ki sonradan her hayvân ve nebât bir iklime mahsûs olub yalnız nev'î beşer her tarafda ve her dürlü mevsim ve iklimde geçinmeğe muktedir olarak mahalline göre gösterişi hayli değişmiş ise de yine her göşe ve bucakda yerleşüb hatta nice envâ'ı hayvân ve nebâtı dahi beraber nakil eylemiştir. İşte ol sebeble kâffe-i akvâm-ı ademiyân bir asıldan gelme karındaş demek olub Hinduların dört adem-i farz ile sunûf -ı insâni derece-i kudret ve hurmetlerine göre ayru ayru dört soydan getirmeleri âdâb-ı insâniyete dahi münâfidir. Sâha-i küre-i arz ezmine-i ma'lûmada külli tegayyur eyleyüb ba'zı ekâlim yanar dağlar ve zelzeler zuhûriyle değişmiş ve ba'zıları dahi Adem evlâdının çoğalub yere muhtâc olduğunda kuvve-i icâdiye ve islâhiyesiyle ba'zı deniz veyahud bataklar ve girilmez ormanlar münbit ve ma'mûr çimzâr nüzhetgâha dönmüş mesela arz-ı Filistinde cesîm beldeler batub yerine Bahr-ı Lût çıkub İsviçre'de nice cibâl-i mürtefi'a geçerek hayli kasabât ve kara artub gâyb itmıştır. Kezâlik Akdenizde ve Baltık'da çok yerler karadan ayrulub Malta ve Sicilya menendi ada kesildiği gibi Ren nehri yolundan şaşub Nil ağzında dahi yeniden

¹⁹⁵ İdrîs

arazi peydâ olarak Dimyât ve Reşid içerüde kaldığı ve Hollanda ovaları deniz altında çıkarılmağla deniz canavarlarının yuvarlandığı yerlerde sonradan sedler yapılarak ekin ekilüb biçildiği ma'lûm ve ormanlar kesilüb rutûbetin azalması ve harâretin çoğalması ile hayli mahallerde çöl veyahud sıcaklık olub hayvânâtı daha mu'tedil ve sıcak yerlere çekildiği Arabistân ve Îrân ve Almanya diyarlarının şimdiki ahvâlinden ve bundan iki bin sene akdem İtalya hanelerinde meşrûbâtın küpler içinde döküb mu'teber tutmasından anlaşılmıştır. İşte inkılâbât-ı serî'a-i cihân mutâla'a olunub nice nice milel-i kaviyyenin inkırâzı ve bilâd-i mu'azzama ve fâhirenin kurt ve kaplanlara me'vâ olması tehayyül ve 'aceb-i dünyanın daha bir iki bin seneye kadar ne heyetler gireceği andan istinbât ve ta'akkul kılınmalıdır. İmdi fenn-i târih vekâyi'ı sâbika sebep ve hikmet zuhûrını ve te'sîr ve neticesini ve düvel ve milel bir zemân mühr-i Münîr-i ikbâl bedrakasıyla bâlây-ı talk-ı iclâle çıkub birde arıza-i inhitât ile yine vâdi-i nisyâna düşmelerinin esbâbını bildirerek bâlâda îmâ olunduğı üzere a'sâr-ı mâziyenin i'tibâriyle kurûn-ı âtiye tehaddüsâtında ihtibâr ve belki keşf ve tahmîne iktidâr kesbine elzem olduğundan funûn-i mühimmenin ecel ve enfa'ı sayılır. Çünkü zilâl-i hikmet tarih dilsiyerleri mîzân-ı temyîz dekâyık-ı şinâse ve muayyâr-ı akl ve kıyâsa mürâca'atle efsaneye ve safsataya aldanmayub her devrin tarz-ı refâtına münâsebet alub almayan sözleri ictinâ ve istiksâ ider. Mesela firaune-i Mısır ve kavm-i Amalika ile keşf Amerika ve Eflatun ve İbn-i Sinâ hikmetiyle sihr ve nucûm ve simya hezeyanlarını ya'ni efsane ve hurâfât ile ahbâr-ı nâfi'anın semere-i ma'neviyesini zihninde bir köşeye yerleşdürmeyüb karûn ve a'sâr-i mütevâliyeden her birinin mizâcını ve tabi'at-ı mahsûsasını bilüb her meselenin keyfiyet zuhûrını ve nihâyet hükmünü kıyâs ve tatbikle tahkîka muktedir olmaları ve imkân ve imtinâ'ı iz'ân itmeleri az fâide değildir. Bir tarafda meşâhîrden birinin nâm alması ve meydana efkâr koyub yahud işler görüb ortaya bir eser çıkarması hengâmında anın te'sîri nüfûziyle veyahud re'yine rağmen mahal-i sâirede neler vukû'a gelüb her milletin zuhûr ve kemâl ve zevâline vukû'ât-ı umûmiyyenin ne suretde dahli olduğu anlaşulub artık ba'zı kitâblarda mevzû'ât-ı mu'tâdeden olarak rivâyet kılınan cin ve cân ve mâr ve Zihakyân destanlarının zâhirine i'tinâ olunmaz. Her şeyin ma'nâsını mulâhaza ve mesela İstanbul'un üçüncü bânisi dinilen Yanko bin Madiyan kimdir anı derkle hazreti Süleymânın hem mu'asırıdır demeleri neye delâlet ider anı fehm iderler. İskender-i Yunanînin ulûhiyet da'vâ itdiği bilünüb nübüvvetinden bahs olunmaz. Ve Zülkarneyn Humeyrî garbdan getirilmez. Ser levha-i mürşidân-ı hikmet olan Eflâtun bir kırk küp içinde Konya'da tadrîs-i hikmet itmesi ya

da gelmeyub Eflatun'un ta'liminden kimler ahz ile kangı milletleri bir mahsûs yola sevk eyledikleri bilünür. Ancak menâfî'i tevarihin kâmilten istihsâl ve istifâsı yalnız vukû'ât ve esâmî zabtı tarîkine munhasır olmadığı ve kitâblarda hazırca bulunmayacağı bilindiğinden ve vucûd ve kovanın isti'mâl ve riyâzat ile kuvvetlendiği misüllü akl dahi tefek-kürle rişâdet bularak bir toprağa birkaç pörtük taş konub sarsub sallasalar işledikce işiladığı gibi vukû'ât-ı azîmenin dahi zihinde biri yerine mukayese olmasıyla insânın muharriki olan me'âninin hakâyık ve dekâyıkı meydana urarak ayyâr-ı akl-i insân tashîh kılındıkda fenn-i tarihten maksad ve fâide-i matlûbe ne idüğü ba'zı mertebe te'allüm ve tefehhüm olunur ki ol dahi kemâlât ve hikmet-i rabbâniye ve mu'cizât-ı kavânîn-i ezeli-ye-i ilâhiyedir.

Akl ba akl diğêr dutaşud

Nûr efzûn keştre peydâ şud

Fasl-ı sâlis teşekkül-i milel-i kadîme

Âdem-i sâni olan hazreti Nuh'un nâcinin evlâdı tufandan sonra (3930) Fırat civârında Keldâni vilâyetinde tekessür idüb oralardan Asya'nın her canibine ve Afrika'ya ve Avrupa'ya dağıldıklarını ve Asya'nın şimali şarkından ve cenûbundan Amerika'ya ve Cezâyir-i muhît-i kebîre geçdiklerini ulûm-i tabi'iyeye erbâbı ve münâsebât ve iştikâk-ı elesne-i muhtelifte mütecessisleri isbât itmişlerdir.

Zira mütebahhirîn funûn-i tabi'iyenin müttefik aleyhi olduğu üzere kâffe-i tevâyif beni âdem üç büyük şu'beden ma'dûd olub biri zâviye-i vechiyyesi kâime ya'ni gözden birunun köküne bir hatt-ı afakı çekilub andan dahi çeneye bir hatt-ı amûd indirildikde zâviye-i kâime yahud karîb-i kâime hâsıl olan beyazca levenlü müdevver kafalü lüle lüle ve sık saçlı kumlardan ibâretdir. Tufandan sonra imrân ve abâdâtı firâtle Hazar ve Hind arasında vâkî' mürtefi-i bilâdda terakki bulduğuna ba'zı emârât bulunduğundan naşı bunları ol dağlara nisbetle Sınıf-ı Kavkasiye dinmiştir. İkinci şu'be yine alından çeneye olan zaviye-i vechiyyesi hâdde olan levni asfar mahrûtı kafalu yassı yüz-lü seyrek ve siyah ve sert kıllu mâil ilel vahşiyye dinilen dik ve dar ve tolanı kapuk göz-lü tevâyifi şamildir. Bunlara Sınıf-ı Şimâli ve içlerinde bir aralık ziyâde şöhet bulan eyalata nisbetle Moğoli tesmiye olunur. Bunlar Altan dağlarından inüb evvela şark ve cenub cihetinde Çin ve Amerika'yı ve muhît adalarını ve Hind dağlarını isti'âb ve sonra

garba müstevlî olarak kıt'a-i Avrupayı defe'âtla tahatti itmişlerdir. Üçüncü şu'be zâviye-i vechiyesi hemen 45 dereceye karib zaviye-i hâdde-i müfrita olarak bayağı ba'zı hayvâna şebbiyye ve başları kurucak yük ve burunları gereği gibi bâsık ve çene kemikleri gâyet ilerü ve dişleri taşra devrik ve uzun olan ve vüstânı Afrika'nın mürtefi' hamadelerinden inüb etrâfa münteşir olmuş bulunan kabâyil-i zenciyedir.

İşbu taksim-i ekser erbâb-ı funûn-ı tabi'ıyyenin müehhiren ihtiyâr itdikleri vech olmağla ba'zılarını teşrih yolunu müsâmaha ile cins-i insânı yalnız zâhir-i eşkâl ve elvânına nazaran dokuz şu'beye ve daha ziyâdeye taksîm itmelerine mahal yokdur. Kaldığı ol üç büyük şu'bede bulunan tabakât-ı tavâyif lisân-ı iştikâkı munâsebetiyle ba'zısı ba'zılarına karîb ve diğerlerine ziyâde ba'id olduklarından her büyük şu'bede ittifâk ve ihtilâf tabayı'ı elsineden naşi derece-i sâniyede nice dallar ve kullar hâsıl olmuşdur. Mesela Sınıf-ı Kavkasiyede Asyanın cenûb-u garbiyyesini Ermenistan ve Irâk dağlarından muhît-i Ummân ve Akdeniz'e kadar ibtidâ müstevli olan Asuri ve Süryânî ve Arabî ve İbrânî ve Keldânî milel-i esmerü'l-levnî kesret münâsebetleri için evlâd-ı Hazreti Nuh'dan Sâm Aleyhisselâma mensûbiyetle topdan sülâle-i Sâmîye tevsîm kezâlik arzı Kenânda ve Arabistân'ın şarkı ve cenûbı kıyılarının ba'zı mahallinde ve diyâr-ı Habeş ve Mısır'da ve Afrika'dan Mağribde ekâlim-i Atlâsiyeye ve Nil-i zenc itlâk olunan Nicer Nehrinin kenârına varınca Filisitini ve Pûnika ya'ni Fenikelü Kenanîliler ve ba'zı Arab-ı Aribe ve Kıbtî ve nevmîdi ya'ni Afrikiya taraflarında olan tevârın vesâir berabere taifeleri misüllü Kavkası sınıfından fakat levnî esved olan kavimlerine biri birbirlerine müşâbeheleri için cümlesine birden Sülale-i Hâmiye tesmiye kılınmışdır. Elhâsıl bahter ya'ni Belh dinilen kadîm İrân şarkı ülkesinden çıkub ba'zen Hazar denizinin şarkından ve Nehr-i İtil üzerinden ba'zen dahi denizin cenubundan garba doğru Elburuz ve Kavkas dağları boyuna gidüb Hepanis ya'ni Kopan ve Ten çayları üzerinden ve birde Fırât ile Anadolu semtinden Avrupa'nın her taraflarına müstevlî olan ve küçük Asya dinilen Anadolu'da ve Ermenistân ve Kürdistân diyârlarında ve bütün zemin-i İrân'da perişan ve diğer cihetden ve hini müstevli olan tevâyif-i mütevâliye-i ebyâz'l-levn Yafes'e nisbet kılunub kadîm eyyâmda Eriya ya'ni heri namıyla ma'rûf olan Horasan'ın mürtefi' olan Belh semtlerinden çıkub seylân itmek cihetiyle bütün ol furû'a Aryânî Sülalesi itlâk olunmuş ve bu tavâyif'in bir ucu Hinde ve bir ucu Cermâniyeye kadar mümte'd olduğundan anlara Sülale-i Hind ve Cermaniye dahi ta'bîr olunmuşdur. İşbu ecmâlin tafsîlâtı münâsebât ve ihtilâfât-i elsine ve kavâ'id-i

umûmiyye-i iştikâkiyye mütecessislerinin tedvîn ve tanzîm itdikleri etnoğrafya fenninde ma'lûm olunur. Senedât-ı nakliyede bulduğumuz ma'lûmâtın ber vech-i bâlâ ma'lûmât-ı kıyâsiyyeye temâmen mutâbakatı cedvel-i âtiyede görülür

	Elsine	Tevâyif	evlâd
Elsine-i}	Kadîm Pehlevî	Hozistân ve Misân	İlam } Sâm
Samiye	Keldânî	Sevâd-i 'Irâk ve ba'zı cibâl	Evser Aleyhissalâm
	Süryânî	Ermenistân ve Cezire-i Şâm	Arâm
	Arabî	Arab Kahtân	Erfahşâd
	İbrân	Beni İsrâil	Abirya heber
	Lisânları zâyî'	Kudus civâri halkı	Ludyalud
Elsine-i	Ponika	ehl-i Kenan yani Fenikelü ve	Afrikiya Kenân Hâm
Hamiye	Kıbtî	Mısır-ı kadîm	Masrayim
	Kiz vesaire	Habeşe	Küş ve Nemrût
	Kild'ani-i kadîm	Babil civâri	>>
	Temaşagat lisânı	Şimâl-i Afrika ve berberiler	Put
Elsine-i sened	Kimri	kelt tevâyifi	Kimari Yafes
ve Cermaniye	Sakalibe	Tavâyif-i şimâliye	Me'cûc Yafes
	Zend	İrân-ı kadîm	Madây Yafes
	Dak ve Tacik	Dağistan ve kavkas	Tobal Yafes
	Ve Tayic		
	Furukya lisanı	Anadolıda Muşh dağları	Muşh Yafes
	Yunani	Helas	Yuen Yafes
	Pelesegni	Serakya	Teras Yafes

Tevrâtda evvela Hazret-i Sam evlâdından olmak üzere Erfahşaddan başka cemi' sıygasıyla zikr olunan akvâm isimleri İlâm ya'ni Huzistân ve Asur ya'ni Suriya ve Lut ya'ni şimâl-i Filistin ahâlisi ve Arâm ya'ni Mecmû-u Şâm ve cezire ahâli sâniyan Hâm evlâdından Küş ya'ni Habeş ve Mısrayim ya'ni Kıbtiyyûn ve Put ya'ni kabâil-i berabere ve Ken'an ya'ni Fenikeliler sâlisen evlâd-ı Yafesden Gomer yahud Kimmâri ya'ni umûmen Kimri ve Kilet kavimleri ve me'cûc ya'ni Sakâlibe Tavâyifi ve Mâday ya'ni Mâdi ve Mâhi ta'bîr olunan İrânlu ve Yavan ya'ni Yunan ve Topal ya'ni Tayiç ki Nem-

se Furu'ı ve Muşah ya'ni şimâl-i Anadolu ve Teras ya'ni Rum ilinin Trakya kıt'ası sekene-i kadimesi olan Plaskilerden ibâret olub Erfahşad'ın evlâdı Hibr ya'ni beni İsrail ve Yoktan ya'ni Kahtânîyân -ı Arab deyu musarrahdır.

Furu'ı mezbûrenin aksâmından olarak yine Tevrât'da cemi' sıygasıyla mesela Aram mensûbâtından Avas ve Hul ve Kesr-ü Maş ya'ni beriyyesi karîb olan emâkin ve Erfahşad'ın oğlu Şelh'den Hebr ya'ni İbrânîler ve andan Yoktan ya'ni Kahtânîler ve Yoktan'dan dahi el Medad ve Şelef ve Hazar-ı mevt ve Yerah ya'ni ya yareb ki Cezire-i Arab'da bulunan mevâkı' ve Ken'ân evlâdından olmak üzere ehl-i sur ve ervad ve huma ve Yunan şubelerinden olmak üzere Hellise ya'ni Helâs ve ehl-i Tarsus ve Rodos ve Kitim ya'ni Kıbrıs zikr olunması müdde'amızı tafsîlâtında bile isbât ider. Cedvelin mutâla'asından müstebân olacağı vech üzere evlâd-ı Hâm arasında tevâyif-i zenciye esâmisine ekdirir hiçbir isim münderic olmayub kezâlik evlâd-ı Yafes arasında Türk ve Tatara benzer bir şey bulunmadığından ba'zı te'lîfâtta beni asfere ve zenciyân nesline dâir zikr olunan ensâbın asla ma'nası olmadığı emr-i muhakkaktır. Binâenaleyh müelliflerin müehhez tefahhusuna vâkıf olmamaları cihetiyle Yafes'in Türk ve Çin ve Ham'ın Kıbt ve Habeş ve Hind namında oğullarını yazmaları fenn-i târihin kavâ'id-i esâsiyyesine yakışmaz bir yanlış riftârdır. Ber müceb-i bâlâ sülâle-i Sâmiye Asya'nın cenûb-u garbisini Ermenistan'dan Muhît-i Ummân'a ve Cibâl-i Irâk'dan Akdeniz'e kadar kaplayub aramı ve Süryanî isimleri ile yâd olmuş ve bunlardan ayrılan kollardan şimâl-i 'Irâkda yer tutanlar hâssaten Asurî ve Asurî ve müşterek-i 'Irâk'a geçüb nemârde ve enbâtî ya'ni kadîm Keldânîleri perakende ve yerlerini zabt idenler İlâm'i ve Irâk'ın cenubuna inenler Arap milletlerini ve sonra garbden bazı tâyife cenûb tarafına müteveccih olub evlâd-ı Hâm'dan kalan ba'zı Arab bâidenin mülkünü zabt ve lisânını ahz-u birle ve hamîr Arablarını teşkîl ve Harrân ve rahâ vilâyetlerinden Hazreti İbrâhim'le Şâm'a ve andan Hazreti Yakûbla çıkanlar çoğaldıktan sonra Ken'ânîyânın bilâdını teshîrle beni İsrâil namını teşhîr itdikleri ümem-i mezkûrenin lehce ve lisân ve âdetinden isbât olunduğı gibi senedât-ı nakliye ile dahi te'yîd olunmuşdur.

Kezâlik sülâle-i Hâmiyeden esvedü'l-levn kavimler Şattu'l- Arab ile Bahr-i Ummân arasında yayılırken Küş ve Put şubesi Arâm ve İlâm evlâdının tazyîkiyle garba çekülüb Yemen'e ve bâb-ı mündebîden Habeşe geçmiş ve andan Mısırâmim şu'besi Nil boyuna diyâr-ı Kıbta inmiş ve Ken'ânî şu'besi arz-ı Filistine ve andan dahi beni İsrâil'in

ta'kibiyle Afrikiya ve ta Mağribe Cibâl-i Kabaîl-i Berbere kadar yürümüş ve Afrika'nın giderek çok yerini kaplayub zencileri dâhil Sudân'a sürmüş oldukları elyevm münâsebât lisânlarından bile istinbât olunmuştur.

Sülâle-i Yafes ve şu'be-i Hind ve Cermaniye dinilan Ebyâdu'l-yevm kavimlerden evvela İrân ve sâniyen Anadolu ve sâlisen Trakya ya'ni Şarkî Rûm ili ve râbi'an Yunan ve hâmisen Ermeniya bâlâ ve sâdisen Bahr-i Hazar'ın garbi-i ya'ni Kavkas ve sâbi'an Bahr-i Hazar'ın şarkı ya'ni Gergan ve Havazram vilâyetleri ehâlsinin nâmları mazbût bulunub fakat işbu sülâleden bulunan kavimlerden bu ana değin bâki kalan eski asâr ve intişâr-ı İslâmiyyetden evvelki halinden mütebâki olan metrûkât istidlâliyle evlâd-ı Yâfes'in bahtare ya'ni Horasan'da tekessüretten sonra bir takımı garba doğru ya'ni İrân zemine yayılıb Madây şu'besinde (Zend lisânı) ve andan cenûba doğru gidüb Hindde olan Esferu'l-levn tavâyıfın yerlerini zabt birle (Sanskirit) ya'ni kadîm Hindu lisânı ve bir paresi şarka ve andan şimâle çıkub bir yanda Me'cûc şu'besi (ve Sakâlibe) ve bir yanda Kimmari ya'ni Kilet şu'besi dinilan kadîm Galya İspanya lisânını ve bir zümresi şimâl -i garbe çekilüb Dak ve Tat ve Tacin ve Tayic kavimlerinin lisânları ve doğru garbde Muş dağlarının ya'ni Anadolu ortasının ve Firugyanın lisânı ve andan çekilüb Tevrât kavlince (Tirs) ta'bîr olunan Trakya ya'ni şarkı Rum ili ve (Yuan) ta'bîr olunan kadîm Yunan şu'belерinden başka (İlliri) ya'ni kadîm Arnavudluk ve (Etrusuk) yahud Toska ve Latin vilâyetlerinde Belaski dinilen lisanlar ol sırada tehadüs itdiği karine ile bilinmiştir.

İşbu azîm şu'belerin teşekkülünden sonra murûr-u zamânla Zend lisânı İrânda kütüb-i diniyyeye ve havâsa mahsûs kalarak Farisi-i kadîm ve deri dinilen lisân ve daha sonra İraniyan Fars ve Huzistân tarafından Keldaniyânla münâsebâtı çoğaldıkca Pehlevî lisânı ta'mîm olunub garba doğru Ermeniha ve Ermeni tavayifine karışan kavimlerde Kürdi peydâ olmuşdur. Kezâlik Furugyâ ve Palaski lisânlarından bâlâda gösterildiği üzere kadîm Yunan ve kadîm İllirya lisânları ve anlardan Toska ve İtalyan ve Latin lisânları ve anlardan elyevm bütün cenûbi Avrupa'nın meşhûr olan lehceleri hâsıl olmuş ve garbi Avrupa'nın ba'zı köşe ve adalarında Kilet ve Kimmeri lügatı kalub bütün vüstanı Avrupa'nın lisânları Tayic ve şark-i Avrupa'nın ekser lisanları Saklabiye ya Salavun şu'belерinden ma'dûd bulunmuşdur. Hâla cümlesi tabaka tabaka biri birbirlerine eğdürüb bir asıldan ayrıldıklarına delâil-i bâhire bulunarak anifen îmâ kılındığı vecih

üzere müşâbehet ve muhâlefet sur-ı elesne-i târihce asârı bulunmayan zamanların vukû'âtını tahmîn eylemekde alet-i takrîb ittihâz ve bir menba'dan münşeib olan bunca tavâıfın vakt ve cihet-i istilâsı ve semt-ü nemad muhâcereti ve derece-i medeniyeti bu makule vesâil-i kıyâsiyyeden istinbât olunarak ol tarîkin erbâbı meyânında etnoğrafya ya'ni kavimlerin ta'rîfi unvânıyla bir fenn-i lâzımu'l-i'tinâ tedvînine bâ'ıs olmağla ilerüde işbu maddenin her fasılda sırası geldikçe basit ve îzâhına ihtimâm olunacak ise de tafsilâtının ahzi asıl fen kitâblarına mürâce'ata muhtâc olduğu anifen ihtâr kılındı.

Kaldıki bâlâda muhtasaran beyân olunduğı gibi sülâle-i şimâliyeden olan kavimler ibtidâ Altân dağlarının mürtefi' yaylaklarından inüb bir takımı Türk nâmıyla ma'rûf olarak Asyânın vasatını ve ekser şimâlini isti'âb idüb bir takımı Tatar namıyla Asya'nın şarkını tutmuş ve bir yandan Amerika'ya ve Capan adalarına diğere tarafdand Çin'e girmiş ve bu Tatarların bir zümresi Çin'in garbını ve andan Hind-i şarkîyi ve adaları ve cezire-i Hindi kaplayub sonra ba'zı yerlerden Kavkasîlerin savletiyle çekilmiş ve bir takımı dahi Tufan ve Hitay namıyla Tibet vilâyetini ve ba'zı cenûbi dağlıkları ve siyâmi ve bir fûrû azîmi Fin namıyla Ural dağlarından Avrupa'nın şarkı şimâli taraflarını tutub pek kadîmde İsvec ve Avrupanın daha ba'zı garbı yerlerini zabt itdiğine emâreler bulunmuşdur.

Sülâle-i Zenciyeye gelince anların ahvâli az ma'lûm olarak târihleri faraziyâtdan ibâret gibi olacağına mebnî münâsebet düşdükçe ilerüde beyân olunmak için burada ihtiyâr-ı sükût kılınmışdır.

Müerrihîn-i İslâmiyyenin zabtına göre resül ve enbiyâ aleyhimüs-selâm Sâm sülâlesinden zuhûr idüb Hâm sülâlesinden olan akvâm-ı evâil-i zamânda ibâdet ve İslâm şehrhânden şaşdıklarında iklimin saflığı sebebine nazarları ecsâm- semâviyeye müncelib olarak birer mülk ve müekkil adı vaz'ıyle yıldızlara tapub sonra Keldâniyan gibi ekâlim-i şarkıyede kalanlar sevâbetin sanemlerini ve garba geçenler seyyârâtın heykelini ibdâ'la Sâbie dini çıkub nihâyet ol dahi putperestliğe karâr virmişdir. Yafes evlâdından olanlar beyinlerinde tufandan ve şerî'atden kalan rivâyât-ı mensiye emârâtı te'vilde gezerek Mecûsilik brahmanların hayâlât-ı bâtılesine ve bu dahi Buda dinine ya'ni putperestliğin diğere numûnesi olan Hind ve mütesavvifesine ve vahdet-i vucûd da'vâlarında netice bulmuşdur.

Nev'î beşer cem'iyet ve temeddün için halk buyurulmasıyla ifâde-i sâlifeden anlaşıldığı müsüllü kuvve-i imtiyâziyye-i nutkiyesi semeresiyle derhâl vâfir milel teşkîl idüb ba'de bunların birazı kıt'adan kıt'aya geçerek kavmi kavme karıştığından ba'zı milel-i mevcûde birkaç soydan mürekkeb olarak neşet eylemiştir.

Ve ba'zı Zenci tâifeleri esvedü'l-levn olan Kavkasîlere karışub giderek anların dahi zâviye-i vechiyyeleri düzelmiş ve başlarındaki yük saça mübeddel olmuş idüğü misüllü Asya'da dahi şu'be-i şimâliyyenin en azîm fer'î olan Türk kısmı bahr-i Hazar ve İrân ve Hind taraflarında Kavkasîlere karışarak renk

(Evşâl-i şecere-i Türki)

Ebu'l-gâzi Bahâdır Han bin Arab Muhammed Hânın te'lîfidir.

(Bir zât ma'rifetiyle İstânbül Türkçesine tahvîl olunmuşdur)

Birinci def'a olarak tab'ına teşebbüs kılındı.

ÖZGEÇMİŞ

01.05.1973'te İstanbul'da doğdu. İlk-orta-lise eğitimini İstanbul-Kartal'da tamamladıktan sonra, 1991 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'ne girdi. 1995 yılında buradan mezun olduktan sonra sırasıyla, Nevşehir, Yalova, Batman, Ankara, İzmir, Giresun'da, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, çeşitli ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik yaptı. Eşinin görevi nedeniyle, 2005 yılında Kırıkkale- Keskin'e tayin edildi. Halen Keskin Bilge Kaan İlköğretim Okulu'nda müdür yardımcısı olarak görev yapmaktadır.